

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TASAVVUF BİLİM DALI

**SÂDİK VİCDÂNÎ HAYATI, ESERLERİ
VE TASAVVUF ANLAYIŞI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Vahit GÖKTAŞ

İlyas TUNÇ

Ankara, 2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

SÂDİK VİCDÂNÎ HAYATI, ESERLERİ
VE TASAVVUF ANLAYIŞI

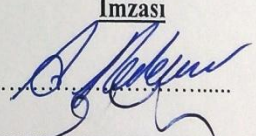
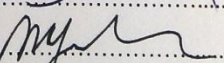
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Vahit GÖKTAŞ

Tez Jürisi Üyeleri:

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1.) Prof. Dr. Ahmet Cahid HAKSEVER.....
- 2.) Doç. Dr. Vahit GÖKTAŞ
- 3.) Yrd.Doç.Dr.Mehmet Yavuz ŞEKER.....

Tez Sınavı Tarihi : 08./01/2016

(Tez Beyan Belgesi)

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, tezdaki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(08/01/2016)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

İlyas TUNÇ

İmzası

SÂDIK VİCDÂNÎ HAYATI, ESERLERİ VE TASAVVUF ANLAYIŞI

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	V
ÖNSÖZ.....	VII

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN TEMEL İLKELERİ

A. Tezin Konusu	1
B. Kapsamı	1
C. Önemi	1
D. Amacı	2
E. Yöntem	2
F. Kaynakların Değerlendirilmesi.....	2

II. SÂDIK VİCDÂNÎ'NİN YAŞADIĞI ORTAMA GENEL BAKIŞ

A. Ekonomik, Siyasi ve Sosyal Durum.....	3
B. İlmî, Kültürel ve Tasavvufî Durum.....	14

BİRİNCİ BÖLÜM

SÂDIK VİCDÂNÎ'NİN HAYATI ve ESERLERİ

1.1. Çocukluk ve Gençlik Devri.....	18
1.2. Memuriyet Hayatı.....	18

a. Adliyedeki Görevleri.....	18
b. Mektupçuluğu.....	19
1.3. Mürşidi ve Tasavvufa İntisabı.....	24
a. Hocası Ahmed Mahir Efendi.....	24
b. Nakşibendiye ve Hâlidî Kolu.....	26
1.4. İlmi ve Edebi Kişiliği.....	29
1.5. Vefatı.....	30
1.6. SÂDİK VİCDÂNÎ'NİN ESERLERİ.....	30
1.6.1. Tomar-ı Turuk-ı Aliyye.....	31
1.6.2. Perişan.....	41
1.6.3. Nagamât-ı Vicdâniyye.....	42
1.6.4. Cennetmekân Murad Hân-ı Hâmis Hazretlerinin Hapis Hâli Ve Son Vedâı... 45	
1.6.5. Berk-ı Fezâ.....	46
1.6.6. Fihrist-i Kur'ân-ı Kerîm.....	47
1.6.7. Mahallât Ve Kurâ Hey'ât-ı İhtiyâriyyesinin Bâhusus Muhtarların Kavânîn-i Devlet Ve Evâmir-i Hükûmet İle Muayyen Vezâif-i Umûmiyyesini Câmi Ve Muvazzah Tâlîmâtnâmedir.....	48
1.6.8. Neşîde-i Cihâd-ı Ekber.....	49

1.6.9. Tefe'ülnâme-i İmam Sühreverdî.....	51
1.6.10. Cuma Namazı.....	51
1.6.11. Bayram Namazları.....	53
1.6.12. Parasız.....	54
1.6.13. Hitâbiyyât.....	56
1.6.14. Hazret-i Muhammed (A.S.) Niçin Çok Evlendi?	56
1.6.15. Lübbü'l-Ahzâb Li-Cemî'l-İhvân Ve'l-Ahbâb.....	63
1.6.16. Dâstânnâme-i Vicdânî.....	63

İKİNCİ BÖLÜM

SÂDİK VİCDÂNÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI

2.1. Tasavvuf.....	64
2.2. Zikir.....	69
2.3. Ölüm.....	76
2.4. Ubûdiyyet.....	79
2.5. Tarîkat ve Şeriat.....	82
2.6. Tevekkül.....	89
2.7. Nübüvvet.....	91

2.8. Nefs.....	94
2.9. Ahlâk.....	96
SONUÇ.....	103
ÖZET.....	105
ABSTRACT.....	106
KAYNAKÇA.....	107
EKLER.....	115

KISALTMALAR

age. : Adı gecen eser.

agm. : Adı gecen makale.

as. : Aleyhisselâm.

AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

AUSBE : Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bkz. : Bakınız.

c. : Cilt.

cc. : Celle celaluh.

çev. : Çeviren.

DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı

H. : Hicri.

Haz. : Hazırlayan.

Hız. : Hazreti.

Ktp. : Kütüphanesi.

M. : Milâdi.

MÜİFVY : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

müt. : Mütercim.

nr. : Numara.

ö. : Ölümü.

s. : Sayfa.

sad. : Sadeleştiren.

sav. : Sallallahu aleyhi ve sellem.

ss. : Sayfalar arası.

TC. : Türkiye Cumhuriyeti.

Ter. : Tercüme.

TTK : Türk Tarih Kurumu.

vb. : Ve benzeri.

yay : Yayınları.

yy. : Yüzyıl.

ÖNSÖZ

Tasavvufî düşüncenin kurumları nazarıyla bakılan tarîkatların, tasavvufun geniş halk kitlelerine yayılmasındaki rolü yadsınamaz bir gerçektir. İslâm tarihinde, tarîkat pirleri vasıtasıyla tarîkatlar kurulmuş ve bu tarîkatlar, müntesiplerinin Hakk'a vasıl olması adına önemli vazifeler ifâ etmişlerdir. Tasavvuf konusunda araştırma yapanların, tarîkatlar meselesini de ele alma zaruretinden dolayı, bu alanda çalışan hemen herkesin kaynak olarak kullandığı, eserlerinde atıflar yaptığı önemli kitaplardan birisi de Tomar-ı Turuk-ı Aliyye'dir. Osmanlının son döneminde yazılması da eseri ayrıca önemli kılmaktadır. Turuk-ı Aliyye gibi daha başka nice eserler bırakan Sâdık Vicdânî ise, ne yazık ki günümüzde yeterince tanınmamaktadır. Bunun nedenine gelince, eserlerinden az bir kısmı yeni Türkçeye çevrilmiş, bundan dolayı sadece bu kitaplar bilinmektedir. Bu çalışmadaki amacımız; Sâdık Vicdânî'nin hayatı, eserleri ve tasavvuf anlayışının tanıtılması ve şimdiye kadar hakkında herhangi bir akademik çalışmanın da yapılmamasından dolayı, bundan sonra yapılacak araştırmalara başlangıç olmasıdır.

Şair, yazar, mektupçu ve mutasavvıf Sâdık Vicdânî'nin hayatı, eserleri ve tasavvuf anlayışını ele aldığımız bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; araştırmanın temel ilkeleri yani tezin konusu, kapsamı, önemi, amacı, tez hazırlamadaki yöntem ve teknikler ile kaynakların değerlendirilmesine yer verilmiştir. Ayrıca Sâdık Vicdânî'nin yaşadığı devirdeki siyasi, ekonomik, sosyal, iktisadi, ilmi ve tasavvufî durumla ilgili bilgiler sunulmuştur. Sâdık Vicdânî, yaklaşık altı yüzyıl hâkimiyetini sürdüren Osmanlı Devleti'nin son dönemini ve yıkılışını

görmüş, yeni Devletin kuruluşuna da şahitlik etmiştir. Ülkenin değişik yerlerinde, Devletin farklı kademelerinde önemli vazifeler yapmıştır. Kastamonu, Görice, Basra, Manastır gibi şehirlerde mektupçuluk, Milli mücadele yıllarında Ankara ve Bursa'da mektupçuluğun yanı sıra vali vekilliği vazifesinde de bulunması, ilmi kişiliğinin yanında kayda değer önemli görevlerdendir. Sâdık Vicdânî, hem memuriyetteki görevleri hem de dini ve edebi eserlerinden dolayı günümüz insanınca bilinmesi gereken önemli bir şahsiyettir. Bu nedenle onu daha iyi tanıtmak amacıyla yaşadığı dönemle ilgili özet bir bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, Sâdık Vicdânî'nin hayatı, tasavvufa intisabı ve mürşidi, mektupçuluğu ile ilmi ve edebi kişiliği incelenmiştir. Ayrıca Sâdık Vicdânî tarafından ilim dünyasına kazandırılan ve günümüze kadar ulaşan dini, edebi ve tasavvufî eserler ele alınarak özetleri sunulmuştur. Hazret-i Muhammed (A.S.) Niçin Çok Evlendi? isimli kitap, Hz. Peygamber'in evliliğiyle ilgili Müslümanlara sorulan bazı kasıtlı sorulara cevap adına önemli bir eserdir. İşgal yıllarında askerlere ve tüm topluma, vatan savunması için ümit vermek ve halkın cepheye gitmesini sağlamak amacıyla yazılan şiirler de, dönemi itibariyle dikkate değerdir. Bu çalışmada, yazdığı nazım ve nesir eserlerle günümüze ışık tutan Sâdık Vicdânî'nin eserleri detaylı bir şekilde tanıtılarak, eserlerin günümüz insanıyla tanıştırılmasına gayret gösterilmiştir.

İkinci bölümde ise, müellifin kitapları ve ilk dönemden günümüze kadar gelen mutasavvıfların görüşleri göz önüne alınarak Sâdık Vicdânî'nin tevekkül, zikir, ölüm, şariat, tarikat, ahlâk gibi çeşitli konulardaki tasavvuf anlayışına yer verilmiştir. Tasavvufî görüşler ortaya konulurken, Sâdık Vicdânî'nin eserlerinden, gazete ve dergilerde yayımlanan makalelerinden yararlanılmıştır. Sonuç bölümünde ise Sâdık Vicdânî'nin hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri özet halinde sunulmuştur.

Çalışma süresince bilgi ve tecrübesi ile bana rehberlik yapan ve destek olan danışman hocam Doç. Dr. Vahit Göktaş'a, maddî manevi desteğini her zaman hissettiğim çok muhterem hocalarımız Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu ve Prof. Dr. Mustafa Aşkar'a teşekkürlerimi sunuyorum. Kaynaklara ulaşmam konusunda yardım eden Sayın Yrd. Doç. Dr. Tuğrul Tezcan ile tezin tashihlerini yapan ve Osmanlıca metinlerin çözümünde yardımcı olan kıymetli arkadaşım Alper Coşkun'a da teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN TEMEL İLKELERİ

A. Tezin Konusu

Tezimizin konusu, Osmanlı ve Cumhuriyet idaresini görmüş Sâdık Vîcdânî'nin hayatı ve eserleri ele alınarak, tasavvuf alanındaki görüşleri üzerine değerlendirmede bulunmaktır. Bunun için ilk önce hayatı ve yaşadığı dönemle ilgili kaynaklardan detaylı araştırma yapılmıştır. Başta manzum ve mensur olarak yazdığı eserler, gazete ve dergilerde yayımlanan makaleler olmak üzere, Sâdık Vîcdânî ve fikirlerinden bahseden tüm kaynaklar incelenerek, tasavvufî görüşleri yansıtılmaya çalışılmıştır. Sâdık Vîcdânî'nin hayatının, eserlerinin ve fikirlerinin bu şekilde ortaya konulması, onun tasavvuf tarihindeki konumunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

B. Kapsamı

Son dönem mutasavvıflarından, şair ve yazar Sâdık Vîcdânî'nin biyografisi ele alınıp, eserleri incelenmiştir. Ayrıca tasavvufî alandaki fikirleri bir araya getirilerek, müellifin yaşadığı muhit ve döneme ilim alanında yapmış olduğu katkılar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

C. Önemi

Tasavvuf, zikir, ölüm, ubûdiyyet, tarîkat, şeriat, tevekkül, nübüvvet, nefis, ahlâk, hilm ve hayâ gibi tasavvufî kavramların Sâdık Vîcdânî için ne anlam ifade ettiği ve bu kavramlar üzerine onun düşünceleri, daha önceki sûfilerin fikirleriyle karşılaştırılarak ortaya konulmaya gayret edilmiştir.

D. Amacı

Araştırmanın amacı; Sâdık Vicdânî'nin yazdığı eserler temel alınarak, tasavvufî alandaki görüşlerini ortaya koyup, onu ve düşüncelerini ilim dünyasına ve gelecek nesillere daha iyi tanıtabilmektir.

E. Yöntem

Araştırmada öncelikle Sâdık Vicdânî'nin yaşadığı on dokuzuncu yüzyıl ile yirminci asrın ilk yarısındaki siyasî, sosyal, kültürel ve tasavvufî durum incelenmiştir. Ardından, Sâdık Vicdânî'nin doğumu, yetişmesi, memuriyet hayatı ve çeşitli alanlardaki etkileri ile ilgili bilgiler sunulmuştur. Tasavvuf ile ilgili görüşlerine yer verilirken, öncelikle onun kendi eserlerinden faydalanılmıştır. Eserler Osmanlıca alfabe ile yazıldığından dolayı, günümüz harflerine çevirisi tarafımızdan yapılmıştır. Sâdık Vicdânî'nin tasavvufî görüşleri belirtilmeden önce, tasavvufî kavramların sûfî gelenekte nasıl açıklandığı ortaya konulmuştur. Sâdık Vicdânî'nin kendi eserlerinden alıntılar yapılarak onun tasavvufî düşüncesi yansıtılmaya çalışılmıştır. Daha önceki dönemlerde yaşamış mutasavvıfların tasavvuf kavramlarıyla ilgili görüşleri ile Sâdık Vicdânî'nin fikirleri birlikte ele alınmıştır. Araştırma her türlü ön kabul ve ön yargılardan uzak olarak hazırlanmıştır.

F. Kaynakların Değerlendirilmesi

Bir yönüyle biyografi çalışması olması sebebiyle, bu çalışmanın hazırlanmasındaki en önemli kaynaklar, yazarın kendi eserleridir. Sâdık Vicdânî'nin eserlerinde hayatıyla ilgili bilgiler kısıtlı olmasından dolayı, bu alanda bilgi veren kitaplar detaylı bir şekilde taranmıştır. *Tarihin Gölgesinde Meşahiri Meçhuleden Birkaç Zât*, *Son Asır Türk Şairleri*, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, *TDV Ansiklopedisi*, *Bursa'da Kırklar Meclisi* bunların başlıca gelenlerindenidir. Kendisinin Safranbolu'nda doğmasından ve Kastamonu'da bir müddet yaşamasından dolayı

Kastamonu ve Safranbolu hakkında yapılan yerel araştırmalarda da Sâdik Vicdânî hakkında bilgilere rastlanmaktadır. Bu minvalde, *Safranbolu Meşhurları, 100 yıllık Kastamonu Basınında Kim Kimdir, Kastamonu'da Basılan Eserler 1869-1928 ve Gurur Kaynağımız Kastamonulular* gibi eserlerden faydalanılmıştır. Karabük'te yapılan Safranbolu'da Dinî Hayat Sempozyumu'nda, Tuğrul Tezcan tarafından Sâdik Vicdânî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilmiş ve "*Safranbolu'lu şâir ve Mutasavvıf Sâdik Vicdânî*" adıyla yayımlanmıştır. Ayrıca yine Tuğrul Tezcan tarafından "Sâdik Vicdânî ve dini eserleri" başlığıyla bir makale de yazılmıştır. *Nağamât-ı Vicdâniyye* adlı Sâdik Vicdânî'nin nazım eseri için, İbrahim Akyol'un Çankırı Araştırmaları dergisindeki yayınından da yardım alınmıştır.

Sâdik Vicdânî'nin tasavvufî görüşleri açıklanırken, en önemli kaynak onun kendi eserleri olmuştur. Eserlerinin tamamı incelenerek tasavvufî düşünceleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tasavvufî kavramların açıklanmasında Ethem Cebecioğlu'nun *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* ile Süleyman Uludağ'ın *Tasavvuf Terimleri* sözlüğünden yararlanılmıştır. Ayrıca ilk dönem tasavvuf klasikleri detaylı olarak incelenmiş, Sâdik Vicdânî'nin eserlerindeki görüşlerde çalışmaya yansıtılarak tasavvuf anlayışı bölümü oluşturulmuştur.

II. SÂDIK VİCDÂNÎ'NİN YAŞADIğI ORTAMA GENEL BAKIŞ

A. Ekonomik, Siyasi ve Sosyal Durum

XVIII. asırda başlayan ve sonraki dönemlerde de devam eden yenilik hareketlerine rağmen Osmanlı İmparatorluğu, XIX. yüzyılda siyasi ve ekonomik alanda Batılıların gerisinde kalmış bir devlet konumundadır. Sanayinin temel kollarının kurulamamasıyla birlikte, iyi durumda olan dokuma sanayisi de ülke

ihtiyaçlarını karşılayacak seviyede değildir. Hâlihazırdaki sanayi, ülke coğrafyasındaki tarım ve maden kaynaklı zenginliğini kullanabilmekten çok uzaktır. Üretim, genel olarak tarıma endekslidir. Fakat tarım üretimi, tarım alanı ve ülke nüfusuna göre çok düşüktür. Tarım lkesi olunmasına rağmen İstanbul ve diğer büyük şehirlerin çoğunun buğday ihtiyaı, ithalatla ancak karşılanmaktadır.¹ Tüm olumsuzluklara rağmen, Tanzimat'la idari, hukuk ve sosyal alandaki yeniliklerle birlikte, ekonomik kalkınmayı getirecek teşvik tedbirleri de uygulanmaya başlanmıştır. Tanzimat döneminde tarımı iyileştirip geliştirmek ve çiftçinin üretim alanını artırmak için çeşitli kolaylıklar sağlanmıştır. Bunlardan birkaçı şunlardır; ticari değeri yüksek olan ürünlere getirilen geçici vergi muafiyeti ve modern araç gereerle tarım yapmak için, yurt dışından getirilecek araçlardan gümrük vergisinin alınmamasıdır.

Tanzimat'ın zirai üretimi geliştirip teşvik etme adına, zirai ürünlerin ticaretinin yapılmasını serbestleştirmesi, kayda değer bir yeniliktir.² Ziraat üretimini teşvik için yapılan faaliyetlerden birisi de, ticari değeri yüksek olan ürünlerin üretimini artırmak amacıyla pamuk üretiminde, zaman oşrne muafiyet tanınmasıdır. Ayrıca 1850'de zeytin üreticisine 25 yıl, yabancı zeytin ağaçlarını aşılayan üreticilere ise 20 yıl vergi muafiyeti sağlanmıştır. İpekbocekiliği için de, 1862'de ilk üründen itibaren 3 yıl vergi alınmama kolaylığı getirilmiştir.

Osmanlı Devleti, ite ve dışta yaşadığı birçok soruna rağmen XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, kalkınmak ve ekonomisini düzeltmek için birçok yenilikler yapmaya çalışmıştır. Tanzimat'la birlikte Osmanlı Devlet yönetimi, ekonomideki

¹ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul, 1983, s.35.

² Tefik Gran, "*Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler 1839-1876*", 150. Yılında Tanzimat, Ankara 1992, ss. 224-226.

kötü gidişten, özellikle sanayi alanındaki geri kalmışlıktan kurtularak batıların seviyesine ulaşmak için, ciddi gayret sarf etmiştir. Fakat içte yaşanan çekişmeler ve isyanlar ile dışta başka ülkelerle yaşanan savaşlar gibi problemlerle karşı karşıya kalmak, ayrıca kapitülasyonlar ve bazı ticaret anlaşmalarının negatif etkileri, bu kalkınma gayretlerini olumsuz olarak etkilemiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki gibi sanayi tesislerine sahip olma adına ortaya koyduğu çalışmalar, arzu edilen neticeyi vermemiştir. Bu dönemde, devletin ciddi gelir sağladığı kaynaklar, Avrupalı alacaklıların denetimine verilmesi, olumsuz mali şartların yaşanması ve yüksek miktarlarda dış borçlanmayı netice vermiştir. Bu durum, hem iktisadi bağımsızlığı kaybettirmiş, hem de Osmanlıya dış ilişkilerde siyasi olarak dışa bağımlı bir politika izlemek zorunda bırakmıştır.³

Osmanlı Devletinde, idari ve ekonomik alanda yaşanan gelişmelerin kendini iyice hissettirmeye başlamasıyla 19. yy. reformlar çağı olarak yerini almıştır. III. Selim'in (1789–1807) başlattığı yenilik hareketleri, II. Mahmut (1808–1839) ve Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde yoğunlaşmıştır. Ülkede batılılaşma düşüncesinin yer almaya başladığı bu çağda, devlet idaresine modern anlamda değişimler damgasını vurmuştur.⁴ Çünkü bu asır, Osmanlı İmparatorluğunun Söğüt'te küçük bir beylik olarak kurulduğundan beri iktisadî, içtimaî, idarî, askerî gibi alanların tamamında sıkıntıların doruğa çıktığı zaman olmuştur. Ayrıca Osmanlı aydın kesiminin, dünyayı tanıma ve yeni bir bakış açısıyla dünya konjonktürünü

³ İsmail Yıldırım, “*On dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme*”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Elazığ 2001, ss. 325-326

⁴ Mustafa Lamba, “*Osmanlı'dan Günümüze Türk Kamu Yönetiminde Merkezîyetçilik-Adem-i Merkezîyetçilik Üzerine Bir İnceleme*”, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 2010, C.2, S.1. s.133

değerlendirme düşüncelerinin tartışıldığı bir dönem olarak da karşımıza çıkmaktadır.⁵

19. Yüzyılda, bir önceki asırda başlayan değişimler daha hissedilir hale gelmiş ve bu değişimin etkileri görülmeye başlanmıştır. Yenileşmenin getirdiği hayatla, geleneksel yaşam arasındaki uyumsuzluklar daha da belirginleşmiş ve önemli neticeler ortaya çıkmıştır.⁶

Bu dönem Osmanlı Devleti'nin içte siyasi ve idari alanda, dışta ise Avrupa ve Rusya ile kıyasıya rekabet ve birbirine üstünlük kurma mücadelesinin verildiği bir zaman dilimi olmuştur. III. Selim (1789/1807) Nizam-ı Cedid⁷ adında ilk reform programını uygulamaya çalışmıştır. Nizam-ı Cedid kararlarının amacı güçlü bir ordunun inşası, eğitimin gelişmesi için teknik eğitim veren okulların açılması ve vergi gelirlerinin artmasıdır.⁸ Esasında İbrahim Müteferrika, kaleme aldığı *Usulü'l-Hikem fi Nizami'l-Ümem* adlı kitabında, Osmanlı düzeninin bozulmasının nedenlerini açıklarken, Avrupa'nın yeni bir düzen sayesinde güçlendiğine dikkatleri çekmiştir. İbrahim Müteferrika'nın bu eserinin tesiri III. Selim döneminde duyulmuş ve bu yeni düzenlemelere de Nizam-ı Cedid adı verilmiştir.⁹ Nizam-ı Cedid reformlarının uygulanmasını istemeyenlerin çıkardığı Kabakçı Mustafa İsyanı ve ardından III. Selim'in öldürülmesi problemleri artırmıştır. Bu sıkıntılara müdahale eden Alemdâr Mustafa Paşa'nın problemleri çözmek istemesi, ancak çok kısa bir sürenin sonunda

⁵ Ira M. Lapidus, *Modernizme Geçiş Sürecinde İslâm Dünyası*, Ter. İ. Safa Üstün, (İFAV) İstanbul 1996, s. 65.

⁶ Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınları, İstanbul, 2006, s. 546.

⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1995 c. 5, s. 61.

⁸ Lapidus, *age*, s. 65.

⁹ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 1*, Bilgi Yayınevi, 4. Baskı, Ekim 2013, s. 15-16

onun da öldürülmesi, Osmanlının karşı karşıya kaldığı problemlerin büyüklüğünü göstermektedir.¹⁰

III. Selim devrinde yenilikler tüm alanlara yayılmak istenmiştir. Askeri alanda Avrupa örnek alınarak yapılan tüm yapısal değişikliklere rağmen askeri ıslahatta başarı elde edilememiştir. III. Selim ve II. Mahmut zamanında, ıslahat düşüncesi kapsamlı bir şekilde müzakere ve tatbik edilmeye başlanmıştır.¹¹ Osmanlı Devleti II. Mahmut'la birlikte ıslahat konusunda tecrübeli konuma gelmiştir. II. Mahmut ilk önce içindeki en önemli sorun olan birlik ve düzenin sağlanması amacıyla, devlet otoritesini tehdit eden yerel unsurları ortadan kaldırarak işe başlamıştır. Bu dönemde; Sened-i İttifak, Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesi, bakanlıkların kurulması ve memur rejiminin değiştirilmesi en önemli gelişmelerdendir.¹²

1768 Osmanlı-Rus savaşından beri savaşlarda alınan başarısızlıklar ve yapılması düşünülen askeri ve idari değişikliklere karşı olduklarından dolayı, II. Mahmut yeniçeri ocağını kaldırıp yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye adıyla yeni bir ocak kurdu muştur.¹³ Yeniçeri ocağında düzen ve intizam olmadığı gibi, halk da zaten onların kötülüklerinden rahatsızlık duymuştur.¹⁴

Osmanlı Devleti, batılı ülkelerdeki milliyetçilik, sanayileşme ve ulus devlet söylemlerinin etkisiyle, varlığının devamı için kapsamlı ve köklü değişiklikler yapmak zorunda kalmıştır. Bu amaçla, II. Mahmut'un hazırlığına başladığı ama ilânını göremediği Tanzimat Fermanı, Gülhane'de okunmasından dolayı diğer adıyla

¹⁰ Yılmaz Öztuna, *Osmanlıya Veda*, Yakın Plan Yay., İstanbul, 2013, s.29.

¹¹ Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992, s. 19.

¹² Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. 6, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1994, ss. 291-295.

¹³ Nuri Ünlü, *İslâm Tarihi*, MÜİFVY, İstanbul, 1994, c. III, s.51.

¹⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, s. 2936.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu, 1839 yılında¹⁵ ıslahat hareketlerinin yapılmasının gerekliliğine inanan Sultan Abdülmecid(1839-1861) ve Tanzimat fermanının mimarı Mustafa Reşit Paşa tarafından ilan edilmiştir. Bu ferman, hükümetin niteliğini belirterek, mülkiyet, hayat ve insan haklarıyla birlikte tüm dinî grupların kanun önünde eşitliğini tanımaktadır.¹⁶

Osmanlı yönetimi, geniş coğrafyaya yayılan topraklarının bütünlüğünü sağlamak ve korumak amacıyla askeri yeniliklere büyük önem vermiştir. Yapılan askeri reformların amacına ulaşmaması, problemlerin daha da artmasına neden olmuştur. Değişimin kaçınılmaz olduğunun görülmesi üzerine, Osmanlı Devlet yönetimi, dâhili ve harici sıkıntılara çözüm bulmak için köklü reformlar yapmayı kabul etmiştir.¹⁷ Osmanlı'daki münevverler değişen yaşam tarzlarına ve fikirlerine “Tanzimat”,¹⁸ ve “Islahat” adlarını vermişlerdir.

Ayrıca bu dönem, Osmanlı'nın Kırım Harbi'nden dolayı ilk defa 1854'te dışarıdan borç aldığı ve Avrupalı büyükelçilerin Osmanlı coğrafyasında söz sahibi olmaya başladığı devir olmuştur.

1875'de Balkanlardaki ayaklanmaların bastırılması iç savaş görüntüsü oluşturmanın yanı sıra, bu müdahale Avrupalılar tarafından, Hıristiyanlara katliam yapılıyor şeklinde yansıtılmıştır. İlân edilen anayasa ise, sadece krizden çıkma adına

¹⁵ Mustafa Lamba, “Osmanlı'dan Günümüze Türk Kamu Yönetimde Merkezîyetçilik-Adem-i Merkezîyetçilik Üzerine Bir İnceleme”, s. 133.

¹⁶ Lapidus, *Modernizme Geçiş Sürecinde İslâm Dünyası*, s. 67.

¹⁷ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yay., İstanbul, 1987, s. 20.

¹⁸ İnalçık, Seyitdanhoğlu, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, s. 546.

bir ümit ve büyük devletleri oyalama olarak kalmıştır.¹⁹ Ayrıca Osmanlı Devleti'nin borçlarının ödenmesi amacıyla Düyun-u Umumiye İdaresi 1881'de kurulmuştur.²⁰

Sultan V. Murat'ın doksan üç gün gibi kısa süren saltanatından sonra, II. Abdülhamid (1876-1909) tahta çıkmıştır. II. Abdülhamid saltanatının ilk yılında padişahın yetkisini kısıtlayan bir anayasa, seçimle idareye gelmiş bir meclis ve ona dayalı bir hükümetin kurulması ile bütün dinî grupların kanunla eşit sayılmasını öngören Kanun-u Esasi'yi ilan ederek Meclisin açılmasını sağlamıştır. Fakat Ermeni terörü, Makedonya'daki huzursuzluklar, Yunanistan'la yapılan savaş ile içte ve dışta maruz kalınan sıkıntılardan dolayı II. Abdülhamid parlamentoyu askıya almak zorunda kalmıştır.²¹

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemi, tüm yurt genelinde sosyal, kültürel, iktisadi, askeri, siyasi ve yönetim mekanizması anlamında değişimlerin ve yeniliklerin konuşulduğu, Osmanlı İmparatorluğu'nu Batılılaştırmaya yönelik “reformist dönem” ya da “Batı odaklı yenilenme süreci” olarak tanımlanabilmektedir.²²

Ayrıca bu yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin hilâfet konusunda en çok sıkıntı yaşadığı devir olmuştur. Hilâfet de yeni gelişen durumlara göre konumlandırılmış, 18. yüzyılda yaşananlar ve Tanzimat reformları saltanat-hilâfet hukukunda problemleri ortaya çıkartmıştır. II. Abdülhamid, padişahlığı döneminde hilâfet müessesesini, İslâm birliği politikasının temel dayanak noktası haline getirmeye uğraşmıştır. Sadece Osmanlı Devleti'nde yaşayan Müslümanlar değil, tüm dünyadaki

¹⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1995, c. 7, s. 77.

²⁰ Ahmet Tabakoğlu, “*Osmanlı İktisat Sistemi*”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 5, s. 75.

²¹ Vahid Çabuk, *Kuruluşundan Cumhuriyete Büyük Osmanlı Tarihi*, c. 9, Emre Yay., İstanbul 1999, ss. 165-170.

²² Koray Özcan, “*Tanzimat'ın Kent Reformları*”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VII/2, 2006, s. 149.

Müslümanlar için ruhanî bir otorite haline getirilmeye çalışılan hilâfet makamı, Meşrutiyetle birlikte gücünü kaybetmeye başlamıştır. Özellikle 1909 Anayasa değişikliğiyle, yetki alanındaki aşınma en üst seviyeye ulaşmıştır.²³

İslâmiyet ortak paydasından yararlanarak, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını önlemek amacıyla tedbirler alınmıştır. Ancak Türkçülük ve gayr-i Müslim halkın Avrupalılarca kışkırtılarak birlikte federasyon kurmak gibi düşünceleri, bu tedbirlerin etkisini azaltmıştır. Bu dönemdeki Osmanlılık anlayışı, dini duyguların ön plana çıkmasından ziyade, milliyetçiliğe binaen kişinin vatandaşlık haklarına önem gösteren bir fikir olarak ele alınmıştır. Bu Osmanlılık anlayışında Türkçülük kültürel bir alan olarak yer bulmuştur.²⁴

Bu devrin bir diğer gelişmesi de, ilerde adından söz ettirecek olan, Paris'te sürgünde bulunan gazeteci, yazar ve aydınların 1889 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurmalarıdır. Jön Türklerin Abdülhamid'e karşı muhalefet etmeleri, onlara subayların da destek vermeleri neticesinde önce 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilmiş, sonrasında ise 27 Nisan 1909'da Sultan II. Abdülhamid tahtan indirilerek yerine V. Mehmet Reşat geçmiştir.²⁵

19. Yüzyılda özetle: Patrona Halil İsyanıyla Lale Devri kapanmış, Kabakçı Mustafa İsyanıyla III. Selim dönemi sona ermiştir. Islahat çalışmaları olarak 1826 yılında Yeniçeri ocağı kaldırılmış ve 1839'da Tanzimat fermanı ilan edilerek Osmanlı üzerinde Avrupa'nın etkisi ortaya çıkmıştır. İngiliz, Fransız ve Avusturya

²³ Namık Sinan Turan, “*Osmanlı Hilafetinin 19. Yüzyılda Zorlu Sınavı*”, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No: 38, Mart, 2008, s. 281.

²⁴ Kemal Koçak, “*Osmanlıdan Cumhuriyete Tarih Anlayışına Tesir Eden Faktörler*”, <http://www.os-ar.com/modules.php?name=News&file=article&sid=240324>, s. 2

²⁵ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*, Türkiye Yay., İstanbul, c. 4 , ss. 364-365; Ahmet Cahit Haksever, *Modernleşme Sürecinde Mevleviler ve Jön Türkler*, H Yay., İstanbul, 2009,ss.55-56

elçilerinin hazırladığı 1856 Islahat Fermanıyla, Batının bazı istekleri kabul edilmiştir. Kanun önünde Müslümanlar ile gayr-i Müslimler vatandaşlık olarak eşit hale gelmiştir.²⁶ Bununla birlikte Tanzimat yenilik hareketi, belirli bir program ve yönetici kadrodan yoksun bulunması, toplumun her kesiminden gelen direnmeler ve özellikle yeninin yanında eskiyi de sürdürme gibi bir ikilemi aşamaması yüzünden beklentileri karşılayamamıştır. Bununla birlikte, getirdiği yeni kurumlar bir yana bırakılarak, dünyadaki gelişmelere ayak uydurma gereksiniminin yaygınlaşmasına ve Meşrutiyet'e giden yolları açması açısından, Tanzimat'ın önemli sonuçları olduğu da kabul edilmelidir.²⁷

Abdülhamid'den sonra Osmanlı Devleti'nin durumu günden güne kötüleşmiş, savaşlarla boğuşmaya başlamış ve ciddi toprak kayıpları yaşamıştır. Trablusgarp ve Bingazi'nin kaybedilmesi, Balkan savaşları, I. Dünya savaşı ve Çanakkale savaşıyla ülke tamamen savaşın içinde kalmıştır. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulmuş, düşmanın Anadolu topraklarından çıkarılmasıyla 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiş ve Osmanlı Devleti'nin yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.²⁸

Osmanlı Devleti'nin her alanda yaşadığı geri kalmışlığın göstergesi olarak 18. yüzyılın sonlarından itibaren sınırlarında gerilemeler olmuş, nüfus çeşitliliği azalmış ve kaybedilen topraklardaki Müslümanların çoğunluğu elde kalan topraklara geri çekilmiştir.²⁹

²⁶ Mümtaz'erTürköne, "*Osmanlılarda Islahat ve Teceddüt*", Osmanlı Ansiklopedisi, c. 6, s. 101.

²⁷ Turan, "*Osmanlı Hilafetinin 19. Yüzyılda Zorlu Sınarı*", s. 17.

²⁸ Nuri Ünlü, *İslâm Tarihi*, c. III, ss.186-449.

²⁹ Halil İnalçık, "*Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış*", Osmanlı, Edi. Güler Eren, c. 1, Ankara 1999, ss. 110-113.

Osmanlı Devleti'nde halk tabakasını, berâyâ ve reâyâ olmak üzere iki temel unsur oluşturmaktadır. Berâyâ, temelde yöneticiler olup, ulema ve askerlerden oluşmaktadır. Bu sınıftan Devlet vergi almamaktadır.³⁰ Toplumun geri kalan kısmını oluşturan reâyâ ise vergi vermekle yükümlüdür.³¹

Osmanlı Devleti tereke defterlerine bakıldığında, çok eşlilik oranı % 5-12 arasında olduğu görülmüştür. Ayrıca Alman din adamı Salomon Schweigger, Türklerin aile yapısı ve hayatı hakkında: "Türk ailelerde birden fazla kadınla evliliğe rastlanmamaktadır. Genelde tek eşlilikle karşılaşmaktadır. Çünkü birden fazla evlilik aile hayatına düzensizlik ve huzursuzluk vermektedir. Tek kadınla evlilik, birden fazla kadınla evliliğe göre daha kolay ve rahattır."³² demiştir. Kentlerde ve ziraatla uğraşanların oturduğu bölgelerde yaşamını sürdürenlerin çoğunluğu basit ve çekirdek ailedir. İstanbul'da akraba olup da beraber yaşayan ailelerin oranının 1884 ve 1906'da yapılan sayımlara göre fazla olmadığı, bu tip ailelerin ancak %16 civarında olduğu tahmin edilmektedir.³³

Bu yüzyılda toplum hayatında değişimler ancak Tanzimat'tan sonra kendini göstermeye başlamıştır. Tarım toplumu olma vasfı daha önceki asırlarda olduğu gibi devam etmiş, nüfusun %20'si şehirlerde, %80'i köylerde yaşamıştır. 19. yüzyılda İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerde yabancıların sayısı artmış, böylece Batı kökenli mallar, âdet ve eğlenceler toplum içinde kendini iyice hissettirmiştir. Azınlıkların maddi durumlarındaki değişim de, Osmanlı'nın Batılı tüccar ve

³⁰ Erol Özbilgin, *Bütün Yönleriyle Osmanlı*, İz Yay., İstanbul,2004,s.415.

³¹ Şerif Mardin, "*Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye'de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci*", Ter. Nuran Yavuz, Felsefe Yazıları 5, İstanbul 1983, ss. 5-33.

³² İbrahim Etem Çakır, "*Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671-1678 Sofya Örneği*", OTAM, 31/Bahar, 2012, s. 49.

³³ Halil İncelik, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. 2, Ter. Ayşe Berktaş vd., İstanbul, 2004, s. 909.

sanayicileriyle yapmış olduğu iş birliğinin etkisiyle, kayda değer bir oranda artmıştır.³⁴

Yaşanan ekonomik sıkıntılar, yoksulluğun artmasına sebep olmuştur. Ahlâksızlık ve sefahat de ciddi bir oranda yükselmiştir. Osmanlılarda, elli beş milyon civarında olan nüfusun yirmi üç milyonu zimmîlerden oluşmaktadır. Özellikle Rumeli’de bulunan zimmî nüfus, sayı ve refah bakımından ciddi oranlara ulaşmıştır. Suriye, Antakya ve Lübnan’da Dürzî ve Nusayrîler, Mardin ve Hakkâri bölgelerinde Süryanî ve Nasturîler Fransa’yla birlikte isyanlara başlamış, Kuzey Afrika’da Mısır’ın başlattığı devleti bölme faaliyetleri hızla yayılmış, gizli teşkilatlar Fransa ve İngiltere ile pazarlıklara oturmuşlardır.³⁵

Osmanlının savaşlarda toprak kayıpları yaşamasıyla, imparatorluktan ayrılan eyaletlerde yaşayan Müslümanlar, ikamet yerlerinden ayrılmak zorunda kalmış ve bu durum Müslümanların toplam nüfustaki oranını artırmıştır. 1831 nüfus sayımına göre, Osmanlı halkının üçte ikisini Müslümanlar, %1’den azını Yahudiler geri kalanını da Hıristiyanlar oluşturmaktadır. Rus-Türk savaşındaki toprak kayıplarından sonra 1881 ile 1893 arasında yapılan sayıma göre, Osmanlı Devleti’nin nüfusunun 17,4 milyon olduğu ve bu nüfusun %72’sini Müslümanların oluşturduğu tahmin edilmektedir. Yahudilerin sayısı 180.000, yabancıları 135.000, geri kalan 4 milyon ise (%23) Hıristiyan halktır.³⁶

B. İlimi, Kültürel ve Tasavvufi Durum

³⁴ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayri Müslimleri: Kuruluştan Tanzimata Kadar Sosyal Ekonomik ve Hukukî Durumları*, Ankara, 2001, s. 78.

³⁵ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830/1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Ter. Bahat Tırnakçı, İstanbul, 2003, ss. 11-23.

³⁶ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. 2, s. 906.

Osmanlıda eğitimin önemli kurumu medreselerdir. Sistemli bir müfredat programı olmayan bu medreseler de müderrisler, bire bir talebeyle ilgilenir ve öğrenci konuyu öğrendikçe başka konuya geçerler.³⁷ Tanzimat'tan önce tüm eğitim kurumları Şeyhülislâm'a bağlıdır ve aynı zamanda Şeyhülislâm, adalet ve milli eğitim bakanlıkların cem edilmiş hali gibi görev yapmaktadır. Şeyhülislâmlar, Yargıç ve müderrislerin atama ve tüm özlük işlerini belirleyen yetkilidir.³⁸ Tanzimat'tan önce toplumun sosyal hayatında ve kurumlarında İslâmi kültür hâkimdir. İslam'la özdeşleşen Osmanlılarda, eğitim kurumlarının temelini de yine İslâm din ve kültürü oluşturmaktadır.³⁹

Osmanlı Devleti'nin her alandaki yaşadığı sıkıntılar 19. yüzyılda eğitimde de kendini göstermiş, medreselerdeki yozlaşma ve eğitimdeki aksaklıklardan dolayı, eğitim alanında da reformlar yapılması kararlaştırılmıştır. Batı tarzında eğitim vermesi ve eğitimin seviyesinin yükseltilmesi amacıyla II. Mahmut zamanında birçok yeni eğitim kurumları; Askeri Tıbbiye(1827) ve Harbiye Mektebi(1834)⁴⁰ açılmıştır. Askeri eğitimde bu değişimler yaşanırken Devletin personel ihtiyacını karşılamak için Mekteb-i Maârif-i Adliye (1838)'de kurulmuştur. Ayrıca bilgi sahibi insanların yetişmesi ve oradaki okullarda eğitim alması için Avrupa'ya öğrenci gönderilmiştir. Böylece Osmanlı, ilim alanında yönünü batıya çevirmiş ve bu konuda geri kaldığını kabul etmiş konuma gelmiştir. Takvim-i Vekayi adında Türkçe ve Fransızca bir gazete de bu dönemde çıkarılmıştır.⁴¹

³⁷ Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Kitabevi, İstanbul, 2014, ss. 454-460.

³⁸ Abdurrahman Şeref, *Tarih Söyleşileri (Müşahabe-i Tarihiye)*, Sad.: Mübcecel Nami Duru, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1980, ss. 225-226.

³⁹ Cahit Yalçın Bilim, *Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1984, s. 16.

⁴⁰ Saydam, *age*, s. 465.

⁴¹ Ünlü, *İslâm Tarihi*, MÜİFVY, İstanbul, 1994, c.III, s.54.

1847 yılına gelindiğinde ortaöğretim düzeyinde eğitim vermek amacıyla, nüfusu beş yüz haneden fazla olan kasabalarda Rüştiye'ler, 1848'de ilk defa öğretmen yetiştirmek amacıyla öğretmen okulu (Dârülmüâllimin) kurulmuştur. Ayrıca Tanzimat döneminin bir diğer önemli özelliği de kız çocuklarının eğitime önem veriliyor olmasıdır. Yani inas/kız rüştiyeleri, 1858'de⁴² teşkil edildi, bunun sonucunda kadın öğretmen/muallime açığı ortaya çıkmış ve 1870'te kız öğretmen okulu (Dârülmüâllimat) kurulmuştur.⁴³ Bugünkü liseye denk olan İdadiler ise 1873 yılında açılmaya başlanmıştır.⁴⁴

Eğitim alanında yaşanan sıkıntılar ve ilmiye sınıfının etkinliğinin azalması sonucunda Ebe Mektebi (1842), Orman Mektebi (1858), Ziraat Mektebi (1847), Telgraf Mektebi (1860) gibi yeni okullar kurulmuş ve bunlar Maârif Nezaretine bağlanmıştır.⁴⁵

Osmanlının son dönemi olan 19. yüzyılda tasavvufî hayatla ilgili yaşanan en önemli olay, 1826'da Vak'a-yı Hayriye olarak adlandırılan yeniçeri ocağıyla birlikte Bektaşî tekkelerinin de kapatılmasıdır. Bektaşî tekkelerinin kapatılmasıyla tekkelere Nakşi-Hâlidî şeyhlerinin⁴⁶ getirilmesi, Sultan ve Devlet yönetimindeki kişilerin bu tarîkate ilgi göstermesi, Hâlidîliğin öne çıkmasını sağlamıştır.⁴⁷ Hâlidî şeyhlerinin genellikle medrese çıkışlı ve şeriata bağlı kişiler olması bu tarîkate ilginin

⁴² Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1998, s.175.

⁴³ İlber Ortaylı, "*Türk Osmanlı Aile Yapısı*", Rekabet Kurumu, Perşembe Konferansları, Haziran, 2001, s. 37.

⁴⁴ Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, ss. 466-467

⁴⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 7, s. 224.

⁴⁶ Mustafa Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, Dergah Yay., İstanbul, 2010, s. 87

⁴⁷ Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İstanbul, 17. Basım, 2014, s.148

nedenlerindedir. Tekkelerin kapanmasına yakın yıllarda İstanbul'da birçok tekkenin Nakşî-Hâlidî olması da bunu ispatlamaktadır.⁴⁸

Bu dönemdeki gelişmelerden birisi de Mesnevi Enstitüsü konumunda olan Darü'l-Mesnevî'lerin 1844'te açılmasıdır. Açılışına Osmanlı padişahı Abdülmecid'in de ⁴⁹katıldığı bu kurumda Mevlevî ve tasavvuf kültürünün yanında Farsça eğitimi de verilmiştir.⁵⁰

Osmanlı Devletinin bu yüzyılda yaşadığı problemlere çözüm adına çeşitli yenilikler yapması, tekke ve zaviyeleri de etkilemiştir. Şeyhülislâmlığa bağlı olarak 1866'da kurulan Meclis-i Meşâyih ile birlikte tekke ve tarikatların yönetim ve denetimi Devletin kontrolüne geçmiştir. Böylece tekkeler medreseye bağlanmış, ayrıca ekonomik açıdan da Evkaf-ı Hümayûn Nezaretine bağlanarak kısıtlamalar getirilmiştir.⁵¹

Şer'îye ve Evkaf Vekâlet'inin kaldırılmasına dair kanunla tekke ve zaviyelerin yönetimi Diyanet İşleri Reisliğine devredilmiştir. Şeyh Sait isyanından sonra 1925 yılında Tekke ve zaviyeler kapatılmış, malları ellerinden alınmıştır. İbadet toplantıları ve törenleri yasaklanmıştır.⁵²

19. yüzyılda tasavvuf konularına ağırlık veren dergiler de çıkarılmıştır. Bunlar *Ceride-i sûfiye*, *Tasavvuf*, *Muhibban*, *Hikmet* ve *Mihrab* dergileridir.⁵³ Sâdık Vîcdânî, *Ceride-i sûfiye*'nin yazar kadrosundandır.

⁴⁸ Yılmaz, *age*, s.261

⁴⁹ Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1999, ss.90-91

⁵⁰ Mustafa Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, Dergah Yay, İstanbul, 2010, s. 87; Ahmet Cahit Haksever, *Modernleşme Sürecinde Mevleviler ve Jön Türkler*, H Yay., İstanbul, 2009, s. 22

⁵¹ Haksever, *age*, ss.26-27; Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, s. 87-221

⁵² Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, ss.236-269

⁵³ Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, ss.229-251.

19. yüzyılda tasavvufî zenginlik açısından yeniliğe pek rastlanmamaktadır. Daha önceki asırlardaki tasavvufî fikirlere yeni düşünceler eklenmemiş, daha ziyade kendilerinden önceki sûfilerin düşüncelerinin aktarıldığı bir dönem olmuştur.⁵⁴

Bu yüzyılda Anadolu'daki tekkelerin ve tarikatların durumu şöyle gruplanmaktadır: Nakşibendiyye, Kadiriye, Mevlevîye tamamı doksandan fazla tekkeye sahip olup, birinci grubu oluşturmaktadır. Halvetiyye'nin ayrı ayrı Şabaniye, Uşşâkiye, Sinâniye, Cerrâhiye kolları ile Bektâşîye, Rifâiyye, Sa'diyye ve Celvetiyye'nin ellinin altında tekkeye sahip olmasıyla bunlar ikinci grupta yer almışlardır. Bedeviyye, Bayramiye, Gülşeniye ve Şaziliyye'nin ise onun altında tekkesi vardır ve sonuncu grubu oluşturmaktadır.⁵⁵

⁵⁴ Kara, age, s. 232.

⁵⁵ Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yay., İstanbul 2004, s. 73.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÂDIK VİCDÂNÎ'NİN HAYATI ve ESERLERİ

1.1. Çocukluk ve Gençlik Devri

Mustafa Sâdik Vîcdânî, Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecinde olduğu 9 Kasım 1866 yılında Safranbolu'da dünyaya gelmiştir.⁵⁶ Babası Kayıkçızade Mustafa Sâdik Efendi, Kastamonu Ziraat Bankası idare meclisi kâtibi ve İstinaf mahkemesinde Başkâtip olarak görev yapmıştır. Dedesinin adı Muhammed Fâik,⁵⁷ kardeşinin ise Akif 'tir.⁵⁸

Babasıyla aynı isme sahip olan mutasavvıfımızın adı Mustafa Sâdik Vîcdânî'dir. Soyadı kanununun çıkmasıyla aile lakapları olan Kayıkçioğlu'nu soyadı olarak almıştır. Oğlu Mahmud Rıdvan'ın⁵⁹ iki yaşında vefat etmesine çok üzülen Sâdik Vîcdânî, ilk eserlerinde Kastamonulu Sâdik Vîcdânî künyesini kullanmasına rağmen Hocası Ahmed Mahir Efendinin teşvikiyle oğlunun vefatından sonra Ebu Rıdvan künyesini kullanmaya başlamıştır.⁶⁰ Künyesi, adı ve soyadıyla birlikte tam ismi Ebu Rıdvan Mustafa Sâdik Vîcdânî Kayıkçioğlu'dur.

1.2. Memuriyet Hayatı

a. Adliye'deki Görevleri

⁵⁶ Doğum tarihinde ihtilaf vardır. İbnülemin Mahmud Kemal İnal 'a göre doğumu 29 Teşrinisâni 1864'dür. Başka kaynaklarda ise doğum tarihi 1866 olarak verilmiştir.

⁵⁷ Sâdik Vîcdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye: Melâmiyye, Kâdiriyye, Halvetiyye, Sofî ve Tasavvuf (Tarikatlar ve Silsileleri)* haz. İrfan Gündüz, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1995, s. 90.

⁵⁸ Sâdik Vîcdânî, *Perişan*, Kaspar Matbaası, İstanbul, 1891, s.32

⁵⁹ İbnülemin M. Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 1537.

⁶⁰ Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İz Yay., İstanbul, 2006, s. 266

Sâdık Vicdânî'nin memuriyet hayatı, Osmanlı Devleti'nin son döneminde başlayıp, geniş imparatorluk coğrafyasının değişik ve birbirinden uzak yerlerinde devam etmiştir. İstiklâl harbinin sonunda, Cumhuriyetin ilk yıllarında ise sona ermiştir.⁶¹ Daha henüz on dördünde, çocuk denecek yaşta 1 Temmuz 1296/13 Temmuz 1880 tarihinde babasının yanında Kastamonu Vilâyeti istinaf mahkemesinde kalem yardımcısı olarak göreve başlamıştır.⁶² İki yıl sonra 13 Ocak 1882 tarihinde aynı mahkemenin ceza dairesinde 300 kuruş maaşla zabıt kâtibi olarak görevlendirilmiştir. 9 Şubat-12 Ekim 1885 tarihleri arasında ücret almadan Vilâyet İdare Meclisi Müdde-i Umumiliği vazifesini yapmıştır. Merkez Bidâyet Mahkemesi hukuk dairesi üye yardımcılığına 16 Şubat 1887'de seçilmiş ve aynı zamanda Bidâyet mahkemesi müdde-i umumiliğine 25 Şubat-9 Mart tarihleri arasında 154 kuruş ilâve maaşla vekâlet etmiştir.⁶³ Bu arada Kastamonu Mülki Rüşdiye'de hüsn-ü hat ve Askeri Rüşdiye'de de imla derslerine girerek hocalık yapmıştır.

b. Mektupçuluğu

Mektupçu, devletin resmi kurumlarında yazı işlerinde çalışan idare veya kalemin başında bulunan memurun unvanıdır. Diğer bir ismi de "Mektubî" olan mektupçunun sadarete görev alan kişisine "Mektubî-i Sadr-ı Âli" denilmektedir. Eskiden bunun yerine "Divan efendisi" adı kullanılmıştır. Mektupçular sadaret, nezaret, umum müdürlükler ve vilâyetlerde çalışmaktadır. Mektupçunun başında bulunduğu kaleme "Mektubî kalemi" denilirdi. Sadrazamın yazdığı önemli yazıları

⁶¹ Ali Birinci-İsmail Kara, "Mektupçu, Mutasavvıf, Yazar, Şair Sâdık Vicdânî", Tarih ve Toplum, Haziran 1990, c. 13, S. 78, s. 35-38.

⁶² Semih Ceyhan, *TDV Ansiklopedisi*, 2008, c. 35, ss. 401-402.

⁶³ A. Abdulkadiroğlu-Ü. Ayan Özsoy, *Safranbolu Meşhurları*, Anıl Matbaası, Ankara, 2000, s.16.

mektupçu bizzat kendisi yazar, kalemdeki kâtiplerin yazdığı yazıların ise tashihiyle meşgul olurdu. Sadarete gelen yazıların bir hülâsasını yapar, sadrazama bilgi verir, asıllarını görmek isterse kendisine gösterirdi. İlk dönemde hâcegândan olan mektupçular sonraki zamanlarda balâlığa yükseldi. Nezaret ve vilâyet mektupçuları da hemen hemen aynı işi yaparlardı. 1908 İnkılabından sonra nezâret mektupçularının unvanı Kalem-i Mahsus Müdürlüğüne tahvil olunmuştur.⁶⁴

Yirminci asrın ikinci yarısından itibaren devlet teşkilatındaki yapılanmayla birlikte ortaya çıkan memuriyetlerden birisi de mektupçuluktur.⁶⁵ 7 Kasım 1864 tarihli kanunda mektupçuluğun vazifeleri hakkındaki madde⁶⁶ ile ilk defa oluşturulan Vilâyet matbaaları mektupçuların emrine verilmiştir. 21 Ocak 1871 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilâyet Nizamnamesi, üç madde ile mektupçuluk hakkındaki hükümleri daha detaylandırmıştır.⁶⁷ Mektupçunun himayesindeki bir evrak müdürü ile "umur-ı kuyudiyeyi" cem ve muhafaza işlerini yerine getirmesi 19. maddede belirlenmiştir. 20. madde gereği Vilâyet matbaasının yönetimi ve Vilâyet gazetesinde yayınlanacak resmi ve gayri resmi her türlü yazıların müsveddelerinin düzen ve incelenmesi vazifesi de mektupçunun vazifelerindedir. Ayrıca mektupçunun Mektûb-i vilâyet kalemi tarafından yazılan Mektubî muavinin yazdığı müsveddeleri görmek, incelemek ve imzasını atmak görevleri arasındadır. Önemli görevleri olan, adeta gölge vali vazifesi icra eden, protokolde üçüncü veya dördüncü sırada bulunan

⁶⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, c. 2, s. 466

⁶⁵ Ali Birinci-İsmail Kara, "*Mektupçu, Mutasavvıf, Yazar, Şair Sâdık Vicdânî*", ss. 35-38.

⁶⁶ "Vilayetin umûr-ı umumiye-i tahririyesi, Vilayet Mektupçusu unvanıyla taraf-ı devletten mansûb bir memura muhavvel olup ve maiyetinde bir tahrirat kalemi bulunup dairesinin kâffe-i mekâtibât-ı tesmiyesi ve evrakının ve kuyûdunun muhafazası bu vasıta ile icra kılınacak ve vilayette bir matbaa olup mektupçuluğun zir-i idaresinde bulunacaktır." *Düstur*, I, 609, İstanbul, 1289.

⁶⁷ *Düstur*, I, 630.

mektupçular arasında, dönemin önemli isimlerinden Mehmet Ebussüreyya Sami, Osman Nuri Ergin, Zeki Meğamiz ve Sâdık Vicedânî bulunmaktadır.⁶⁸

22 Mart 1888'de 320 kuruş maaşla Vilâyet Mektub-i Kalemi müsevvidliğine başlayan Sâdık Vicedânî için mektupçuluk görevine başlaması ömrünün büyük bölümünü bu vazifeyle geçirmesinden dolayı çok önem arz etmektedir.⁶⁹ Vilâyet Meclisi Müdde-i Umumiliği ek görevini 3 Eylül'de ikinci defa ücret almadan yapmaya başlamıştır. Maaşına 16 Ekim 1890'da 60, 13 Ağustos 1891'de 20, 13 Ocak 1892'de 80 kuruş zamlar yapılarak, 480 kuruş olmuştur. Aynı kalemin mümeyyizliğinde 22 Kasım 1891-15 Ocak 1892 tarihleri arasında görev yapmıştır. 6 Ağustos 1892 tarihinde ilk defa rütbe-i sâlise verilmiştir.⁷⁰ Kastamonu Vilâyet gazetesi sermuharrirliği görevine 13 Mart 1894'de maaşına ilave 500 kuruş eklenerek getirildiğinde henüz 28 yaşındadır. 23 Ocak 1895'te maaşı tekrar zamlanarak 600 kuruşa çıkarılmıştır.⁷¹ 1894 yılında Kastamonu salnamesinin hazırlanmasında görev almıştır.⁷² 22 Ocak 1895 tarihinde 100 kuruş maaşla Mektubi Kalemi muharrirliğine getirilmiş ve İl genel meclisi müdde-i umumiliği görevini de fahri olarak yürütmüştür. 12 Mart 1897'de gelen yazıyla Manastır Vilâyetindeki Görice Sancağı tahrirat müdürlüğüne tayini çıkmıştır. Böylece Kastamonu'daki görev süresi ve buradaki gazete başmuharrirliği vazifesi sona ermiştir.⁷³

⁶⁸ Ali Birinci-İsmail Kara, "Mektupçu, Mutasavvıf, Yazar, Şair Sâdık Vicedânî", s. 35-38; Mustafa Kara, *Bursa'da Kırklar Meclisi*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., 2010, s.116.

⁶⁹ A. Abdulkadiroğlu-Ü. Ayan Özsoy, *Safranbolu Meşhurları*, s. 17

⁷⁰ Ali Birinci-İsmail Kara, *agm.*, s. 36

⁷¹ Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergah Yay., 2003, İstanbul, s.119

⁷² Aziz Demircioğlu, *Kastamonu'da Basılan Eserler 1869-1928*, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu, 1987, s.33; Semih Ceyhan, *TDV Ansiklopedisi*, s.401

⁷³ Osmanlı Devleti döneminde sancak olan Görice, şu anda Arnavutluk ülke sınırları içinde olan bir şehirdir.

Kastamonu'daki vazifesinden fiili olarak 3 Mart 1897'de ayrılan Sâdık Vicdânî, 1193 kuruş harcırah alarak ilk tayin yeri olan Diyarbakır mektubî mümeyyizliğine gitmeyince tayin yeri değiştirilmiştir. Diyarbakır'daki görevinin yerine, Vilâyetteki mektupçuluğun dengi olan sancaktaki Tahrirat müdürlüğü vazifesine Görice şehrinde 9 Mayıs 1897 tarihinde başlamıştır. 13 Mart 1897'de yapılan genel düzenlemeye göre maaşında indirimle gidilmiş ve 1250'den 1125 kuruşa düşürülmüştür. Görice'de bir çok ek görevler almış; 13 Temmuz-20 Ağustos Kolonya; 23 Ağustos-4 Eylül tarihleri arasında Istarve kazalarının âşârının müzayede ve ihaleleri görevlerinde bulunmuştur. Bu görevleri layıkıyla yerine getirdiği için 26 Mart 1899'da rütbe-i seniye sınıf-ı sâniye tevcih buyurulmuştur.⁷⁴ Arnavutların aralarında uzun yıllardan beri beri devam eden kan davalarının durdurulması için kurulan Musalaha-i dem komisyonlarında görev yaparak önemli vazifeler ifa etmiştir. Daha önceki gayretli çalışmalarından dolayı 1899'da Kesriye, 1900'da ise Komanova'nın o seneye ait âşârının tahsiliyle görevlendirilmiştir. Yaklaşık üç yıl Görice sancağı Tahrirat müdürlüğünde çalıştıktan sonra 2 Mayıs 1900 tarihinde Kosova Vilâyeti İdare Meclisi Başkâtibi olarak görevlendirilmiştir. 24 Kasım 1900'de 3. Rütbeden nişan-ı âli-i Osmani ihsan ve 12 Mayıs 1901'de ise rütbe-i sâniye sınıf-ı mütamayizi tevcih buyurulmuştur.⁷⁵ 1901 senesi Komonova aşârının toplanması görevi de Sâdık Vicdani'ye verilmiştir. Görevlerindeki başarılarından dolayı 7 Mayıs 1902'de 2700 kuruş maaşla Basra Vilâyeti mektupçuluğuna tayin olan Sâdık Vicdânî, iki yıl boyunca Basra'da bulunduktan sonra 16 Ocak 1904 tarihinde aynı miktar maaşla Manastır Vilâyet mektupçuluğuna vazifelendirilmiştir. Basra'daki vazifesi sırasında gösterdiği gayretlerden ve Hicaz demiryolunun yapımı

⁷⁴ Birinci-Kara, "*Mektupçu, Mutasavvıf, Yazar, Şair Sâdık Vicdânî*", s. 36

⁷⁵ Abdulkadiroğlu-Ayan Özsoy, "*Safranbolu Meşhurları*", s. 18

için yardım toplamadaki çalışmalarından dolayı 20 Kasım 1902'de nikelden yapılmış Hamidiye Hicaz Demiryolu madalyası ve 3. Rütbeden Mecidi nişanı verilmiştir. Memuriyetteki takdir edilecek mesaisinden dolayı 9 Nisan 1906'da rütbe-i ula sınıf-ı sânisî tevcih buyurularak maaşı 3000 kuruşa yükseltilmiştir.⁷⁶ 28 Ekim 1906'da ise Loronne de Rumania nişanı ile ödüllendirilmiştir.

Basra'dan dönüşte deniz yoluyla Bombay'a uğramış, Kâdiriyye'nin Hindiyeye kolundan olan dervişlerle görüşmüştür.⁷⁷ Manastır mektupçuluğunda dört yılı aşan süre görev yaptıktan sonra Vilâyet-i Şahane Müfettişliğinin becayiş edilmesi teklifinde bulunulması üzerine Meşrutiyetin ilanına sayılı günler kala 11 Temmuz 1908'de 2250 kuruş maaşla Trabzon Mektupçuluğuna görevlendirilmiştir. Trabzon'daki görevine ancak 1 Ekim'de başlayabilen Sâdık Vicdânî, 28 Kasım'da izin veya istirahat mazeretiyle bu görevinden fiilen ayrılmıştır. Meşrutiyetin ilanından sonra bilinmeyen sebeple tasfiye edilmesi gereken memurlar sınıfına girmiş ve bu dönemden sonra memuriyet hayatında zorluklar yaşamaya başlamıştır. 21 Ağustos 1909'da açıkta kalmasından dolayı maaş bağlansa da verdiği dilekçelere binaen Tedkik-i Tenkîsat komisyonu, çalışmasına mani bir durum olmadığını, yaşının emekli olmaya yetmediğini ve durumunun görev yapmaya uygun olduğuna hükmetmiştir. Bunun üzerine 12 Ocak 1913'de Ankara Vilâyeti Tahrirat müdürlüğüne 2500 kuruş maaşla vazifelendirilmiştir.⁷⁸ 1914-1919 tarihleri arasında farklı zamanlarda tam yedi kez Ankara Valiliği vekâletinde bulunmuştur. Ankara'daki görevinden 16 Nisan 1919 ayrılmış, bir süre yaşanan mazuliyetten sonra 28 Temmuz 1919'da Bursa (Hüdavendigâr) Vilâyeti mektupçuluğuna tayin

⁷⁶ Birinci-Kara, "*Mektupçu, Mutasavvîf, Yazar, Şair Sâdık Vicdânî*", s. 36

⁷⁷ Ceyhan, *TDV Ansiklopedisi*, 2008, c. 35, ss. 401-402.

⁷⁸ Birinci-Kara, *ag.*, s. 37

edilmiştir. Bursa'daki görev süresince kısa bir süre vali vekilliği de yapmıştır.⁷⁹ İstiklâl harbi vuku bulurken Bursa'nın işgal edildiği günlerde 12 Mart 1921'de şehirden ayrılarak İstanbul'a gelmiş, bir süre izinli sayılarak mazuliyet nedeniyle maaş verilmiştir. 1 Haziran 1925'te ise emekli olmuştur. Sâdık Vicdânî, emekli olmasına rağmen yeniden görev istemek için dilekçe yazmıştır: " Müddet-i mazûliyetim ziyadece temâdi etmiş olduğundan bir memuriyete tayinim hususunun Dâhiliye Vekâlet-i Celilesine arz ve iş'ar buyurulmasını istida eylerim Efendim. 7 Mart 1341 Yusuf Paşa çeşmesi civarında Yekta Efendi sokağında 5 numaralı hânedede mukîm Sâbık Bursa Mektupçusu Sâdık Vicdânî."⁸⁰ Son olarak Aydın Tasfiye Komisyonu üyesi olarak görev yaptığı bilinmektedir. Bu son görevinden sonra emekliye ayrılmıştır.⁸¹

1.3. Mürşidi ve Tasavvufa İntisabı

a. Mürşidi Ahmet Mahir Efendi:

Sâdık Vicdânî'nin hayatında en fazla iz bırakan, gönül terbiyesinde önemi büyük olan, onun tasavvufla tanışmasına ve bağının devam etmesine vesile olan hocası Ahmed Mahir Efendidir.⁸² Ballıklıefendizâde lakabıyla bilinen bir ailenin çocuğu olarak 1861⁸³ yılında Kastamonu'da dünyaya gelen Ahmet Mahir Efendi Osmanlı'nın son döneminde yetişmiş âlim, mutasavvıf, siyasetçi ve şair bir kişiliktir. Babası Ballıkzâde Seyyid Mehmet Sait Efendi, annesi Cemile hanımdır.⁸⁴ Tahsil hayatının tamamını Kastamonu'da geçiren Ahmet Mahir Efendi, sıbyan ve

⁷⁹ Mustafa Kara, *Bursa'da Kırklar Meclisi*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., 2010, s.116

⁸⁰ Kara, *age.*, s.117; Birinci-Kara, "*Mektupçu, Mutasavvıf, Yazar, Şair Sâdık Vicdânî*", s. 38

⁸¹ Komisyon, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergah Yay., İstanbul, 1982, c. V, s. 237

⁸² Kara, *age.*, s.116

⁸³ Doğum tarihinde ihtilaf bulunmaktadır. Abdülkerim Abdulkadiroğlu 1860, Ali Birinci ise doğum tarihi olarak 1861 yılını belirtmektedir.

⁸⁴ Ali Birinci, *Tarihin Alacakaranlığında Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat* 2, 2011, s. 75

rüştiye mekteplerinde okuduktan sonra Seyyid Ahmet Hicabi Efendi'den ulûm-ı akliye ve nakliyeden ve Şeyhül Hafız Hâlid Efendi'den kıraat dersinden icazetnâme almaya hak kazanmıştır. Seyyid Ahmet Hicabi Efendi'den tarîkatın hilâfetini almıştır.⁸⁵ Devletin çeşitli kademelerinde önemli görevlerde bulunmuştur. 26 Nisan 1882'den 15 Haziran 1903 tarihine kadar memleketi Kastamonu'da İstinaf mahkemesi azalığı, ceza dairesi reis vekilliği, Meclis idare Vilâyet azalığı, istinaf mahkemesi Müddei Umumiliği ve aynı mahmenin ceza reisliği gibi görevlerde bulunmuştur. Kastamonu'dan ayrılarak İstanbul'a gelmiş, 19 Ekim 1903-17 Aralık 1908 tarihine kadar Dersaadet Bidâyet mahkemesi azalığı, Beyoğlu Bidâyet Mahkemesi hukuk dairesi reisliği ve Dersaadet Bidâyet mahkemesi reis-i ulâlığı gibi vazifelerde bulunmuştur. 24 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyetin ilanıyla Kastamonu mebusu seçilerek Meclis-i Mebusan'da vazife yapmaya başlamıştır.⁸⁶ Belli aralıklarla mebus ve Şura-yı Evkâf riyaseti olarak hizmet ederken 19 Temmuz 1923 tarihinde dördüncü ve son kez Kastamonu milletvekili seçildikten kısa bir süre sonra 4 Eylül 1925'te vefat etmiştir.⁸⁷ Arkasında Ataullah İskenderani'nin el-Hikemü'l-Ataiyye isimli eserine yazmış olduğu şerh⁸⁸, Hutbe mecmuası⁸⁹, el-Fâtiha fi Tefsiril-Fâtiha⁹⁰ gibi önemli eserler bırakmıştır.⁹¹ Ayrıca günlük hatıralarından oluşan Hâtırat adlı eser de torunu Ali Binkaya'dadır.⁹² Ahmet Mahir Efendi, Sâdık Vicdânî ve Hoca Mehmet Tevfik Efendi (1873-16 Nisan 1960) gibi talebeler yetiştirmiştir. Sâdık Vicdânî, babası ve kendisiyle aynı yer olan istinaf

⁸⁵ Nail Tan-Özdemir Tan, *Gurur Kaynağımız Kastamonulular III*, Kültür Ajans, Ankara, 2004, s.56.

⁸⁶ Birinci, *Tarihin Alacakaranlığında Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat 2*, s. 81; Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergah Yay., 2003, İstanbul, s.78.

⁸⁷ Tan-Tan, *Gurur Kaynağımız Kastamonulular III*, s.56.

⁸⁸ (İstanbul, 1323, C. I, s. 1-292 ; C. II, s. 193-628)

⁸⁹ (İstanbul, 1316, 32 Alem Matbaası, Mucizat-ı Kur'âniye (İstanbul, 1328, 279+1)

⁹⁰ (İstanbul, 1331, 69 s. Hukuk Matbaası)

⁹¹ Birinci, *Tarihin Alacakaranlığında Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat 2*, s. 84.

⁹² A. Abdulkadiroğlu, *TDV Ansiklopedisi*, 1989, c. 2, s.98.

mahkemesinde çalışmasından dolayı hocası Nakşi-Hâlidî Tarîkatı Şeyhi Ballıklızade Ahmet Mahir Efendi ile erken yaşta tanışmış ve ondan ulûm-ı âliye ve âliye tahsil etmiştir. Anne-babası Kâdiriyye tarîkatına mensup olmasına rağmen Sâdık Vicdânî, seyr u sülûkunu hocası Ahmet Mahir Efendi'den tamamlayarak Zilkade 1310/1893 tarihinde icazetnâme almıştır.⁹³

b. Nakşibendiye ve Hâlidî Kolu

Sâdık Vicdânî ve hocası Ahmet Mahir Efendi Nakşibendiyye tarîkatının Hâlidî kolundandır. Nakşibendiyye tarîkatının kurucusu, Buhara'ya dokuz km. uzaklıkta bulunan Kasr-ı Ârifan'da 718/1218 yılında dünyaya gelen⁹⁴ Muhammed Bahâuddin Nakşibend Buhârî'dir. Babası, Hâcegân yolunun önemli zatlarından biri olan Hâce Muhammed Baba Semmâsî'nin (ö.740/1339) mürididir. Semmâsî, Bahâuddin Nakşibend'in eğitimini halifesi Emîr Külâl'e vermiştir. Bu sebeple Emîr Külâl, Bahaeddin'in sohbet ve irşâd şeyhi olmuştur.⁹⁵ Abdülhâlik Gucdüvânî (ö.595/1199) ise üveysî mürşididir. Gucdüvânî'nin vefatı Bahaeddin Nakşibend'den yıllar önce olmasına rağmen, meşrep benzerliği nedeniyle aralarında bir yakınlık hâsil olmuştur. Bu sebeple onun Gucdüvânî tarafından yetiştirildiği kabul edilmektedir. Bu tarz eğitime de üveysiye⁹⁶ denilmektedir.⁹⁷ Bahâuddin Nakşibend (ö.791/1389), ömrünün sonuna kadar doğduğu yerde irşâd faaliyetlerine devam

⁹³ Semih Ceyhan, *TDV Ansiklopedisi*, 2008, c.35, s.401

⁹⁴ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marifet Yay., İstanbul, 1990, s.430

⁹⁵ Hâce Ahmed b. İbrahim b. Allân es-Sıddkî el-Maliki, *Şah-ı Nakşibend*, Müt. Yasin Demirkan, Semerkand, İstanbul,2001,s. 15

⁹⁶ Üveysilik: Daha önce vefat etmiş bir şeyhin ruhaniyeti tarafından terbiye edilme.(Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2002, s.362.); Abdülbâki Gölpinarlı, *Tasavvuf*, Milenyum Yay., İstanbul, 2010, ss.131-132

⁹⁷ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul, 2014, s.233; Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İstanbul, 2014, s.257.

etmiştir. Nakşibend, Farsça nakış yapan anlamına gelir. Kalp ve gönül dünyasını nakış nakış işlediği için Bahâuddin, Nakşibend unvanıyla meşhur olmuştur.⁹⁸

Bahâuddin Nakşibend'in halifelerinden Alâaddin Attâr, Zâhid Bedahşi ve Muhammed Parsa tarafından tarîkat, çok geniş bir alana yayılmıştır.⁹⁹ İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624) ile birlikte tarîkat Hindistan'da etkisini göstermiştir. Tarîkatta İbn Arabi muhabbeti ve vahdet-i vücûd görüşü hâkimken, İmâm-ı Rabbânî'den sonra bu durum değişmiş, vahdet-i şühûd anlayışı benimsenmiştir.¹⁰⁰ Nakşibendiliğin bütün Orta Asya'da müntesipleri bulunmaktadır ve müntesibi en çok olan tarîkattır.¹⁰¹ Anadolu'da ise ilk tekkesinin Fatih Sultan Mehmet döneminde Ubeydullah Ahrar'ın halifelerinden Simav'da Molla İlâhî (ö. 896/1491) tarafından kurulduğu bilinmektedir. Kısa bir zamanda şöhreti İstanbul'a ve Anadolu'nun çeşitli illerine yayılmış olan Molla İlâhî'ye halkın rağbeti giderek artmıştır.¹⁰²

Abdullah Dehlevi (ö.1240/1824-25) ve halifesi Mevlânâ Hâlid Bağdâdî (ö. 1242/1826) ile birlikte Nakşibendiyye, 19. yy. İslam coğrafyasının en yaygın tarîkatı olmuştur. Hâlid Bağdâdî'nin, yüzlerce halifesini devletin değişik bölgelerine göndermesiyle tarîkatın etkinliği artmıştır.¹⁰³ Yeniçeri ocağıyla birlikte Bektaşî tekkelerinin de kapatılmasından sonra Bektaşî tekkelerine Nakşi-Hâlidî şeyhlerin atanması ve Osmanlı padişahlarının tarîkata ilgisi ve himayesi nedeniyle tarîkat Osmanlı Devleti döneminde geniş halk kitlelerine yayılmıştır.¹⁰⁴

⁹⁸ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s.234.

⁹⁹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.372.

¹⁰⁰ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.261; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s.233.

¹⁰¹ Alexandre Popovic-Gilles Veinstein, *İslam Dünyasında Tarikatlar*, Sûf Yay., İstanbul, 2004, s.59.

¹⁰² Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İz Yay., İstanbul, 2003, s.117-118.

¹⁰³ Yılmaz, Hasan Kamil, *300 Soruda Tasavvufî Hayat*, Erkam Yay., İstanbul,2010, s.149.

¹⁰⁴ Yılmaz, *300 Soruda Tasavvufî Hayat*, s.261.

Abdülhâlık Gucdüvânî tarafından Nakşibendiliğin meşhur on bir esası şöyle tanzim edilmiştir: 1) Vukuf-i zaman, (Zamanın değerini bilmek) 2) Vukuf-i adedî, (Zikrin sayısına dikkat etmek) 3) Vukuf-i kalbî, (Zikir esnasında kalbin Allah'a yönelmesi) 4) Hûş der dem, (Allah'ı unutmamak) 5) Nazar ber kadem, (Bakışlarını lüzumsuz yerlere yöneltmemek) 6) Sefer der vatan, (Halktan Hakk'a sefer etmek) 7) Halvet der-encümen, (Halk içinde Hak ile beraber olmak) 8) Yâd kerd, (Dil ve kalbin birlikte zikretmesi) 9) Bâzgeşt, (Zikirde sadece Allah'ı düşünmek) 10) Nigahdâşt, (Kalpte Allah'tan başkasının bulunmasına izin vermemek) ve 11) Yâd dâşt, (Her zaman Allah'a dönük olmak).¹⁰⁵

Nakşibendilikte; Allah'a vasıl olmaya götüren en kısa yol sohbet/râbîta ve hizmet olarak özetlenmiştir. Sohbet mürşid ile birlikte olmak demektir. Râbîta ise kalbî beraberlik ve mürşide benzemeye çalışmak demektir.¹⁰⁶

Nakşibendilik'te sohbe çok önem verilmektedir. Şeyhten ayrı iken manen şeyhle beraber olmak manasına gelen rabîta bu tarîkatın önemli düsturlarındandır.¹⁰⁷ Sessiz/hafî zikri benimseyen tarîkatın silsilesi Hz. Ebu Bekir'e dayanmaktadır.¹⁰⁸ Nakşibendiyye tarîkatında topluca yapılan zikre Hatm-i Hâcegân denilmektedir.¹⁰⁹

1.4. İlmî ve Edebi Kişiliği

Sâdık Vicdâni, yaşadığı dönem itibarıyla iyi bir eğitim almıştır. Sıbyan mektebinde ilk dönem dini ilimler, Kastamonu Rüştîyesinde ise iki yıl boyunca

¹⁰⁵ Mehmet Demirci, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Damla Yay., İstanbul, 2004, s.88 ; Yılmaz, *300 Soruda Tasavvufî Hayat*, ss.258-260; Ahmet Cahit Haksever, *Ya'kûb-ı Çerhî'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Tesirleri*, İnsan Yay., İstanbul, 2009, s.51.

¹⁰⁶ Yılmaz, *300 Soruda Tasavvufî Hayat*, s.90.

¹⁰⁷ Osman Karabulut, *İslâmda Gerçek Tasavvuf ve Edepleri*, Konya,1994, ss. 158-163.

¹⁰⁸ Demirci, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.88.

¹⁰⁹ Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergah Yay.,2003,İstanbul ,s.387; Yılmaz, *age*, s.161.

pozitif ilimlerin eğitimini görmüştür.¹¹⁰ Arapça, Farsça ve Fransızca dillerini öğrenmiştir.¹¹¹

Sülüs ve nesih hatlarında icazet almış, Kastamonu Mülki rüşdiyede hüsn-ü hat dersi verecek kadar kendini yetiştirmiştir. Askeri rüşdiyede de imla derslerinde hocalık yapmıştır.¹¹²

Sadece dini alanda eserler yazmakla kalmamış, edebi olarak yazdığı şiirler de bulunmaktadır. Sâdık Vicdânî, şiirlerini Cihangir-i Endicani¹¹³ müstear ismini kullanarak da yazmıştır. *Mütalâa, Kastamonu Gazetesi, Umrân, Saâdet ve Ceride-i Süfîye*¹¹⁴ dergileri gibi pek çok yayın organlarında dini, ahlâkî ve içtimai yazıları yayınlanmıştır.¹¹⁵ Ebu Ziya Salahattin, Sâdık Vicdânî için "boş zamanlarını boş geçirmeyen, erbab-ı himem birisidir" demiştir.¹¹⁶ *Son Asır Türk Şairleri* kitabının yazarı İbn'ülemin Mahmut Kemal İnal (Ö 1957) Sâdık Vicdânî'nin ilmi yönü hakkında şunları söylemiştir." Vaktiyle Selanik'te intişar eden *Mütalaa* gazetesinde (sayı 47) merhumun Nefs unvanlı mutasavvifâne ve fadılâne bir makalesini okumuş ve muavenet-i kalemiye'de bulunduğum o gazeteye takdirkârane bir makale yazmış idim. Bu vesile ile tanıştık. İstanbul'da bulunduğu zamanlarda çok görüştük. Okuduğunu anlamış, nazım ve nesirde kalemini istediği gibi

¹¹⁰ A. Abdulkadiroğlu-Ü. Ayan Özsoy, *Safranbolu Meşhurları*, Anıl Matbaası, Ankara, 2010, s. 16

¹¹¹ Sâdık Vicdânî, *Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi*, haz. Ahmet Karadut, (DİB Yayınları) Ankara 1992, s.9

¹¹² Birinci-Kara, "Mektupçu, Mutasavvıf, Yazar, Şair Sâdık Vicdânî", s. 38

¹¹³ Birinci-Kara, *age*, s. 38

¹¹⁴ Kara, *Bursa'da Kırklar Meclisi*, s.117; Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, s.250; Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergah Yay., 1999, s.227

¹¹⁵ İbnülemin M. Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 1537.

¹¹⁶ Sâdık Vicdânî, *Teşe'ülnâme-i İmam Suhreverdî*, İstanbul, 1912, s.9

kullanmaya iktidar hasıl etmiş olduğuna eserleri şahittir. Ciddi eserleri gibi, lâtife ve mizah vadisinde yazdığı yazılarda güzeldir.”¹¹⁷

1.5. Vefatı

Son görev yeri Aydın'daki Tasfiye Komisyonu üyeliğinden sonra emekli olup İstanbul'a yerleşen Sâdık Vicdânî, burada ilim ve edebiyat alanında İbn'ülemin Mahmud Kemal İnal gibi dönemin meşhurlarıyla sohbetler etmiştir.¹¹⁸ 22 Ekim 1939¹¹⁹ tarihinde 73 yaşında iken İstanbul'da vefat eden Sâdık Vicdânî, Merkezefendi mezarlığına defnedilmiştir.

1.6. SÂDİK VİCDÂNÎ'NİN ESERLERİ

Sâdık Vicdânî yazar, mektupçu, şair ve mutasavvıf olması hasebiyle çeşitli dini, tasavvufî ve edebi eserler yazmıştır. İbn'ülemin Mahmut Kemal İnal, basılmış basılmamış, büyük ve küçük toplam otuz dört eserinden¹²⁰ bahsetmekle birlikte çalışmamızda şu an ulaşılan on altı eser incelenmiştir. *Nagamât-ı Vicdâniye*'nin arka kapağında müellif şu an elimizde bulunmayan eserlerinden bahsetmektedir. "*İkinci Perişân -yahut- Kahkaha: Cümel-i Hikemîyye-i Türkiye -yahut- Üssül-Vezâifil-İnsaniye* adlı kitaba karşı yazılmıştır. Matbu değildir. *Âdet: Metn-i Nagamât*'da münderecât manzumesinden "bir vecihile" redifli gazel ile "hasbihal" münderiç olan milli bir romandır. Matbu değildir. *İmlâ-yı Osmanî: Tefrika* suretinde Vilâyet gazetesine derç edilmektedir. Hitamında kitap şeklinde bastırılacaktır."¹²¹

¹¹⁷ İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 1538

¹¹⁸ İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, cilt II, s. 898

¹¹⁹ Aziz Demircioğlu, *100 yıllık Kastamonu Basınında Kim Kimdir*, Doğruöz Matbaası, Kastamonu, 1980, s.55

¹²⁰ İbnülemin, *age*, s. 1538.

¹²¹ Sâdık Vicdânî, *Nagamât-ı Vicdâniye*, Vilayet Matbaası, Kastamonu, 1312, s.76.

Hitâbiyyât adlı eserinde Sâdık Vicdânî, "Esselâmu aleykum" adında selâmın dindeki yeri ve ehemmiyeti hakkında içinde hadisler de olan bir kitap yazdığını ama neşre muvaffak olamadığını belirtmiştir.¹²² Vicdânî, eserlerini Osmanlıca yazmıştır. Şu an Türkçeye, yeni yazıya çevrilmiş olan eseri sadece beş tanedir.

1.6.1. Tomar-ı Turuk-ı Aliyye

Sâdık Vicdânî'nin en önemli eseridir. Bu kitabıyla ilgili olarak önsözde, içinden gelen manevi bir hisle bütün tarikatların silsilelerini içeren Tomar-ı¹²³ Turuk-ı Aliyye ve ıstılahlarını içeren Kamus-u Turuk-ı Aliyye adını verdiği bir külliyat yazmayı istediğini ifade etmesine rağmen ıstılahlardan oluşan Kamus adında yayınlanmış eseri bulunmamaktadır.¹²⁴ Yazarın amacı tüm tarikatların silsilelerini içeren bir külliyat yazmak iken bu kitapta sadece Melâmilik, Kâdiriyye ve Halvetiyye silsilenâmeleri bulunmaktadır. Müellif Sûfî ve Tasavvuf kitabında Rifâiyye ve Nakşibendiyye silsilenâmelerinin yazılı olarak hazır olduğunu bildirmesine rağmen bu bölümler maalesef kaybolmuştur.¹²⁵ Bektaşîyye silsilenâmesinin orijinal bir (tek) nüshası sadece Enderun Kitabevi sahibi İsmail Özdoğan'da bulunmaktadır.¹²⁶ Tomar-ı Turuk-ı Aliyye Osmanlıca yazılmış olup, İrfan Gündüz tarafından yeni Türkçeye çevrilerek "*Tarikatler ve Silsileleri*" adıyla 1995 yılında İstanbul'da Enderun Kitapevi tarafından basılmıştır. Osmanlı döneminin sonlarında tasavvuf dünyasını fikir ve temsilcileriyle anlatan eserlerden¹²⁷ kabul edilen bu kitabın Osmanlıca ve Türkçeye çevrilmiş hali İslam araştırmaları

¹²² Sâdık Vicdânî, *Hitâbiyyât*, Hüdavendigar Matbaası, Bursa, 1919, s. 43.

¹²³ TDK göre; Tomar: Dürülerek boru biçimi verilmiş deriler veya kâğıtlar

¹²⁴ Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye: Melâmiyye, Kâdiriyye, Halvetiyye, Sofî ve Tasavvuf (Tarikatlar ve Silsileleri)* haz. İrfan Gündüz, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1995, ss. 210-212.

¹²⁵ Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s.258.

¹²⁶ Birinci-Kara, "*Mektupçu, Mutasavvıf, Yazar, Şair Sâdık Vicdânî*", s. 38.

¹²⁷ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul, 2014, s.292.

merkezi (İSAM) ve bazı üniversite kütüphanelerinde mevcuttur. Tomar-ı Turuk-ı Aliyye dört kitaptan oluşmaktadır. Birinci kitap Melâmilik, ikinci kitap Kâdiriyye, üçüncü kitap ise Halvetiyye'dir. Bu üç kitapta, bu tarikatların kurucularının kim oldukları, silsileleri belirtilerek hayatlarının kısa özetleri, tarikatların genel özellikleri ve başka bölgelere yayılışları anlatılmaktadır. Tarikatların kolları, başka kollara ayrılması (kolların kolları), bu kolların kurucu şeyhleri, hayatları, getirdikleri yenilikler de açıklanmaktadır.

Dördüncü kitap olan Sûfi ve Tasavvuf'ta ise sûfi ve tasavvuf kavramlarının doğuşu, ne anlama geldiği, kaynakları, çeşitli mutasavvıfların sûfi ve tasavvuf kelimelerini nasıl nitelendirdikleri ve ilk mutasavvıfın kim olduğu üzerine değerlendirmeler bulunmaktadır. Ayrıca kitabın değişik yerlerinde müellifin şeriat, tevhid, evrad ve ezkâr gibi tasavvufî konularda görüşleri, kaside ve şiirleri ile kelime tanımları mevcuttur. Bazen kaynaklardaki bilgiler tenkit edilmiş ve tercihler yapılmıştır. Tasavvuf alanındaki öneminden ve tarikatlarla ilgili çalışmalarda çok defa kaynak gösterilmesinden dolayı bu çalışmada geniş bir şekilde özetlenmiştir. Satırlarda konuyla ilgili kaynakların gözden geçirildiği, bunların yeterli olmadığı zaman ehl-i tarîk ulema ve meşâyihden insanlara danışılarak boşlukların doldurulduğu görülmektedir.¹²⁸ Ayrıca bazı tasavvuf kavramlarının açıklamalarına da yer verilmiştir.

1.6.1.1. Melâmiyye

Melâmiyye kitabının ilk önce yayınlanmasının özel bir sebebi olmadığını, sadece notların önce tamamlanmış olmasından dolayı birinci neşredildiğini, müellif önsöz kısmında belirtmiştir. Melâmilik kitabı, İstanbul'da Evkâf-ı İslâmiye

¹²⁸ Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşahiri Meçhuleden Birkaç Zat*, Dergah Yay., İstanbul, s. 30.

Matbaasında 1338-1340 (1922) tarihinde 111 sayfa olarak basılmıştır. Müellif, Melâmiliğin aslında müstakil bir tarikat olmadığını, büyük tarikatlar arasında amaca gösterişe girmeden ulaşmak için benimsenen bir meslek ve meşrep olarak gördüğünü belirtmiştir.¹²⁹

Sâdık Vicdânî Melâmilik bölümünü; 1- İlk devre Melâmiliği, Melâmiyye-i Kassâriyye, 2- Orta devre Melâmiliği, Melâmiyye-i Bayrâmiyye, 3- Son devre Melâmiliği, Melâmiyye-i Nuriyye olmak üzere üç kısımda incelemiştir.¹³⁰

İlk devre Melâmiliği, Melâmiyye-i Kassâriyye; Hicretin üçüncü asrında, Ebu Sâlih Hamdun b. Ahmed b. Amârete'l-Kassâr en-Nisâbûrî ks. tarafından kurulmuştur. Hamdun el-Kassâr gösteriş ve riyadan uzak yaşamayı tercih etmiş, sade bir hayat sürmeyi ve nefisle yapılan büyük imtihanı kazanarak Hakk katında en yüksek mertebeye ulaşmayı amaçlamıştır.¹³¹

Orta devre Melâmiliği, Melâmiyye-i Bayrâmiyye; Hicretin dokuzuncu asrında, Bolu'nun Göynük ilçesinde bulunan şeyhlerdir. Bayrâmiyye tarikatının Pîri Hacı Bayram-ı Veli'nin h.(833) senesinde vefat etmesiyle yerine halifelerinden Akşemseddin geçmiştir.

Akşemseddin, hocası Hacı Bayram-ı Veli'den icazet aldıktan sonra Göynük'e yerleşerek irşâd vazifesini yerine getirirken, Osmanlı padişahı Sultan II. Mehmed'in yetiştirilmesi ve İstanbul'un fethine yardımcı olmak amacıyla İstanbul'a gitmiştir. Sultan II. Mehmed ve ordusuna moral desteğinde bulunarak fethin gerçekleşmesinde önemli rol oynamış ve Peygamber (sav.)'imizin İstanbul'u fetheden komutan ve askerleriyle ilgili müjdesine nail olmuştur. Aynı zamanda bu müjdeye sekiz asır öncesinden erişmek için İstanbul önlerine kadar gelen Hz. Ebâ Eyyûbi'l Ensârî'nin

¹²⁹ Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 3.

¹³⁰ Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İz Yay., İstanbul, 2006, s. 267

¹³¹ Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, ss.19-23.

kabrini de keşfederek tekrar Göynük'e geri dönmüş, 1459'da vefat etmiştir. Tasavvuf ve tıp alanında kitaplar bırakan Akşemseddin ilk defa hastalıkların bulaşmasında rol oynayan gözle görülmeyen varlıklardan (mikrop) Maddet-ül Hayat adlı kitabında bahsetmiştir.¹³²

Hacı Bayram-ı Veli'nin diğer halifelerinden Emir Sikkini diye bilinen Bursalı Bıçakçı Seyyid Ömer Dede de hocasının vefatı üzerine Göynük'e yerleşmiştir. Ömer Dede, hocasından aldığı taç ve hırkayı bırakması sonucunda Akşemseddin ve talebeleri ile soğukluk yaşanmış ve bundan dolayı Bayrâmiyye tarikatı Akşemseddin'e nispetle Bayrâmiyye-i Şemsiyye ve Şeyh Emir Sikkini'nin tac ve hırkayı bıraktıktan sonra Melâmi adını almasına binaen Melâmiyye-i Bayrâmiyye olmak üzere ikiye ayrılmıştır.¹³³

Son devre Melâmiliği, Melâmiyye-i Nuriyye; Mısır'da h. 1220 yılında dünyaya gelen eş-Şeyh es-Seyyid Muhammed Nuru'l-Arabi el-Bedri el-Hüseyni el-Mısri hocası Hasan el-Kuveyni'den uzun süre ders aldıktan sonra Nakşibendi şeyhi Yusuf Efendi'nin himayesinde seyr u sülûka girmiştir. Ardından Yusuf Efendi'ye biat ve Nakşibendiyye tarikatına intisâb etmiştir. Mekke'de kaldığı sürede Şeyh Ömer Abdürresül'den ders almış ve mana âleminde Hz. Peygamber (sav.) ile görüştüğü ve bu görüşmelerden birinde kendisine üç satır yazı verildiği ve Hz. Ebu Bekir'in bunu Tevhid-i Ef'al, Tevhid-i Sıfat ve Tevhid-i Zat diye okuyup telkin ettiği söylenmektedir. Seyyid Muhammed Nuru'l-Arabi Arapça ve Türkçe olmak üzere otuzdan fazla eser bırakarak, h.1305 yılında vefat etmiştir.¹³⁴

1.6.1.2. Kâdiriyye

¹³² Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s.27.

¹³³ Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, ss.30-32.

¹³⁴ Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, ss.68-71.

Kâdiriyye silsilenâmesi İstanbul'da 1338-1340 (1922) yılında 84 sayfa Osmanlıca olarak Evkâf-ı İslâmiye Matbaasında basılmıştır. Bu kitapta genel olarak Kâdiriyye tarîkatı, kurucusu, silsileleri ve kolları incelenmiştir.¹³⁵ Önsöz kısmında Sâdık Vicdânî'nin Şeyh Abdülkâdir Geylânî'nin türbesini annesinin isteğiyle ziyaret etmesi ve ziyaretle oluşan hisler sonucu yazdığı şiir de bulunmaktadır.¹³⁶

Kâdiri tarîkatının Piri olan Abdülkâdir Geylânî h. 470'de İran'ın Gilan şehrinde dünyaya gelmiş ve soyu anne tarafından Hz. Hüseyin'e, baba tarafından ise Hz. Hasan'a dayanmaktadır. Bağdat'ın önemli âlimlerinden hadis, edebiyat ve fıkıh alanında dersler almıştır. Eş-şeyh Hammad b. Müslim ed-Debbas'ın da derslerine katılmış, ona intisap ederek tarîkat hırkasını giymiş ve aynı zamanda hocasına damat olmuştur.¹³⁷ Sohbet meclislerinde vaaz ve nasihatlere başladıktan bir müddet sonra sohbetleri bırakarak Bağdat ve Kerh harabelerinde yirmi beş yıl süren inziva hayatı yaşamıştır. Dünyanın cazibedar güzelliklerini elinin tersiyle iterek halvette geçirilen uzun yılların ardından, kırk gün boyunca hiçbir şey yememiş hatta başka birisi yedirmedikçe bir şey yememeye de yemin etmiştir. İçinden gelen açım açım seslerine Ebu Said Mübarek Mahzumiye karşılık vermiştir. Abdülkâdir Geylânî'yi evine yemeğe davet ederek kendi eliyle yemek yedirmiş ve ona şeyhlik hırkasını giydirmiştir.¹³⁸ İrşad faaliyetlerine tekrar başlayan Geylânî, etrafındaki insanlara nasihatlerde bulunmuş, onların insan-ı kâmil noktasına gelmesi için çabalamıştır. Gavsıyyet gibi manevi mertebeye erişmiş, kerametlerine aşikâre şahit olunmuştur. Bundan dolayı kendisine Gavs-ı Azâm, Kutbü'l-aktâb vb. unvanlar verildiği rivayet edilmektedir. Geylânî, Şafii mezhebine göre amel etmeyi bırakarak Hanbeli

¹³⁵ Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*. , s. 268

¹³⁶ Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, ss.89-90

¹³⁷ Süleyman Uludağ, *TDV Ansiklopedisi*, 1988, c.1, ss. 234-239

¹³⁸ Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, ss.92-93

mezhebine göre yaşamış ve arkada birbirinden kıymetli el-Gunye li-tâlîbi tariki'l-hak,¹³⁹ el-Fethu'r-rabbâni ve'l-feyzü'r-rahmâni,¹⁴⁰ Fütuhu'l-gayb,¹⁴¹ el-Füyûzâtü'r-rabbâniyye fi evradi'l-Kâdiriyye,¹⁴² Mektubât¹⁴³ gibi on eser bırakarak h.561'de dar-ı bekaya irtihal etmiştir. Türbesi Bağdat'ta Babü'd-Derc medresesinde olan Gavs-ı Azam'ın evlatlarının sayısı on üç olduğu bilinmektedir.

Hz. Geylânî'nin ardından evlatları ile yetiştirdiği halifeleri vasıtasıyla Kâdiriyye tarîkatı çeşitli kollara ayrılıp, dünyanın birçok yerine yayılmıştır. Sâdık Vicdânî, Esmâr-ı Ezhâr, Mir'âtü't-turuk, Lugat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye, Tıbyânu vesâilî'l-hakâik ile Kâmusu'l A'lâm gibi kaynaklardan yaptığı incelemeler sonunda pek çok Kâdiriyye tarîkatı kolları, kolların kurucuları ve silsileleri hakkında bilgiler vermiştir. Buna göre;

- I. Esediyye Kolu; Tarîkatın kurucusu Gavs-ı Azamın halifelerinden Seyyid Abdullah el-Esedi'dir.
- II. İseviyye Kolu; Kol sahibi Şeyh İsa'dır.(Hıristiyan bir rahipken Müslüman olup, İsa ismini almıştır.)¹⁴⁴
- III. Ekberiyye; Tarîkatın sahibi, İslam dünyasının önemli âlimlerinden ve birçok eser bırakan Muhyiddin-i Arabi Hazretleridir.¹⁴⁵
- IV. Yâfi'iyye; Kurucusu Abdullah el-Yâfi'î olup Hülâsatü'l-Mefâhir fi menâkıb-ı eş-Şeyh Abdülkadir adında eseri vardır
- V. Eşrefiyye; Eşref-zâde Şeyh Abdullah-ı Rûmî, hocası ve kayın pederi Hacı Bayram-ı Veli'ye intisap etmişken bizzat onun tarafından Hama'ya Hz.

¹³⁹ (Kahire 1288)

¹⁴⁰ (Kahire 1281,1303)

¹⁴¹ (İstanbul 1281; Kahire 1304)

¹⁴² (İstanbul 1281, Kahire 1303)

¹⁴³ (İstanbul 1276)

¹⁴⁴ Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, ss.122-123

¹⁴⁵ Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, ss.124-125-126

Gavs-ı Azamın torunun torunu Seyyid Hüseyin el-Hamevi'ye gönderilmiştir. Eşrefzade ise ona intisap ederek kâdiri tarîkatına girmiştir.

- VI. Hilâliyye; Kol sahibi Muhammed Hilal er-Râm el Hemedânî eş-Şafii'dir.¹⁴⁶
- VII. Rûmiyye; Tarîkatın kurucusu eş-Şeyh İsmail er-Rûmi olup Anadolu ve İstanbul'da Kâdiriyye tarîkatının yayılmasında önemli rol oynamıştır.¹⁴⁷
- VIII. Garibiyye; Özellikle Hindistan'da yaygın olup, kol sahibi Muhammed Garibullah el-Hindi'dir.¹⁴⁸
- IX. Hâlisiyye; Tarîkat sahibi Ziyâuddin Abdurrahman et Talebâni, Kâdirilerin en büyük şeyhlerinden kabul edilmiş, diğer şeyhlerden farklı olarak tekkelerde kudüm vb. musiki aletlerin çalınmasına izin vermiştir.¹⁴⁹

Sâdık Vicdânî, Hammâdiyye-Sammadiyye ve Makdisiyye kollarının Kâdiriyye tarîkatı kollarından olup olmadığı şüphesi üzerinde durmuştur. Ayrıca bu bölüme Evrad-ı Kâdiriyye ve tercümesi ile bazı terimlerin anlamlarını içeren terimler lûgatini de eklemiştir.

1.6.1.3. Halvetiyye

Üçüncü kitap olan Halvetiyye İstanbul'da 1338-1340 (1922) yılında 118 sayfa Osmanlıca olarak Evkâf-ı İslâmiye Matbaasında basılmıştır. Bu bölümün önsöz kısmında Sâdık Vicdânî, yararlandığı Celalettin Mahmud Hulvi'nin *Lemezât*, Hariri-zâde'nin *Tıbyan*, Şemseddin Sami'nin *Kâmusü'l-A'lâm* vb. eserlerden karşılaştırmalar yapmıştır. Hz. Ali'den Hasan Basri'ye, Habibi A'cemi'den Davud-ı Tâi'ye, Maruf-ı Kerhi'den Seriyi-i Sakati'ye ve Cüneyd-i Bağdadi'den Ebünnecib

¹⁴⁶ Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, ss.127-129.

¹⁴⁷ Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, ss.130-130.

¹⁴⁸ Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, ss.133-134.

¹⁴⁹ Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, ss.136-137.

Zıyâüddin Abdülkadir es-Sühreverdi'ye kadar tarîkatın silsileleriyle ilgili özet bilgi vermiştir.¹⁵⁰

Halvetiyye tarîkatının piri olarak bilinen Ebu Abdillah Siracüddin Ömer b. eş-Şeyh Ekmelüddin el-Gilani el-Lahci el-Halvetî, Lahcan'da doğmuş, bir çınar ağacının kovuğunda kırk erbaini birbiri ardına tamamlamasından ve halvete girmeyi sevmesinden dolayı kurduğu tarîkate halvetiyye denilmiştir.¹⁵¹ Ömer el-Halvetî'den sonra tarîkatın gerçek kurucusu olarak kabul edilen, binlerce talebe yetiştiren, birçok eser yazan ve tarîkatın yayılmasında önemi büyük olan şahsiyet, Pîr-i Sâni Seyyid Yahya-yı Şirvani'dir.¹⁵²

Halvetiyye tarîkatının kendine has hususiyetlerinden de bahseden müellif, Allah'ı zikretmedeki adaptan, Esmâ-ül Hüsnâ ile diğer zikirlerin belirli bir sayı, süre ve düzende nasıl yapıldıklarını ve tarîkatın amacı olan Allah'ı zikir konusunda gün gün hangi zikrin yapılacağını miktarlarıyla belirtmiştir.¹⁵³

Seyyid Yahya-yı Şirvani'nin vefatından sonra tarîkatlar arasında en fazla şubesi olan halvetiyye, dört asıl şube olmak üzere pek çok kola ayrılmıştır.

Birinci asıl: Ruşeniyye-i Halvetiyye; Yahya-yı Şirvani'nin halifelerinden olan tarîkat sahibi Şeyh Dede Ömer Ruşeni (ö. 892/1487)¹⁵⁴ Gence, Karabağ taraflarında irşâd vazifesinde bulunmuş, ardından Tebriz'e giderek İbrahim Gülşeni gibi müritler yetiştirerek h.892'de ebedi âleme göçmüştür. Ömer Ruşeni'nin yetiştirdiği halifelerden olan Abdurrahman Muhammed Demirtaş, Halvetiyye'nin Demirtaşıyye, Seyyid İbrahim Gülşeni ise Gülşeniyye-i Halvetiyye kolunu kurmuştur. Gülşeni

¹⁵⁰ Sâdık Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, ss.164-165

¹⁵¹ Sâdık Vicdâni, *age*, ss.174-175.

¹⁵² Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İ z Yay., İstanbul,2003,s.27; Sâdık Vicdâni, *age*, s.178.

¹⁵³ Sâdık Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, ss.181-183.

¹⁵⁴ Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul,2007,s.54; Sâdık Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*. ss.189-190.

kolundan ayrılarak ortaya çıkan şubelerden ikisi de Edirne’de metfun bulunan Hasan Sezai Hazretlerine nispet edilen Sezaiyye-i Halvetiyye ile tarikat sahibi Hasan Haleti olan Hâletiyye-i Halvetiyye kollarıdır.¹⁵⁵

İkinci asıl: Cemâliyye-i Halvetiyye; Halvetiyye’nin ikinci kurucusu kabul edilen Yahya-yı Şirvani’nin yanına giderken Pîr’in vefat haberini alması üzerine, halifelerinden Muhammed Bahâuddin el-Erzincani’ye intisap etmiş olan Çelebi Halife olarak bilinen Cemal el-Halveti, Halvetiyye’nin Cemâliyye kolunun kurucusudur.¹⁵⁶ Amasya’da irşâd faaliyetlerini yürütürken Osmanlı padişahı Sultan II. Bayezıd’ın daveti üzerine İstanbul’a gelmiş, vezir Koca Mustafa Paşa da kendisine intisap etmiştir. Koca Mustafa Paşa’nın kendi adına açtığı külliyyede ders veren Çelebi Halife, talebelerinin çokluğundan bir grup öğrenciye at üstünde medreseye giderken, ikinci gruba Revaklı medresede ayaküzeri, üçüncü grup öğrenciye ise medrese içindeki dershanede eğitim vererek birçok talebenin yetişmesine katkıda bulunmuştur. Hacca giderken vekil olarak Yusuf Sünbül Sinan’ı bırakmış, h. 899’da Şam yakınlarında arkada yirmiye yakın eser bırakarak Rahmet-i Rahman’a kavuşmuştur.

Cemâliyye-i Halvetiyye kolundan, kurucusu Yusuf Sünbül Sinan’a nispet edilen Sünbülüyye,¹⁵⁷ Şaban-ı Veli’ye nispet edilen Şabaniyye, Ahmed el-Hariri el-Assali’ye nispet edilen Assaliyye ve Muhammed el-Bahşi el-Halebi’ye nispet edilen Bahşiyye kolları ortaya çıkmıştır. Şabaniyye-i Halvetiyye’den ayrılarak Karabaşiyye, Nasuhiyye, Çerkeşiyye, Haliliyye, İbrahimiyye, Bekriyye, Kemaliyye, Hafeniyye,

¹⁵⁵ Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, ss.196-204.

¹⁵⁶ Reşat Öngören, *Osmanlılar’da Tasavvuf*, ss.43-44; Sâdık Vicdânî, *age.*, ss.204-206.

¹⁵⁷ Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s.67.

Ticaniyye, Semaniyye, Halvetiyye veya (Fevziyye olarak adlandırılmaktadır), Derderiyye ve Saviyye kolları tarikat sahipleri tarafından kurulmuştur.¹⁵⁸

Üçüncü asıl: Ahmediyye-i Halvetiyye; Tarikatın sahibi Ahmed Şemsüddin Efendi olup, Halveti Şeyhlerinden Alâeddin-i Uşşaki'den feyz almıştır. Manisa'da h. 910'da vefat etmiş, kendi dergâhında metfun bulunmaktadır. Halvetiyye-i Ahmediyye dört şubeye, bunların üçünden de on farklı şubeye ayrılmıştır. Halvetiyye'nin Ahmediyye kolundan Ramazaniyye, Sinaniyye, Uşşakiyye, Mısıriyye şubeleri ayrılmıştır. Ramazaniyye şubesinde Cihangiriyye, Buhuriyye, Ra'ufiyye, Cerrahiyye ve Hayatiyye şubeleri ayrılmıştır. Sinaniyye şubesinde Muslihiyye ve Zehriyye şubeleri ayrılmıştır. Uşşakiyye şubesinde ise Cemâliyye, Salahiyye ve Cahidiyye şubeleri ayrılmıştır.¹⁵⁹

Dördüncü asıl: Şemsiyye-i Halvetiyye; Bu kolun kurucusu Şemsüddin Ahmed es-Sivasi h.926'da Zile'de doğmuş, Arakiyeci-zâde Şemsüddin Efendi'den eğitim almıştır. Halveti şeyhlerinden Muslihiddin Efendi'ye intisap ederek onun yanında dördüncü tavır olan nefis-i mutmainne'ye kadar yükselmiştir. Sivas'ta müritlerini yetiştirirken h.1006'da vefat etmiş ve on altı kadar eser bırakmıştır. Yedi olan Esmâ'ül Hüsnâ'ya Kadir, Kavî, Cebbar, Mâlik, Vedûd isimlerini ekleyerek on ikiye çıkartmış ve talebelerini bu şekilde eğitmiştir. Halvetiyye'nin Şemsiyye kolundan ayrılan Sivasiyye kolunun tarikat sahibi Şeyh Abdülahad Nûr-i Sivâsi h.1013'te Sivas'ta doğmuş, İstanbul'da ise eğitim görmüştür. Mehmed Ağa tekkesinde şeyhlik görevini yapmış, sırasıyla Fatih, Bayezid ve Ayasofya Camilerinde vaizlik yaptıktan sonra 1061'de ebedi âleme göçmüştür.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Sâdık Vicdâni, *age*, ss.208-231.

¹⁵⁹ Sâdık Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, ss.232-249

¹⁶⁰ Sâdık Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, ss.250-253

1.6.1.4. Sûfi ve Tasavvuf

Tomar-ı Turuk-ı Aliyye'nin dördüncü kitabı olan Sûfi ve Tasavvuf, İstanbul'da 1340-1342 (1924) yılında Evkâf-ı İslâmiye Matbaasında 62 sayfa Osmanlıca olarak basılmıştır. Sâdık Vicdânî, bu bölümün giriş kısmında sûfi ve tasavvuf kelimeleri hakkında bilgiler vermiştir. Fazilet ve üstünlük dereceleri başlığında "Efdaliyyet, Fadl-ı ihtisas ve Fadl-ı mücâzât" kavramlarını açıklamıştır.¹⁶¹ Tüm peygamber ve insanların en üstünü Hz. Muhammed (sav.)'den başlayarak fazilet ve üstünlük sıralaması yapmıştır. İlk sûfinin Ebu Haşim el-Kufi olduğu belirtmiş ve onun kısa hayatına yer vermiştir.¹⁶² Tasavvuf, sûfi, sûfiyye, mutasavvıf ve mutasavvıfâne kavramları üzerinde açıklamalar yapmıştır. Özellikle tasavvufun birçok mutasavvıf tarafından yapılan tanımlamalarına ve sûfi kelimesinin nereden türediğine yer vermiş, birçok kaynaktaki verileri karşılaştırarak incelemiştir.¹⁶³

1.6.2. Perişan

Sâdık Vicdânî'nin ilk eseri olan Perişan, İstanbul Kaspar Matbaasında, h.1308/1890-1891 yılında, 153 sayfa Osmanlıca olarak basılmıştır. Perişan, Sâdık Vicdânî'nin ilk dönemlerde yazdığı şiirlerini, *Gülistân ve Bahâristân*'dan yaptığı şiir tercümelerini, Kastamonu gazetelerindeki bazı yazılarını, şeyhi Ahmed Mâhir Efendi'ye ve bazı dostlarına, çalışma arkadaşlarına yazdığı mektupları ihtiva etmektedir.¹⁶⁴ Sâdık Vicdânî, Zühtü Efendiye biraz şiirleri, gerek müsvedde gerekse sûret şeklinde mektupları olduğunu ve "bu perakende ve perişan yazılara bir nâm, isim bulmasını" isteyince Zühtü Efendi "Sâdık Perişan" demiş ve bu eserin ismi Perişan olarak kalmıştır.

¹⁶¹ Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, ss.258-259.

¹⁶² Sâdık Vicdânî, *age*, ss.260-261.

¹⁶³ Sâdık Vicdânî, *age*, ss.262-295.

¹⁶⁴ Semih Ceyhan, *TDV Ansiklopedisi*, s.402.

Muallim Naci, Perişan isimli eser için şu dörtlüğü yazmıştır.

Sâdik m olmaz kendine bir şair-i mahir demek,

Vicdâni-i hoş meşrebin asrı cemiyetlidir.

Mecmuay-ı asrn bir kere tetkik eyleyin,

İsmi "Perişan"dır fakat efkrı cemiyetlidir.¹⁶⁵

1.6.3. Nagamât-ı Vicdâniyye

İsmi vicdandan nağmeler veya Vicdânî'nin nağmeleri anlamına gelen, Sâdik Vicdânî'nin şiirlerinden oluşan 76 sayfalık bu eser, H.1312 (1894) tarihinde Kastamonu Vilâyet Matbaası tarafından Osmanlıca olarak basılmıştır.¹⁶⁶ İbrahim Akyol, ankırı araştırmaları dergisinde "*Sâdik Vicdânî ve Nagamât-ı Vicdâniyye'si*" adında bu şiir kitabn yeni Türkçeye evirmiştir.¹⁶⁷ Mukaddime kısmında Nagamât-ı Vicdâniyye'nin Sâdik Vicdânî'nin Perişan adlı diğer bir eserinin incelenmesi ile  senede ortaya konulduğu, bazı şiirlerin müellif tarafından unutularak kaybolduğu bildirilmektedir. şiirlerin basılarak kitap haline getirilmesini Mürşidi Ahmet Mahir Efendi istemiştir. Sâdik Vicdânî, eserlerini genellikle aruz vezniyle yazmış, 19 farklı aruz kalbn kullanmış, bazen heceyi de denemiştir.¹⁶⁸

Esere Klasik Edebiyatımızda sıkça görülen bir beyitlik Besmele ile dörtlük olarak Hamdele, Salvele sonra sırasıyla dört halife ile Hz. Peygamber (sav.)'in kızı Hz. Fatma, torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i metheden tardiyelerle başlanılmıştır. Ardından 46 beyitlik Tahds-i Nimet isimli kaside, Medh-i Padişh- başlıklı tarziye ile bir gazel ve  adet dörtlükten oluşan De'avt-ı Manzme adlı son Osmanlı Padişhlarından Sultan II. Abdülhamid için methiye ile devam edilmiştir.

¹⁶⁵ Mustafa Kara, *Bursa'da Kırklar Meclisi*, Bursa Byşehir Belediyesi Yay., 2010,s.117.

¹⁶⁶ Aziz Demircioğlu, *Kastamonu'da Basılan Eserler 1869-1928*,Doğrusöz Matbaası, Kastamonu, 1987, s.33.

¹⁶⁷ İbrahim Akyol, *Çankırı Araştırmaları*, 2009, c. IV, sayı 4, ss. 97-116.

¹⁶⁸ A. Abdulkadiroğlu-.Ayan zsoy, *Safranbolu Meşhurları*, s. 25.

Kıta'ât-ı Tarihiye'de her kıtanın ebced hesabının aynı tarihi vermesi, Kengırı/Çankırı Cephane için, Kengırı Debboyu için, Kengırı Daire-i Askeriyesi için ve Kengırı'daki Kışla-ı Hümayunun Tamiri için tarih adlı şiirlerde Çankırı ilindeki cephe, depo, askerlik dairesi ve padişah kışlasının tamiri için yazılmış şiirler yer almış olup, tarihleri de belirtilmiştir. Taşköprü Hükümet konağı için adlı şiirde, konağın kim tarafından yapıldığı ve yapılış tarihi belirtilmektedir.

Tercî-i Bend Der-sitâyîş-i vâli-i âli-i-menend başlığındaki şiirde dönemin valisi Ali Bey'i methedilmesinden,¹⁶⁹ Adana Valisi saadetlü Faik Paşa Hazretlerinin Kastamonu valilikleri hengâmında Sinop'tan İnebolu'ya avdet ederken geçirdikleri bir kaza-yı bahri üzerine söylenmiştir, başlıklı manzumede Faik Paşanın geçirdiği deniz kazasından bahsedilmiştir. Birer beyitten oluşan Târîh-i tefeyyüz ve Târîh-i Terakki, Kastamonu Dârü'l-mu'allimin iptidaiye şubesi mu'allimi ve mektebi i'dâdî Arabi Hocası Urefâ-yı fuzelâdan mekremetlü Osman Nuri Efendinin nişan tebriki adlı dörtlükte Kastamonu ulemasından Osman Nuri efendinin nişan tebriki, Kastamonu Naib-i sabıkı sâdât-ı Berzenciye'den faziletlü Ahmed Faiz Efendinin Kastamonu'da tevellüt eden mahdumuna dörtlüğünde Kastamonu eski Nâibi Ahmed Faiz Efendinin doğan oğluna tarih yer almaktadır. Naib-i mûmâ ileyhin Akâid-i İslamiye için yazdıkları telhis-i belîğâ takriz dörtlüğünde ismi anılan Naibin Akaid-i İslamiye için yazdığı manzum Telhis-i Belîğâ bulunmaktadır. Üstad-ı Ekremim allâme-i hatîr, nihrîr-i Harîri-tahrir faziletlü Hafız Ahmed Mâhir Efendi Hazretlerinin bir gazeli-i belîgânelerini tahmis, tesdis, terbi ve tanzim başlıklarında Üstadı Ekremim diye hitap ettiği Hocası Ahmet Mahir Efendinin gazellerine

¹⁶⁹ Kafiyeleleri başka başka olan, birkaç kısımdan meydana gelen ve her parçanın sonunda tekrarlanan kafiyeli bir beyti bulunan şekli.(bkn: terkiib-i bend) Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, Aydın Kitapevi, Ankara,2003

tahmis(beşleme), tesdis(altilama), terbi (dörtleme) ve tahmis tarzında tazmin yapmıştır.

Eser Sâkî-Nâme, Birkaç Gazel, Şâir, Âh Gönlüm Âh, Yine Gönül, Kaş-Göz, Nazîre, Dedim mi Demedim mi, Deryâ-Dilâne Bir Gazel, Aşk, İstîlâ-yı Aşk, Yâr, Hüsün, Bir Pîr-i Sevdâ Diyor ki, Bâde, Güzelsin, Yine Aşk, Nazîre, Şarkı, Kıta'ât, Bir Mekteb Sernâmesi, Bir Dilber-i Müteğâfile, Yine Öyle Birisine, Ne Vakit Kurtuldu?, Dinlerse Fenâ Değil, İtâb Niyâzkârâne¹⁷⁰ adlı şiirlerle devam etmektedir. Ayrıca, Belki Gelir, Aşka Hitâb, Şüphe Mi Var!, Bir Gazel, Romanda Sûret-i Ta'aşşukı O Yolda Duçâr-ı Mesaib Olduğu Tasvir Edilen Nazımın Hasb-i Hâl Manzumu, Cümel-i Hikemiyye-i Türkiye Namındaki Kitaba Karşı Yazılan İkinci Perişan Yahud Kahkaha Adlı Kitabımızın Münderacât-ı Manzûmesinden: Cümel-i Hikemiyye-i Türkiye Mürettibi Lisanından Fahriye, Mürettibe Teşekkür, Elbette Anlamaz, Şu'âra-yı Sâlife Lisânından, Mısra'lar, Tarîh-i Kahkaha başlıklarında şiir ve gazellerde yer almaktadır.¹⁷¹

Mezar taşlarına yazdığı şiirlere kitabın son kısmında yer verilerek eser sona ermektedir: “Hassa Ordu-yı Hümâyünuna Mensûb Sınıf-ı Mukaddem On Beşinci Fırkanın Otuzuncu Kastamonu Livası Kumandanı Sâdik Paşa Merhumun Seng-i Mezarına, Sulehâ-yı Nevvâbdan Şefik Efendinin Mezarına, Serdar-ı Ekrem Merhum Ömer Paşanın Kerimesi ve Küçük Biraderim Akif Beğın Kayınvalidesi Emine Hanımın Seng-i Mezarına, Oğlum Mahmud Rıdvân'ın Seng-i Mezarına, On dört yaşlı Bir Kızcağızın Seng-i Mezarına, İnebolu Mukâveât-ı Muharriri Vefa-Şu'ârân-ı Ehibbâdan Mehmed Hilmi Efendinin Lisanından Oğlunun Seng-i Mezarına, On sekiz Yaşlı Bir Kadıncağızın Seng-i Mezarına, Pek Genç İken Vefat Eden Bir

¹⁷⁰ Abdulkadiroğlu-Ayan Özsoy, *Safranbolu Meşhurları*, s. 25.

¹⁷¹ Sâdik Vicdânî, *Nagamat-ı Vicdâniyye*, Vilayet Matbaası, Kastamonu, 1894 ss.8-68.

Kadıncağzın Seng-i Mezarına, Araç Kazası Kâimmakamı İken Vefat Eden Sami Efendinin Seng-i Mezarına, Bir Sal-Hurdenin Seng-i Mezarına, Deryâ-Dil Bir Rindin Seng-i Mezarına, Bir Merd-i Nâsıhın Seng-i Mezarına” başlıklarıyla mezar taşlarına yazılması için kısa şiirler yazmıştır.¹⁷² Oğlu Mahmud Rıdvan’ın mezar taşına yazdığı dörtlük ise şudur:

Ey necl-i ferîd ü nahl-i ümîd

Ettin beni mübtelâ-yı hicran

Oldunsa rehin hâb-ı câvidir

Firdevs’te ol refîk-i Rıdvan¹⁷³

Veladeti 20 Şaban 306,(1888), Vefatı 12 Rebiül-evvel 308 (1890)

Ey eşsiz ümit tacı oğlum, Beni hicrana müptela eyledin, Ebedi uykuya rehin olduysan, melekler Firdevs’te yoldaşın olsun.

Dörtlükteki dizelerden sonra müellifin oğlu Mahmud Rıdvan’ın doğum ve ölüm tarihi de belirtilmiştir.

1.6.4. Cennet Mekân Murad Hân-ı Hâmis Hazretlerinin Hapis Hâli Ve Son Vedâi

Sâdık Vicdânî, Yeni Gazetede bir yazarın Çırağan Sarayı ziyaretiyle ilgili makalesini okuması ve bundan etkilenerek üzülmeye üzerine, Cennet mekân Sultan Murad Hân-ı Hâmis Hazretlerinin ağzından hasbihal ve veda bölümlerinden oluşan bu kısa eseri yazmıştır. Portre resimleri de içeren bu kitapta, Sultan Murad Hân-ı Hâmis diye müellifin bahsettiği kişi Osmanlı padişahlarından V. Murat’tır. Sultanın sadece doksan üç gün güren saltanat hayatının sona ermesi ve veda niteliğinde oğlu

¹⁷² Sâdık Vicdânî, *Nagamat-ı Vicdâniyye*, ss.68-76; Abdulkadiroğlu-Ayan Özsoy, *Safranbolu Meşhurları*, s. 25

¹⁷³ Sâdık Vicdânî, *Nagamat-ı Vicdâniyye*, s.72

Selahattin Efendi'ye vasiyeti, müellif tarafından V. Murat'ın ağzıyla yazılmıştır. Eser İstanbul'da h. 1326/1910 tarihinde 15 sayfa resimli olarak basılmıştır.¹⁷⁴

1.6.5. Berk-ı Fezâ

Sâdık Vicdânî'nin Berk-i feza adlı şiir kitabı, h.1327 (1919) tarihinde İstanbul Uhuvvet matbaasında 16 sayfa Osmanlıca olarak basılmıştır. Sâdık Vicdânî, şair Eşref beyin Yeni gazetede yayınlanan "Rad-ı Kaza" adlı şiirinden feyz alarak bu eseri yazmıştır.¹⁷⁵

Rad-ı kaza, Eşref beyin edebi kıtalarını içermektedir. Sâdık Vicdânî, Berk-i Feza'nın içeriğinde on beş, yirmi gün hatta dün yazılmış bir kıta, bir manzume bulunabileceği gibi, on beş yirmi sene evvel yazılıp saklananların da içeriğe dâhil olacağını eserin giriş kısmında söylemiştir. Sadece şathiyyâta¹⁷⁶ yer vermeyeceğini, ciddiyet, garâmiyyât,¹⁷⁷ teessürât ve teessüfât,¹⁷⁸ sergüzeşt-i hayata ait manzum, mensur yazılarından ve yazacaklarından birçoğunun da Berk-i Feza'da yer alacağını müellif ifade etmiştir. Eserin mukaddimesinde, kitaptaki yazıların edibâne dörtlüklerden ibaret olduğu belirtilmektedir. Kitap ayrıca, h. 1324/1906 tarihli Hürriyet, Sürud-ü Hürriyet, Padişah ve Millet, Nazargâh-ı Ebrar-ı Ümmete, Huzur-u Şehid-i Millete, Sâdı-ı Tazallüm, Tahmis-i Matlâ-i Muallim, Garâmiyâtta Bir Nebze, Mithat Paşa için söylenmiş "Tazmin" ve farklı konularla alakalı kısa manzumeleri ihtiva etmektedir.¹⁷⁹

¹⁷⁴ Sâdık Vicdânî, *Cennetmekân Murad Hân-ı Hâmis Hazretlerinin Hapis Hâli Ve Son Vedâi*, İstanbul,1910, ss. 1-15.

¹⁷⁵ Sâdık Vicdânî, *Berk-ı Fezâ*, Uhuvvet Matbaası, İstanbul,1919,ss. 1-4.

¹⁷⁶ şathiyyât: alaylı, eğlenceli hikâyeler. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Lügat*, Aydın Kitapevi, Ankara,2003,s. 980.

¹⁷⁷ garâmiyyât: sevgi ile alâkalı mevzûlar, konular. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Lügat*, Aydın Kitapevi, Ankara,2003, s.278.

¹⁷⁸ Devellioğlu, *age.*, s.1056.

¹⁷⁹ Semih Ceyhan, *TDV Ansiklopedisi*,s.402; Sâdık Vicdânî, *Cennetmekân Murad Hân-ı Hâmis*

1.6.6. Fihrist-i Kur'ân-ı Kerîm

Fihrist sözlük anlamı itibariyle içindekiler, katalog anlamlarına geldiğinden bu eser, adından da anlaşılacağı gibi Kur'ân-ı Kerîm'deki sure ve cüzlerle ilgili hangi cüz ve sûrenin nerede ve hangi sayfada olduğu hakkında bilgi vermektedir. Eser Osmanlıca olarak İstanbul'da h. 1330 (1913) yılında Asır Matbaasında 27 sayfa olarak basılmıştır. Eserin giriş kısmında Kur'ân-ı Kerim'e sarılmanın insanı doğru yola ulaştırdığı, onu ezberlemenin büyük sevap olduğu ve herkese Kur'ân'ın fihristinin gerekli olduğu belirtilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'i sürekli okumayanlar için istedikleri bir sûre ve cüzü hızlı bir şekilde bulmak; örneğin hücurat sûresi ya da başka sûrelerden birini veya o sûrelerden bir âyete ulaşmak istendiğinde onları kolayca bulabilmek çok zordur. Bundan dolayı yazar, kendisi için bir Kur'ân fihristi yaptığını, ardından bunun âlemi İslam'a da fayda olacağını düşünerek basılmasına karar verdiğini söylemiştir. Zihnin en faal olduğu çocukluk döneminde, ilkokulda çocuklara Kur'ân hatmi yapıldıktan sonra sûrelerin isimleri ve bazı sûrelerin başındaki âyetler ezberletilse, ilerleyen dönemde Kur'ân okuma ve Kur'ân'daki sûre ve cüzleri bulmada çok zorluk çekilmeyeceğinin üzerinde durulmuştur.

Bu eserle, sûrelerin başındaki âyetler de verilerek bir ünsiyet kazanılacağı ve özellikle ihtiyarların kolaylıkla aradıkları sûre ve cüzleri bulacakları ifade edilmiştir.¹⁸⁰ Fihrist kısmına başlamadan müellif, bazı hattatların Kur'ân sayfalarını numaralandırırken 2'den, bazılarının ise 4'ten başladığını söylemiştir. Kendisinin ise 2. sayfadan başladığını, Kur'ân'da 30 cüz olduğunu ve her cüzün 20 sayfadan oluştuğunu ancak sadece 30. cüzün 34 sayfadan oluştuğunu belirtmiştir.

Hazretlerinin Hapis Hâli Ve Son Vedâtı, ss. 4-15.

¹⁸⁰ Tuğrul Tezcan, *Sâdık Vicdâni ve Dini Eserleri*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2015,c.4, ss. 881-882.

Fihrist kısmına her Müslüman'a lazım olur diye başlanılmış ve sûre sayfası, cüz sayısı, cüzlerin başladığı sayfadaki ilk âyetler; örneğin 2. cüz 21. sayfadan başlamakta ve burada 21. sayfanın başındaki ilk âyetin baş kısmı bulunmakta ve her sûrenin başlangıç âyetine yer verilmektedir. Bu eser, dönem itibari ile önemli kolaylık getirmesi açısından dikkate değer bir çalışmadır.¹⁸¹

1.6.7. Mahallât ve Kurâ Hey'ât-ı İhtiyâriyyesinin Bâhusus Muhtarların Kavânîn-i Devlet ve Evâmir-i Hükûmet İle Muayyen Vezâif-i Umûmiyyesini Câmi Ve Muvazzah Tâlimât-nâmedir

"Mahalle ve köylerde yaşlılar kurulunun hususiyle muhtarların devlet kanunları ve hükümet emirleri ile kararlaştırılmış genel vazifelerini içeren açıklanmış talimatnâmesidir" isimli bu kitap, adından da anlaşıldığı gibi muhtarların şer-î mahkeme ve nüfus idaresine karşı vazifelerini bildiren bir talimatnâmedir. Eser 1329-1331/1913 tarihinde, Ankara Vilâyet matbaasında 111+3 sayfa olarak basılmıştır. Eserde müellif, muhtarların şer-î mahkemeye ait görevleri başlığı altında nikâh, boşanma, doğum ve ölüm gibi konularda muhtarların vazifelerinden bahsetmiştir. İdari noktada ise muhtarların Ziraat bankalarına ve bankada çalışan görevlilere karşı sorumlulukları, muhtarın maiyetindeki insanların sağlık hizmetleri, insan ve hayvanların hastalıkları konusunda yapılması gerekenler belirtilmiştir. Ayrıca muhtarların orman idarelerine, mali emirlere, askerlik görevine, eşkıyalığın önlenmesine ve hukuki işlere ait vazifeleri ele alınmıştır.¹⁸²

¹⁸¹ Sâdık Vicdânî, *Fihrist-i Kur'ân-ı Kerîm*, Asır Matbaası, İstanbul, 1913, ss. 2-26.

¹⁸² Sâdık Vicdânî, *Mahallât Ve Kurâ Hey'ât-ı İhtiyâriyyesinin Bâhusus Muhtarların Kavânîn-i Devlet Ve Evâmir-i Hükûmet İle Muayyen Vezâif-i Umûmiyyesini Câmi Ve Muvazzah Tâlimât-nâmedir*, H.1329-1331, Ankara, ss. 1-110.

1.6.8. Neşîde-i Cihâd-ı Ekber

Sâdık Vicdânî'nin bu eseri, 1330 (1914) yılında Ankara Vilâyet Matbaasında 12 sayfa Osmanlıca olarak basılmıştır. Birinci kitapçığın üstünde: "Nazımı Ankara Mektupçusu Ebu Rıdvan Sâdık Vicdânî Bin Mustafa Sâdık" yazıldığından o sırada Sâdık Vicdânî'nin Ankara mektupçusu olduğu anlaşılmaktadır.

Büyük Cihat şiirleri anlamına gelen eser toplam, on dokuz bölüm ile Dua-i Manzumu Vicdânî ve Birinci Tarihi Zafer'den oluşmaktadır. Giriş kısmına Sâdık Vicdânî, tekbir ile Allah'ın isimleri ve İslâm'ı daim muzaffer eyle diye dua ederek başlamıştır.¹⁸³ Her bölümün sonunu "Allahü Ekber, Allahü Ekber, İslâm'ı eyle daim muzaffer" mısralarıyla tamamlamıştır. Şiirin genelinde müellif, cihadı teşvik etmekte, Türk ordusunu överek şehitliğin faziletlerinden bahsetmektedir. Millet ve vatanının kurtuluşu için dua ve temennileri manzum bir şekilde dile getirmektedir. Ayrıca eserde, İslam'ı mahvetmek isteyen üç düşmanın İngiliz, Moskof (Rus) ve Fransız'ın ittifak ettiği ve İslâm'ın ateş içinde kaldığı, düşmanların dini Mübin-i İslam'a ve dinin temel düsturlarına kast eyledikleri¹⁸⁴ vurgulanmıştır. Ayrıca düşmanda şefkatin olmadığı ve onlara lanet edildiği, İngilizlerin büyük cüretle Allah'ın farz kıldığı İslam'ın şartları olan zekât ve haccı yıkmaya çalıştıkları ifade edilmiştir. "Duysun salayı, bulsun belayı" diyerek İngilizlerden kurtulma isteği,¹⁸⁵ Hakan'ın(Halife) emriyle cihat fetvasının verilmesiyle askere ve millete moral verildiği, askerinin cihâda hazırlandığı ve Ruslarla yapılan ilk karşılaşmada zafer kazanıldığını belirtilmiştir.

¹⁸³ Sâdık Vicdânî, *Neşide-i Cihadi Ekber*, Vilayet Matbaası, Ankara, 1914, s. 1.

¹⁸⁴ Sâdık Vicdânî, *Neşide-i Cihadi Ekber*, s. 2.

¹⁸⁵ Sâdık Vicdânî, *Neşide-i Cihadi Ekber*, s. 3.

Askerin cihâda katılmasının farz olduğunu söyleyerek, askere savaşı teşvik eden Vicdânî şehitliği övmüştür. "Ey şanlı ordu, ey şanlı asker Haydi Gazanfer, umman-ı safter"¹⁸⁶ bölümünü, Mehter marşlarından eski ordu marşından alarak kullanmış ve askere şevk vermeye çalışmıştır. Düşmanların Müslümanları mahvetmeye çalışmalarına rağmen, Mevla'nın fethi Mübin-i vaat ettiğini, Hz. Peygamber (sav.)'in imdada geldiğini, Allah'ın askerle birlikte olduğunu ve zaferin kazanılacağını belirten Sâdık Vicdânî, orduyu savaş için gayrete getirmek istemiştir. İran, Turan, Afgan, Arap ile tüm İslam coğrafyasının ve kırkların, kutupların hep beraber olduğunu söyleyerek orduya savaşta yalnız olunmadığı duygusu verilmiştir.¹⁸⁷

Askerin korkmaması ve düşmana saldırması, askerin ve donanmanın durmadan savaşması ve Ruslara karşı Kara denizi bırakmaması istenmiştir. Sâdık Vicdânî, İngilizlerin dine ve İslâm'a en büyük düşman ve fitne çıkarıcı olduğu, Moskof, Fransız ve İngilizlerin İslâm'a zarar vermek istedikleri ama İslâm'ın onlara kul köle olmayacağını ve Hz. Peygamber (sav.)'in zafer müjdesi olduğunu belirtmiştir.

Dua-i Manzumu Vicdânî kısmında Sâdık Vicdânî, Birinci dünya savaşı sırasında yazmış olduğu bu şiir ile Allah'a dua ve niyazda bulunmaktadır. Duasında Allah'ın bizleri cihâda memur eylediğini ve O'ndan bu savaşta muzaffer eylemesini, Müslüman diyarını düşman çizmelerine çiğnetmemesini, Allah'ın Müslüman kadınlara ve çocuklara saldıranları mahv-u perişan eylemesini ve Müslüman beldeleri mamur eylemesini talep etmiştir.

¹⁸⁶ Sâdık Vicdânî, *Neşide-i Cihadı Ekber*, ss. 5-8.

¹⁸⁷ Sâdık Vicdânî, *age*, s. 7.

Birinci Tarihi Zafer bölümünde ise, çoktandır Âlemi İslâm'ın zafere susadığı, askerinin cihâd emrine itaat ettiklerini, savaşa girişildiği ve savaşın kazanılacağını ilân-ı zafer edileceği ümidiyle bitirilmiştir.¹⁸⁸

Son sayfada ise bu cümle yer almaktadır. "İhvanı dini Mübin'e, kardeş hediyesidir."

1.6.9. Tefe'ülnâme-i İmam Sühreverdî

Sühreverdî'ye nispet edilen eserin tahkik ve açıklamasını, tefe'ül âdâbı ve usulünü içermektedir.¹⁸⁹ Ebu Ziya Selahattin'in sahaftan almış olduğu kitabı Sâdık Vîcdânî'nin incelemesi sonucunda eserin Sühreverdî'ye ait olduğu ve Tefe'ülnâme olduğunu anlaşılmaktadır. Kitapta Sühreverdî'nin kanaat, sabır vb. dini konulardaki görüşlerinin tercümesi mevcuttur. Sâdık Vîcdânî, 34 varaktan oluşan bu eserde Arapça ibareler olduğu için Türkçeye tercüme etmiştir. Fakat her varaktan bir sayfanın boş olması dikkatini çekmiş, bu sayfaları *Kamusul Alam* ve *Hadikatul Evliya* kitaplarından yararlanarak kendisi doldurmuştur. Kitap 1912 yılında, İstanbul'da 79+1 sayfa olarak basılmıştır.¹⁹⁰

1.6.10. Cuma Namazı

Cuma namazıyla ilgili bilgi vermek amacıyla İstanbul Matbaa-i Âmire'de Osmanlıca olarak iki kez basılmıştır. Birinci baskısı 1335-1337 (1919) yılında 16 sayfa olarak, 2. baskı ise 1338-1340 (1922) yılında 14 sayfa halinde neşredilmiştir. Abdulkerim Abdulkadiroğlu tarafından Türkçeye çevrilerek "Mustafa Sâdık Vîcdânî'nin Cuma Namazı Risalesi", *Güncel Yazılar*, Ankara, 1997, s.222-241

¹⁸⁸ Sâdık Vîcdânî, *Neşide-i Cihadı Ekber*, ss. 8-12.

¹⁸⁹ Semih Ceyhan, *TDV Ansiklopedisi*, s.402.

¹⁹⁰ Sâdık Vîcdânî, *Tefe'ülnâme-i İmam Sühreverdî*, İstanbul, 1912, ss.1-6.

¹⁹¹kitabında yer verilmiştir. Ayrıca 6-8 Şubat 1997 tarihlerinde Yeni şafak gazetesinde de yayımlanmıştır.

Sâdık Vicdânî, Cuma namazının ilk defa Hz. Peygamber (sav.)'in Mekke'den Medine'ye hicretinde, Medine civarındaki Ranuna denen yerde Rebiulevvelin 12. Cuma günü öğle vakti hutbenin okunması ve namazın ikâme edilmesiyle kılınmaya başlandığı bilgisini vererek kitaba giriş yapmıştır. Burada Allah Resulü, cumanın farz olduğunu belirten âyeti okumuştur. Cuma namazının hükmünün kesin olarak farz-ı ayn olduğu, vakti girince herkesin işini bırakarak namaza gitmesi gerektiği ve mazeretsiz olarak üç kez kılınmaması halinde, kişinin durumu hakkında bilgi verilmiştir.¹⁹² Cuma namazının farz ve sünnetleriyle birlikte on rekât olduğu, hutbeden önceki 4 rekâtlık sünneti müekkedesi, hutbeden sonra 2 rekâtlık farzı ve bu farz namazından sonra 4 rekâtlık sünneti müekkedesi olmak üzere 10 rekât olduğu belirtilmiştir. Hutbenin şartları, sünnetleri madde halinde açıklanmış özellikle hutbe okunurken konuşulmaması, hareket edilmemesi, sus işaretinin dahi yapılmaması üzerinde durulmuştur.¹⁹³ Cuma namazı için camiye girerken ve çıkarken dua edilmesinin mendup olduğu, namaz için camiye erken gidilmesi, vakit varsa Tahiyatü'l-mescit namazının kılınmasının ehemmiyeti vurgulanmıştır.

Dört rekâtlık ilk sünnetin, farzın ve son sünnet ile son sünnetten sonra Peygamber (sav.)'imiz ve ashabının kıldığı iki rekâtlık Sünnetü'l-vakit namazının kılınışları anlatılmıştır. Cuma namazının şartları sıralanmış ve Ahir-i Zuhr veya Zuhr-ı Ehîr namazıyla ilgili insanların tereddüde düştüğü, bu namazı kılıp kılmamayla ilgili fıkıh kitaplarına bakılması gerektiği, halkın büyük bölümü için bu

¹⁹¹ Abdulkerim Abdulkadiroğlu, "Mustafa Sâdık Vicdânî'nin Cuma Namazı Risalesi", *Güncel Yazılar*, Ankara, 1997, s.222-241.

¹⁹² "Cuma namazlarını önemsemeyerek üç hafta cuma namazı kılmayan kimsenin kalbini Allah Teâlâ mühürler" (Ebû Dâvûd, Salât 204; Tirmizî, Cum'a 4; Nesâî, Cum'a 2; İbni Mâce, İkâmet 93).

¹⁹³ Sâdık Vicdânî, *Cuma Namazı*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1919, ss. 2-8

küçük risalecikte verilen bilgilerin doğru olmasından dolayı bu bilgiler ışığında namaz kılanların namazının doğru olacağını belirtilmiştir. Sâdık Vicedânî, kendisinin de kitapta anlatıldığı şekilde namaz kıldığını belirterek eseri noktalamıştır.¹⁹⁴

1.6.11. Bayram Namazları

Sâdık Vicedânî tarafından küçük bir risalecik olarak ilim dünyasına kazandırılan bu eser, o dönem dini yayınları inceleme görevindeki kurum Meşihat-ı Celile-i İslâmiyye'deki,¹⁹⁵ Müellefat-ı Şer'iyye Meclisi¹⁹⁶ üyelerinin tetkikiyle, İstanbul Matbaa-i Amire'de 1335-1337 (1919) yılında 16 sayfa Osmanlıca olarak basılmıştır. Kitap Osmanlıca olarak İslam araştırmaları merkezi ve bazı üniversite kütüphanelerinde mevcut olup Semerkand yayınları ile Abdulkerim Abdulkadiroğlu¹⁹⁷ tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Müellif, kitapta bayramın Arapça aslı olan "id" kelimesi hakkında kısa bilgi verdikten sonra dini bayramlarımızın ne olduğu, Bayram namazları, namazların nasıl kılınması gerektiğinden, sünnet ve vacip hükümlerine kadar bayram namazlarıyla ilgili hükümleri dikkat edilmesi gerekenleri belirtmiştir.¹⁹⁸

İslam dininin iki kutsal bayramı bulunmaktadır. Bunlar bir aylık orucun ardından Allah'ın Müslümanlara hediyesi olan Ramazan bayramı ve Allah'a yaklaşmak için O'nun yoluna hayvanların (koyun, keçi, sığır, deve) kurban edildiği Kurban Bayramlarıdır. Vicedânî, bayramların vacipleri olarak bayram namazlarındaki tekbirlerin, ramazan bayramı namazından önce verilmesi gereken fitir

¹⁹⁴ Abdulkadiroğlu-Ayan Özsoy, *Safranbolu Meşhurları*, s. 24; Sâdık Vicedânî, *Cuma Namazı*, ss.9-14.

¹⁹⁵ İslâmî işlerin ilmi meseleleri ile uğraşan devlet dairesi. (Şeyhülislamlık)

¹⁹⁶ Dini yazılı eserler tetkik meclis üyeleri için geniş bilgi için Bkz. Esra Yakut, *Şeyhülislamlık: Yenileşme döneminde Devlet ve Din*, s. 69.

¹⁹⁷ Abdulkerim Abdulkadiroğlu, *Mustafa Sâdık Vicedânî'nin Bayram Namazları Risalesi, Güncel Yazılar*, Ankara, 1997, s. 208-221

¹⁹⁸ Abdulkadiroğlu-Ayan Özsoy, *Safranbolu Meşhurları*, s. 24.

sadakaların(fitre) ve Kurban bayramında arefe günü sabahtan başlayarak dördüncü günü ikinci namazında sona eren teşrik tekbirlerinin¹⁹⁹ olduğunu belirtmiştir. Bayram namazlarının mendupları olarak da gusül abdesti almak, güzel koku sürünmek, elbiselerin en güzelini giyinmek, tatlı bir şey yemek, camiye giderken ve camiden dönüşte farklı yollardan yürüyerek gitmek, yüzük takmak, güler yüzlü olmak ve kişinin imkânı yettiği miktarda sadaka vermek olduğundan bahsetmektedir. Bayram namazlarının kılınışı hakkında da açıklamalar yapılmıştır. Namazdan sonra hutbenin sünnet olduğu belirtilmiş, bayram namazına yetişemeyenler ve yarıda yetişen cemaatle ilgili hükümler belirtilerek kitap sona ermiştir. Ancak eseri Türkçeye çeviren ve yayınlayan yayınevi Bayramları nasıl geçirmeliyiz ve Peygamber Efendimiz (sav.) bayramları nasıl geçirirdi ve bayramla ilgili hayatından kesitler ekleyerek kitabı zenginleştirmiştir.²⁰⁰

1.6.12. Parasız

Eski jandarma komutanlarından Agâh Paşa'nın aynı vezin ve kafiyede yazmış olduğu şiirden uyarlanarak hicivle karışık olarak yazılan Parasız h. 1337-1340 (1921) tarihinde İstanbul Matbaa-i Amire'de 10 sayfa olarak basılmıştır.²⁰¹ Müseddes²⁰² yazım şekliyle yazılmış olup, on iki bölümden oluşmaktadır. Şiirde genel olarak parasızlıktan kaynaklanan sıkıntılardan bahsedilmiştir.

Hayâl kurmanın dahi parasız olmadığı, parası olmayana değer verilmediği, parasızlıktan kış günü insanların sıkıntı çektikleri,²⁰³ israfın kötülüğü ve iktisadın

¹⁹⁹ Allahüekber Allahüekber, lâ ilâhe illallahu vallahu ekber. Allahüekber ve lillahi'l-hamd.

²⁰⁰ Sâdık Vicdânî, *Bayram Namazları*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1919, ss.2-15

²⁰¹ Semih Ceyhan, *agm*, s.402

²⁰² Müseddes:Altışar mısralık bentlerden oluşan manzume. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı, 2. basım, 2011

²⁰³ Sâdık Vicdânî, *Parasız*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1921, s.4.

ehemmiyeti, insanların parayı kullanmayı bilmemesiyle fazla harcama yaparak israfa düşmeleri, insanlar nazarında değerın paraya göre olduğu, parasızlıktan isteklerin gerçekleşmediği ve ümitsizliğe düşüldüğü belirtilmiştir. Parasızlığın getirdiği olumsuzluklardan kurtulmak için kimseye yüzüsu dökmemesi gerektiđi²⁰⁴, cenazelerin dahi parasız defnedilmediği, arkadaşlık ve muhabbetin parayla olduğuna değinilmiştir. Dünyada her şeyin dayanak noktasının para olduğu, parasızlığın dert, gam ve korkunun sebebi olduğu,²⁰⁵ fakirin önemli yiyeceğinin zeytin olduğu, rüya tabiri yapanların para aldığı gibi parasızlıkla ilgili sıkıntılara vurgu yapılmıştır.²⁰⁶

İfade-i nazım kısmında Agâh paşanın yaşadığı dönemden daha fazla parasızlık çekildiğini Sâdık Vicdânî şu ifadeyle belirtmiştir; "Merhum zamanımızın parasızlığını idrak etmiş olsa idi, herhalde (parasız) divanı vücuda getirirdi." Kitabın sonunda adıyla müsemma şu ibare de yer almaktadır. "Parasızdır ismi amma hiç verilmez parasız. Değeri 100 paradır."

1.6.13. Hitâbiyyât

Hitâbiyyât adlı bu eser 8 Mart 1918 Cuma günü Ankara'da bir konferansta Sâdık Vicdânî'nin Kur'ân-ı Kerim âyetlerini ve Hz. Peygamber (sav.)'in hadislerini esas alarak açıkladığı ahlâk ve ictimaiyyât-ı İslamiye düsturlarını içeren bir konuşmanın genişletilmiş halidir. Hüdavendigâr Vilâyet matbaasında 1919'da 56 sayfa Osmanlıca olarak basılmıştır. Eserde tevazu, yalan, gıybet, ibadet, besmelenin önemi, Kur'ân-ı Kerim, adalet, afv, hilm, gazap, hayâ, tevekkül, iktisat, zekât,

²⁰⁴ Sâdık Vicdânî, *Parasız*, s.5.

²⁰⁵ Sâdık Vicdânî, *Parasız*, s.6.

²⁰⁶ Sâdık Vicdânî, *Parasız*, s.7.

sadaka, dargın olma, buğz, izdivaç, neslin devamı, ilim talebi ve selâm gibi dini konulardan bahsedilmiştir. Ayrıca belediye teşkilatı ve örnek belediyecilik hizmetleri, salgın hastalıklar, temizlik ve çeşitleri, mülki amirlerin vasıfları gibi toplumu ilgilendiren konular da işlenmiş, hulâsa ve hâtıme ile eser sona ermiştir.²⁰⁷ Akıcı bir üslupla yazılan bu eser, her devirde okunabilecek bir muhteviyata sahiptir.²⁰⁸

1.6.14. Hazret-i Muhammed (A.S.) Niçin Çok Evlendi?

Sâdık Vicdânî'nin en son yazdığı kitap olan bu eser, 1928 yılında İstanbul'da Orhaniye matbaasında, 151 sayfa Osmanlıca olarak basılmıştır. Bu eser, aynı adla Ahmet Karadut (Ankara 1993) ve *Peygamberimiz niçin çok evlendi?* ismiyle Dursun Gürlek (İstanbul 1998) tarafından sadeleştirilerek neşredilmiştir.

Eserin önsözünde müellif, Peygamber Efendimizin 12 kadınla evlenmesini dillerine dolayarak İslam'a ve onun pak ve temiz Peygamberine karşı kötü konuşulmasını önlemek ve çok evliliğin sebeplerini bir bir sıralayarak Müslümanların bu konuda bilgilenmesi ve bilinçlenmesi için böyle bir kitap yazdığını ifade etmektedir.²⁰⁹ Hıristiyan bir doktorla arasında geçen konuşmalarını birinci muhavere(sohbet), Reşit beyle aralarında geçen diyalogları ikinci muhavere (sohbet) şeklinde ayırmış ve Mevlana Muhammed Ali ve Davenport'un kitaplarından alıntılar yaparak açıklamalar yaptığı son bölümle kitap tamamlanmıştır. Birinci sohbet adını vermediği Hıristiyan bir doktorla tanışmaları, bu doktorun Hıristiyanlık ve Musevilik hakkında yaptığı araştırmalardan sonra İslam'la ilgili

²⁰⁷ Sâdık Vicdânî, *Hitâbiyyât*, Hüdavendigâr Vilayet Matbaası, Bursa, 1919, ss. 4-53.

²⁰⁸ Abdulkadiroğlu-Ayan Özsoy, *age.* s. 26; Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, Haz. İrfan Gündüz, Enderun Kitapevi, 1995, s.104.

²⁰⁹ Sâdık Vicdânî, *Hazret-i Muhammed (A.S.) Niçin Çok Evlendi?*, Haz. Ahmet Karadut, DİB Yay., Ankara, 1993, ss. 17-21.

eserlere yönelmesi, bu eserleri okuduktan sonra Hz Muhammed (sav.)'e hayranlığının artması ancak taaddüd-i zevcat bahsine takılıp kalmasından bahsetmiştir. Karşılıklı konuşma şeklinde devam eden kitapta çok eşliliğin Batı'daki varlığından, Hz. İbrahim, Hz. Süleyman gibi başka peygamberlerin de birden fazla evlilik yaptığından, Arap yarımadasında Peygamberimizin nübüvvetini ilanından önce kadın ve nikâhın durumundan bilgi verilmiştir. Araplardaki yedi çeşit nikâhtan, çok eşlilikten ziyade zinanın mubah kabul edildiği dönemlerin olduğundan bahsedilmiştir.²¹⁰ Arap yarımadasında fuşun yaygın olduğu, bir çocuğun gerçek babasının belli olmadığı ve kadın tarafından birçok erkek arasından kendi seçtiği birisinin çocuğunun babası sayıldığı bir dönemde İslâm dininin ortaya çıkarak tüm bu gayri nesebi hayatı nikâhla kontrol altına aldığı vurgulanmıştır. Kur'ân'da belirtildiği gibi dört kişiye kadar nikâh yapılabileceği ama adaleti sağlayamayacaksanız bir kişiyle nikâh akdinin daha hayırlı olacağı belirtilerek dört kişiyle evlenilebilmesi hakkında sadece izin verilmiş, emir telakki edilmemiş olup tek kişiyle evliliğin teşvik edildiğinden bahsedilmiştir.²¹¹ Ayrıca kitapta İslam'a göre birden fazla evlilik yapmak isteyen kocanın, eşleriyle kalma, sohbet etme, eşler arasında eskisi-yenisi, genci-ihtiyarı, hastası-sağlıklı vs. demeden hepsine adaletli ve eşit davranması gibi hususlara dikkat etme gereksiniminin olduğu vurgulanmıştır. Kişi bunları yapabilecekse birden fazla evliliğe müsaade edildiği ve boşanmanın da Hakk katında sevimsiz bir helal olduğu açıklanmıştır.²¹² Mekke'nin cahiliye

²¹⁰ Sâdık Vicdânî, *Hazret-i Muhammed (A.S.) Niçin Çok Evlendi?*, ss.34-38.

²¹¹ Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız, (onları değil), size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın. Eğer (o kadınlar arasında da) adaletli davranmayacağınızdan korkarsanız, o taktirde bir tane alın veya sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için daha uygundur. Nisa, 4/3.

²¹² "Allah katında en sevimsiz helal, boşanmadır." Ebu Davud, Talak, 3.

dönemindeki durumundan başlayarak, Hz Muhammed (sav.)'in doğumu, çocukluğu, gençliği ve evlilikleriyle ilgili bilgilendirme yapılmıştır.²¹³

Eserde, Hz. Peygamber (sav.)'in ilk evliliğini 25 yaşında yaptığı, eşi Hz. Hatice'nin kendisinden 15 yaş büyük olduğu, yedi evladının altısının bu hanımından dünyaya geldiği ve Hz. Hatice vefat etmeden de herhangi bir evlilik düşünmediği, ayrıca vefat ettiğinde Efendimizin yaklaşık 50 yaşında olduğu belirtilmiştir. Hz. Peygamber ilk zevcesi ve ona ilk tabi olanlardan Hz. Hatice'nin vefatından sonra sâdik dostunun teklifiyle Hz. Ebu Bekir'in kızı Hz. Aişe ile nişanlanmış ama izdivaç, hicretten sekiz ay sonra Hz. Sevde ile evliliğinden sonra olmuştur. Hz. Sevde binti Zem'a kocasıyla birlikte Habeşistan'a göç eden hanım sahabelerden olup, eşinin vefat etmesi ile zorda kalması üzerine Allah Resulü himayesi altına alarak ikinci evliliğini, ardından Hz. Aişe'yle de üçüncü evliliğini yapmıştır. Dördüncü evliliğini Hafsa binti Ömer ile yapmasının sebebi olarak, Hz. Hafsa kocasının savaşta şehit olması üzerine yalnız kalmış, babası Hz. Ömer kızını Hz. Ebu Bekir ve Hz Osman'a teklif etmiş, onların bu teklifi kabul etmemeleri üzerine Hz. Peygamber (sav.) dördüncü evliliğini yaparak Hz. Hafsa'yı nikâhı altına almıştır.²¹⁴ ise Halasının oğlu Abdullah ibni Cahş'ın ra. Uhut'ta şehit olması üzerine hanımı Zeynep binti Huzeymetü'l-Mesakin dul kalmış ve Hz. Peygamber'e gelerek evlilik teklif etmesinden dolayı Beşinci izdivacı gerçekleşmiş ancak bu evlilik birkaç ay sonra Hz. Zeynep'in ra. vefatıyla sona ermiştir. Asıl adı Hind olan, ilk çocuğunun adıyla künyelendiğinden dolayı Ümmü Seleme olarak adlandırılan, eşiyle birlikte İslâm dinine ilk girenlerden olan bu validemiz, eşinin Uhut'ta yaralanıp vefat etmesi üzerine Hz. Peygamber'in teklifiyle altıncı eş olmuştur. Yedinci evliliği olan Zeynep binti Cahş ile yapılan

²¹³ Sâdik Vicdânî, *Hazret-i Muhammed (A.S.) Niçin Çok Evlendi?*, ss. 45-48.

²¹⁴ Sâdik Vicdânî, *Hazret-i Muhammed (A.S.) Niçin Çok Evlendi?*, ss. 50-53.

evliliğin konuşulması sonraya bırakılmış ama Doktor ve Sâdık Vicdânî tekrar bir araya gelip konuşamamışlardır. İkinci muhaverede, Reşit beyle tafsilatlı olarak bu izdivaç anlatılmıştır. Sekizinci evliliği ise Beni Mustalık Kabile'siyle yapılan Müreyysi Gazvesi sırasında kabile reisi Haris b. Dırar'ın kızı olan Cüveyriyye savaş sonunda esir alınmıştır. Fidyelerini Hz. Muhammed'in (sav.) ödemesiyle özgürlüğüne kavuşmuş, Medine'ye dönüşte babasının kendisi alıp götürmek istemesine rağmen o Müslümanlığı seçmiş ve babasının da isteğiyle Allah Resulü ile evlenmiştir. Hz. Peygamber dokuzuncu evliliğini Ebu Süfyan'ın kızı Ümmü Habibe ile yapmıştır.²¹⁵ Ümmü Habibe eşiyle Müslüman olduktan sonra Habeşistan'a göç etmiş ama Habeşistan'da kocasının din değiştirerek Hıristiyan olması üzerine ondan ayrılmıştır. Mekke'ye dönse babasının zulmü, Habeşistan'da kalsa yardıma muhtaç kalacağından Hz. Muhammed (sav.) Habeş hükümdarı Necaşi'ye haber göndererek Ümmü Habibe'yle kendisinin nikâhını kıymasını talep etmiştir. Böylelikle Hz. Peygamber'in evliliğiyle Ebu Süfyan'la aralarında akrabalık oluşmuş ve ileride onun Müslüman olması için bir vesile olmuştur. Peygamberimizin onuncu eşi Hz. Safiye'dir. Babası Yahudi kabilesi olan Nadiroğullarının reisi, annesi ise Kureyzoğullarının reisinin kızıydı. Hayber savaşında kocası, babası ve kardeşi öldürülmüş, kendisi ise esir düşmüştür. Esir olarak Peygamberimizin hissesine ayrılmıştır. Hz. Peygamberin ister kabilenin yanına gidebilir istersen benim yanımda Müslüman olarak kalabilirsin teklifine Hz. Safiyye olumlu cevap vermiş ve bu izdivaçla birlikte Hayber Yahudileriyle akraba olunmuştur. Hz. Muhammed (sav.)'in on birinci hanımı Meymune'dir. İkinci eşinin vefat etmesiyle dul kalmış ve Hz. Peygamberin hicretten sonra Medine'de dul kalan bazı kadınlarla evlenmesi ve bu kadınların Müminlerin

²¹⁵ Sâdık Vicdânî, *Hazret-i Muhammed (A.S.) Niçin Çok Evlendi?*, ss.54-63.

anneleri²¹⁶ olarak anılması üzerine Efendimizle izdivaç düşüncesi içerisine girmiştir. Meymune, kız kardeşinin kocası olan Hz. Abbas'tan bu konuda yardım istemiştir. Hudeybiye'den bir yıl sonra umre için Mekke'ye gelen Peygamber'imize bu izdivaç teklifi iletilmiş ve kabulüyle birlikte nikâh kıyılmıştır. Hz. Peygamber (sav.)'in bir diğer evliliği ise Mariya ile yaptığı izdivaçtır. Resulullah İslâm'a davet için etraftaki devlet başkanlarına elçilerle mektuplar göndermiştir. Mısır kralı Mukavkıs'a mektup iletilince çok sevinmiş, çeşitli hediyelerle birlikte iki tane cariyeyi Efendimize göndermiştir. Hz. Muhammed (sav.) iki cariye den birini şair Hassan'a vermiş, diğer cariye Mariya'yı ise kendisine nikâhlanmış ve izdivaçtan İbrahim adında bir oğlu olmuştur. Ancak oğlu İbrahim, uzun süre yaşamadan on sekiz aylıkken vefat etmiştir.²¹⁷ Mariya, Peygamberimizin Hz. Hatice'den olan evlatlarından sonra tek çocuk sahibi olduğu hanımıdır.

İkinci sohbet; Doktor Reşit beyle, Sâdık Vicdânî'nin görüşmelerinde Reşit Beyin, Efendimizin evlilikleriyle özellikle Hz. Zeynep ile ilgili izdivacı noktasında soru ve şüpheleri üzerine karşılıklı konuşmalarından oluşmuştur. Eserde, Reşit Beyin sorularına karşı, Hz. Peygamber (sav.)'in halasının kızı olan Zeynep'in ilk Müslümanlardan ve Medine'ye önce hicret edenlerden, asil ve soylu bir kişiliğe sahip olduğu belirtilmiştir. Peygamberimizin aile efradına Zeynep'i evlendirelim deyince Zeynep'in ailesinin ve kendisinin Hz. Muhammed (sav.)'in kendilerine talip olduğunu düşünerek çok sevindikleri vurgulanmıştır. Ancak Hz. Zeyd'le evlenmesini istemesi üzerine çok arzu etmedikleri halde "Allah ve Resulü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim

²¹⁶ Peygamber, müminlere kendi nefislerinden evlâdır. Peygamberin eşleri de müminlerin anneleridir. Ahzap,33/6.

²¹⁷ Sâdık Vicdânî, *Hazret-i Muhammed (A.S.) Niçin Çok Evlendi?*, ss. 63-71.

Allah ve Resulüne karşı gelirse apaçık bir sapıklığa düşmüş olur." ²¹⁸ âyetine binaen bu izdivacı kabul ettikleri belirtilmiştir. Allah Resulünün böyle bir izdivacı istemesinin nedeni, o dönem Araplarda soylu bir kadınla azatlı bir kölenin evlenmesinin hoş görülmemesi âdetine son vermek arzusudur. ²¹⁹ Ancak bu evlilik çok uzun sürmemiş, Hz. Zeyd'in boşanma isteklerine karşı Peygamberimiz, eşine sabretmesi gerektiğini söyleyerek evliliğe devam etmesini tavsiye etmiştir. Bir süre sonra tekrar aynı şikâyetlerin olması üzerine Hz. Zeyd, Hz. Zeynep'ten ayrılmıştır. Sonrasında ise âyetin nazil olmasıyla yine o dönemde ayıplanan bir durum olan evlatlığın hanımıyla evlenmeme âdeti Hz. Peygamber (sav.)'in Hz. Zeynep'le olan evliliğiyle yıkılmıştır. ²²⁰

Eserin son bölümünde ise Mevlana Muhammed Ali ve Davenport'tan alıntılarla, Peygamberimizin 53 yaşına kadar tek hanımının olduğu, Hz. Aişe hariç tüm eşlerinin dul ya da boşanmış oldukları, hanımlarından beşinin yardıma ve himayeye muhtaç oldukları, üçünün ise düşman kabilelere mensup olup barışın teminine vesile olmaları hasebiyle izdivaç yapıldığı anlatılmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber (sav.)'le yapılan evlilikle Müminlerin anneleri olan bu hanımların izdivaçtan sonra dünya hayatı adına rahat yaşamadıkları, aksine günlerce süren açlık ve yoklukla hayatlarına devam ettikleri, sadece Peygamber hanımı olma payesine erişmek için yokluğa sabrettikleri belirtilmiştir. Peygamberimizin çok evlenmesinin sebeplerinden biri de bu hanımların İslâm'ın yaşanması ve anlatılmasındaki rolleridir.

²¹⁸ Ahzap, 33/36.

²¹⁹ Sâdık Vicdânî, *Hazret-i Muhammed (A.S.) Niçin Çok Evlendi?*, ss. 119-120.

²²⁰ "Hani Allah'ın iman nasib ederek ikramda bulunduğu ve senin de azad edip evlâtlık edinerek ikramda bulunduğun kimseye sen, 'Hanımımı bırakma, Allah'tan kork.' diyordun. Sen o zaman, Allah'ın açıklayacağı bir şeyi bildiğin halde, insanların dedikodusundan korkuyordun. Halbuki Allah korkulmaya daha layıktır. Sonra Zeyd o hanımla alâkasını kesince Biz onu sana nikahladık. Ta ki evlâtlıkların boşadığı hanımlarla evlenmenin mü'minler için günah olmadığı anlaşılın. Allah'ın emri işte böylece yerine getirilmiştir." Ahzap, 33/37.

Peygamberimizden özellikle kadınlığa ait hususiyetleri öğrenip başkalarına anlatma, rehberlik yapma gibi önemli bir vazifeyi ifâ etmişlerdir. Peygamberimizin tek eşi olsaydı, bu hanımının Efendimizin aktardığı birçok bilgiyi hafızasında tutup diğer kadınlara anlatması mümkün olamayabilirdi, şeklindeki ifadelerle Peygamberimizin neden birçok evlilik yaptığı açıklanmış, kitabın sonunda yazılı tarih olarak 15 Aralık 1926 tarihi verilerek esere son verilmiştir.²²¹

1.6.15. Lübbü'l-Ahzâb Li-Cemî'l-İhvân Ve'l-Ahbâb

Osmanlı Devleti'nin en önemli Şeyhülislâmlarından Ebussuûd Efendinin²²² her gün okuduğu ve yakın uzak herkese tavsiye ettiği hizbiyle (vird-i Ebussuûd) sıkıntılı zamanlarda okunan ve 4444 defa okunup hatmi yapılarak dua edilen büyük salavatlardan salât-ı nariyyenin (tefriciye) metin ve tercümelerinden oluşan "dost ve arkadaşlar için hizblerin özü" adlı bu eser, toplam dört sayfadan oluşmaktadır.

1.6.16. Dâstânnâme-i Vicdâni

Savaş döneminde askere ve millete moral vermek amacıyla 1914 yılında Ankara'da 8 sayfa olarak basılmıştır.²²³

²²¹ Sâdık Vicdânî, *Hazret-i Muhammed (A.S.) Niçin Çok Evlendi?*, ss. 150-163

²²² Osmanlı Şeyhülislâmı, hukukçu, müfessir.(D.1490-Ö1574) Bkz. *TDV Ansiklopedisi* yıl: 1994, cilt: 10, sayfa: 365-371 Ahmet Akgündüz.

²²³ Sâdık Vicdânî, *Dâstânnâme-i Vicdâni*, Ankara,1914,ss.1-8

İKİNCİ BÖLÜM

SÂDIK VİCDÂNİ’NİN TASAVVUF ANLAYIŞI

2.1. Tasavvuf

Tasavvuf ve sūfî kelimeleri Kur’ân-ı Kerim ve hadislerde zikredilmediği gibi, Sahabe ve Tabiin döneminde de kullanılan terimlerden değildir.²²⁴ Arapça bir kelime olan tasavvuf, lûgat anlamı olarak saf giymek, saf olmak, ilk safta olmak, sūffa ashabi gibi yaşamak anlamlarına gelmektedir.²²⁵ Tasavvuf kavramının hangi kelimedenden türediği konusunda pek çok görüş vardır. Duruluk, arınmışlık ve seçilmişlik anlamına gelen;“safâ, safvet” kelimelerinden, mutasavvıfların camilerde saff-ı evvelde bulduklarından dolayı “sūfiye” kelimesinden veya Hz. Muhammed (sav.) döneminde Medine’de mescidin bir bölümünde ilim, ibadet ve Hz. Peygamber’e hizmet ederek hayatını devam ettiren yaklaşık 400 kişilik Ashabi Sūffe’ye nispet edilerek “sūffa”dan türediği söylenmektedir.²²⁶ Yaygın kanaat ise tasavvufun sūf yani yün kelimesinden türediği şeklindedir. Sūfilerin yünden elbise giymelerinden dolayı sūfî lakabı verildiği bilinmektedir. İslâm kültüründe ise yün elbise giyme âdeti Hz. Muhammed (sav.)’den önceki peygamberlere kadar uzanmakta ve yün elbise tevazu ve alçak gönüllülük gibi erdemleri sembolize etmektedir.²²⁷

²²⁴ Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay , İstanbul, 17. Basım , 2014,s.23

²²⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yay,İstanbul , 2001,s. 339

²²⁶ L. Massignon-Tahsin Yazıcı,“*Tasavvuf*”, *İslam Ansiklopedisi*, c.XII/I, s. 26

²²⁷ Sühreverdî, *Avârifü’l-Meârif*, (Gerçek Tasavvuf), çev; Dilaver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul, 2014, ss. 93-94.

Tasavvuf terim olarak; baştanbaşa edep, kötü huyları terk edip güzel huylar edinme, kimseden incinmeme ve kimseyi incitmeme, nefse karşı verilen ve barışı olmayan savaş, herkesin yükünü çekme, kimseye yük olmama, tüm mensuplarının birbirini dost ve kardeş tanıdığı birlik, keşf ve temaşa hali, kâmil insan olma gibi manaları ihtiva etmektedir.²²⁸

Tasavvuf, Rabb'in rızasına nail olmak ve sonsuz mutluluğa ulaşmak için nefsi terbiye etmek, ahlâkı güzelleştirmek, kişinin içi ve dışını tezkiye etmekle ilgilenen bir ilimdir.²²⁹ Tasavvufun gayesi de kısaca marifetullah, vuslat-ı ilallah²³⁰ ve ahlâkın kemâl noktasına varmak için en iyi rehber olan Hz. Muhammed (sav.)'in hakiki vârisi olmaktır.²³¹

Sadece ses benzerliğinden yola çıkarak tasavvufun, Yunanca hikmet anlamına gelen “sofos”tan geldiğini öne sürenler olduğu gibi, onun Çin menşeli olduğunu söyleyenden veya onu Hint mistisizmine benzeterak onlardan etkilenme sonucunda İslam'a girdiğini söyleyenler de olmuştur.²³² Bu görüşlere karşı Sâdık Vicdânî, tasavvufun Kur'ân ve hadis yolunu takip ederek oluştuğunu, başka akım veya dinlerden etkilenmeden sadece bu iki kaynaktan beslenmenin sonucunda ortaya çıktığını belirterek tasavvufun Yunan, Çin ve Hint kaynaklı olduğuna dair ileri sürülen iddialara karşı çıkmıştır. İslâm âlimleri arasındaki görüşler, tasavvufun kaynağının tamamen İslâm dini olduğunu ortaya koymaktadır.²³³

²²⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ss. 339-340; *Dini Terimler Sözlüğü*, s.351.

²²⁹ Mahir İz, *Tasavvuf*, s. 72.

²³⁰ Mehmet Ali Ayni, *Tasavvuf Tarihi*, sad. Hüseyin Rahmi Yananlı, İstanbul, 1992, s.234

²³¹ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, MÜİFY., 2011, İstanbul, s.56

²³² Selçuk Eraydın, *age.*, s.52.

²³³ Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye(Tarikatlar ve Silsileleri)*, sad. İrfan Gündüz, Enderun Kitapevi, 1995, ss.4-7.

Zühd ve takva noktasında nesillerin en hayırlısı olan asr-ı saadetteki Sahabe, onu takip eden Tâbiîn ve Tebeitâbiîn'dir. Ardından onların yolundan giden, ömürlerini Allah'ı zikretmeye adayan, kalp temizliğine büyük önem veren, bunun için gafletten sakınan, dünyanın dış âlemine aldırış etmeden rûhi kabiliyetlerini geliştirerek insan-ı kâmil noktasına erişmeye çalışan zâhid ve âbidler zümresinin yoluna tasavvuf denilmiştir.²³⁴

Bazı sûflerin tasavvufla ilgili sözleri şu şekildedir.

Cüneyd-i Bağdâdî'ye (ö. 297/909) tasavvuf nedir diye sorulunca; "Halka uyma kirinden arınmak, tabii (süfli) huyları terk etmek, beşeri sıfatları söndürmek, nefsanî işlerden uzaklaşmak, ruhani vasıflar elde etmeye gayret etmek, hakiki ilimlere bağlanmaktır. Her zaman en uygun olana göre hareket etmek, herkese öğüt vermek, Allah'a verilen ahit üzerinde samimiyetle durmak, Resulullah (sav.)'a ve onun şeriatına uymaktır." şeklinde tarif etmiştir.²³⁵ Diğer bir ifadesinde ise "Tasavvuf, Hakk'ın seni senden öldürmesi ve kendisiyle diriltmesidir"²³⁶ demiştir.

Ebu Hüseyin Nuri'ye (ö. 295/908) göre tasavvuf; "Nefsin tüm haz ve arzularını terk etmektir."²³⁷

Ruveym b. Ahmed (ö. 330/941) : "Tasavvuf, nefsi Allah'ın iradesine teslim etmektir."²³⁸ şeklinde açıklamıştır.

²³⁴ Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat,s.5 ;Osman Karabulut, *İslâm'da Gerçek Tasavvuf ve Edepleri*, Konya,1994,s. 5.

²³⁵ Kelabazi, *Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay, İstanbul, 2014, s. 60.

²³⁶ Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay, İstanbul,2014, s. 368.

²³⁷ Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, çev, Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul ,2014, s. 100.

²³⁸ Serrâc, *el-Lüma, İslâm Tasavvufu*, çev, H. Kamil Yılmaz, Altınoluk Yay, İstanbul, 2012, s. 24.

Maruf el- Kerhî (ö. 200/816) “Hakikatleri almak ve insanların ellerinde olandan ümit kesmektir.”²³⁹ diye tasavvufu tarif etmiştir.

Ebu Muhammed Ceriri'ye (ö. 321/933) tasavvufun ne olduğu sorulunca "Tasavvuf, bütün güzel huylarla bezenmek, bütün çirkin şeylerden de sakınmaktır."²⁴⁰ diye cevap vermiştir.

Sûfîlerin tasavvufla ilgili sözlerini çoğaltmak mümkünken hepsinin ortak yönlerini Sühreverdî'ye (ö. 632/1234) göre şöyle ifade edebiliriz. "Sûfî, devamlı kalp temizliği ile uğraşan kimsedir. O, daima nefsin çirkin sıfatlarından sıyrılarak, vaktini kötü ve mâlâyânî şeylerden arındırmakla meşguldür. Onun bu tasfiyesine, Rabb'ine karşı daima boynu bükük (fakr) hali de destek olur. Bu hale devam ederek günah kirlerinden temizlenir. Her ne vakit, nefsin tetiklemesiyle kişide nefsani vasıflarından biri ortaya çıkacak olsa sûfî onu uyanık basiretiyle hemen anlar ve nefisten kaçıp Allah'ın engin merhametine sığınır. Kalp temizliğine devam ede ede cem²⁴¹ halini bulur. Kalbin dağılıp karışmasının da nefsin hareketiyle olduğunu görür. Böylece, devamlı Rabb'ine sığınarak kalbini tehlikeden korur, bu şekilde nefsinde de kontrol altında bulundurur."²⁴²

Kelabazi'ye (ö. 380/990) göre ise tasavvuf tanımların hepsinde; "Dünyadan boşanmak, nefsi ondan uzaklaştırmak, memleketi terk etmek, sefer haline devam etmek, nefsi hazlarından alıkoymak, yapılan muamelelerde ihlaslı olmak, sırrı saf

²³⁹ Mustafa Kara, *Devişin Hayatı Sûfînin Kelamı*, İstanbul, 2005, s. 13.

²⁴⁰ Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, s. 86.

²⁴¹ Cem; Kelime anlamı bir araya gelmek, toplamak, biriktirmek anlamlarına geldiği gibi tasavvufi anlam olarak ise Hakk'ı halksız temaşa etme, halkı değil yalnızca Hakk'ı seyretme, bütün eşya ve varlıkların Allah sayesinde mevcut olduklarını görme, her şeyi Allah'tan görme anlamına gelmektedir. Bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 87.

²⁴² Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, ss. 90-91.

hale getirmek, kalbin açılış (inşirah)ını sağlamak ve fazilet yarışında önde gitmek"²⁴³
manaları mevcuttur.

Amr b. Osman Mekki (ö. 291/903);"Tasavvuf, kulun her vakitte, o vakit içinde işlenmesi en uygun olan amelle iştigal etmesidir."²⁴⁴ diye tasavvufu tarif ederken "amel-i sâlih"ten bahsetmiştir. Sâdık Vicdânî de, Kehf sûresindeki "Rabb'ine kavuşmayı dileyen kişi, sâlih amel işlesin"²⁴⁵ âyetini ele alarak sâlih amel üzerinde durmuştur. Kişinin sâlih amel işleme için çeşitli yollar kullanması gerektiğini, bu yolların tasavvufun da ana kaynakları olan Kur'ân ve sünnet olduğunu, onlara göre hayatımızı devam ettirmemiz halinde sâlih amel işleme adına birçok yol ve yöntemin bulunacağını söylemiştir.²⁴⁶

Sâdık Vicdânî, İslam'ın ruh ve kuvvetini, Hz. Peygamber (sav.)'in yolundan giderek onu ve mirasını takip etmesinden aldığını, Allah'a ulaşmak için yapılan gayretler neticesinde de tasavvuf ilminin ortaya çıktığını belirtmiştir. Tâbiîn ve Tebeitâbiîn döneminde dini emirlere sıkı sıkıya sarılan, sünnete tabi olup, insanları irşâd etmeye gayret eden Ubbâd ve Zühhâd vasıflarıyla diğer Müslümanlardan ayrılan bir grup insanların olduğunu, bu grubun bidat ehlinin sapık anlayışlarından kendilerini ayırmaları sonucunda sûfiyye isminin ortaya çıktığını belirtmiştir.²⁴⁷ Tabiîn döneminde bu mesleğin önemli şahsiyetinin Ebu Haşim el-Kûfi'nin (ö. 150/767) olduğunu, ona sûfi, talebelerine ise sûfiyye-sûfiyyun denildiği ve böylece

²⁴³ Kelabazi, *Ta'arruf*, s. 59.

²⁴⁴ Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay, İstanbul,2014, s. 368.

²⁴⁵ Kehf, 18/110

²⁴⁶ Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s.5.

²⁴⁷ Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s.260.

sûfiden tasavvufun doğduğunu belirtmiştir. Yani ilk önce tasavvuf ismi değil, sûfi lakabı ortaya çıkmıştır.²⁴⁸

Her sûfi tasavvufu kendisine göre nitelendirdiğinden dolayı tasavvufun tanımı sûfilerin sayısındadır denilmektedir.²⁴⁹ Bu konuda Sâdık Vicdânî, “ İslam tasavvufu ile ilgili tariflerin dört asır öncelerine kadar iki bini aştığını düşünenler varmış. Bu düşünceye, tariflerin çokluğundan kinaye nazarıyla bakılması lazım gelir. Çünkü bu kadar tarifleri toplayıp da bir mecmua meydana getiren gayretli bir kişinin ortaya çıktığını işitmedim. Bununla beraber, tarifleri oldukça çok bir ilim ve meslek varsa o da ancak tasavvuftur demekte tereddüt etmemeliyiz.”²⁵⁰ diyerek tasavvufun tanımlarının çokluğunu dile getirmiştir.

Netice itibariyle Sâdık Vicdânî, Hz. Peygamber (sav.) döneminde zikredilmemiş olsa bile tasavvufun kaynağının dış tesirlerden etkilenmeden Kur’ân ve sünnet olduğunu, tasavvufun da gayesi olan sâlih amel işlenerek Rabb’in razı olduğu mertebeye ulaşmanın hedeflenmesi gerektiğini vurgulamıştır.

2.2. Zikir

Zikir veya zikr sözlük anlamı olarak; anmak, hatırlamak, gaflet ve unutma halinde olmamak; Zikrullah: Allah’ın zikredilmesi; zâkir; zikir yapan kul; mezkûr:

²⁴⁸ Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s.284.

²⁴⁹ Abdulkahir el-Bağdadî tasavvuf kelimesinin bin târifini; Nicholson ise yetmiş sekiz târifini bir araya getirmiştir. Bkz. Nicholson, *Fit-Tasavvufil- İslâm*; Ethem Cebecioğlu, “*Prof. Nicholson’ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Târifleri*” AÜİFD, c. XXIX, ss. 389- 406; Cavit Sunar, “*Tasavvuf ve Kur’an*” isimli makalesinde, tasavvuf tarifinin iki binden fazla olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Cavit Sunar, “*Tasavvuf ve Kur’an*”, AÜİFD, c. 14, s. 53.

²⁵⁰ Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s.264.

zikredilen, yani Allah demektir.²⁵¹ Tasavvufî anlam olarak ise; Allah'ı anmak ve hatırlamak, O'nu unutmamak ve gaflet halinde olmamak, korku veya sevginin çokluğu sebebiyle, gaflet meydanından müşahede alanına çıkış, ariflerin yaygısı, muhîblerin sağlamca bastığı yer, âşıkların şarabıdır.²⁵² Kur'ân'da ise genellikle sözlük anlamlarında kullanılmakla birlikte namaz,²⁵³ Kur'ân,²⁵⁴ ilim²⁵⁵ gibi anlamlarda da kullanılmıştır. Kur'ân'da zikir kelimesi iki yüz elli küsur defa geçmektedir.²⁵⁶

Kuşeyrî (ö. 465/1072) zikirle ilgili olarak meşhur Risalesinde; Zikir, Allah'a ulaşma yolunda kuvvetli bir esas, hatta temel şarttır. Devamlı yapılan zikir müstesna, başka hiçbir şekilde kişi Allah'a ulaşamayacaktır. Zikri, dilin zikri ve kalbin zikri olarak ikiye ayırıp, tesirli olanın kalp zikri olduğunu ve kalbin daimi zikir mertebesine kulun ancak lisan zikri yaparak ulaşabileceğini belirten Kuşeyrî, hem dil hem de kalple zikir yapılmasıyla kulun kemâle ulaşacağını belirtmiştir.²⁵⁷

Hasan Basri (ö. 110/728) zikirle ilgili olarak; “Halâveti (ve manevi zevki) üç şeyde arayınız: Namazda, zikirde, Kur'ân okumada. Eğer halâveti bulursanız ne â'lâ, bulamazsanız biliniz ki (zevkle amel etme) kapı(sı kalbin kasveti sebebi ile) kapalıdır.”²⁵⁸ diyerek zikirten alınacak manevi zevke engel olarak, kalbin günahlar neticesinde kapalı hale gelmesini ima etmiştir.

²⁵¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yay, İstanbul, 2001, ss 382-385

²⁵² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., 2014, s. 546.

²⁵³ Ankebût, 29/45; Cuma, 62/9.

²⁵⁴ Hicr, 15/9.

²⁵⁵ Enbiya, 21/20.

²⁵⁶ Abdülhakim Yüce, *Tasavvuf ve Bid'at*, Nil Yay., İstanbul, 2000, s.86; H.Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İstanbul, 17. Basım, 2014, s.162

²⁵⁷ Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay, İstanbul, 2014, s. 301

²⁵⁸ Kuşeyri, *age*, s. 304.

Sehl bin Abdullah Tusteri (ö. 203/896) :” Rabb Teâlâ’yı unutmaktan (ve O’nu zikretmekten) daha çirkin bir günah bilmiyorum.”²⁵⁹ Demiştir.

Allah’ı zikretmenin zâkir açısından O’na cc. yakınlaşma yolunda faydası da kulun Allah’ı zikrine karşılık, Rabb’in de bu kula karşı "Beni anın ki, ben de sizi anayım."²⁶⁰ diyerek ona mukabelede bulunmasıdır.²⁶¹

Zikir esnasında Allah’tan gayrı her şeyi unutmak gerektiğini söyleyen sûfiler, "Unuttuğunda Rabbini zikret"²⁶² âyetini "Allah’tan başkasını unuttuğun zaman O’nu zikretmiş olursun" şeklinde yorumlamışlardır.²⁶³

"Zikrullah, Cenab-ı Hakk’ın ilâhi ismini hatırlamak ve anmaktır. Derviş ve tarîkat ehlinin sık sık söylediği zikir işte budur."²⁶⁴ diyerek zikri açıklayan Sâdık Vicdânî, zikirden maksadın Allah’ı hatırlamak ve sürekli O’nunla beraber olmak olduğunu söylemiştir. Böylece gönül ehli kişilerin zaman ve mekândan sıyrılarak her daim Hakk ile birlikte olmak için zikre devam etmesi gerektiğini belirterek, kulun Allah ile irtibatının önemi adına zikrin üzerinde durmuştur. Sâdık Vicdani, "Kalpler de, demirin paslandığı gibi paslanır. Onun cilası, Kur’an okumak, Allah’ı çokça zikretmek ve ölümü çok hatırlamaktır."²⁶⁵ hadisinde Hz. Peygamber’in, ümmetinin en hayırlı ve sâlih amellere sarılarak, Allah’ın rızasına nail, o zevk ve şevk ile "Likâullah"a vasıl olmasını istediğini ve Allah yolunun en yakını ve emini olarak da

²⁵⁹ Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi*, s. 305

²⁶⁰ Bakara, 2/152

²⁶¹ Kuşeyri, *age*, s. 303.

²⁶² Kehf, 18/24.

²⁶³ Kelabazi, *Ta’arruf*, s. 157.

²⁶⁴ Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s.146.

²⁶⁵ Beyhakî, *Ali el-Müttakî*.

zikrullah'ı işaret ettiğini belirtmiştir.²⁶⁶ İnsanlar kendileri için güvenli ve kısa yolları tercih etmektedir. Allah'a ulaşma adına kula en yakın olarak zikir yolu gösterilmiştir.

Sâdık Vicdânî'ye göre, tarîkate mensup olan kişiler tek ya da toplu olarak evrâda devam etmekle yükümlü olup, bu zikirlerde zikir halkalarına katılanlar tatlı bir zevk almaktadırlar. Zikirlere genelde salavatla başlanması güzel bir adet olup, diğer evrâdlarla birlikte Delâil-i Hayrat okunması faydalıdır.²⁶⁷

Sâdık Vicdânî yazdığı bir ilâhisinde, kulun nefesine uyması halinde ömrünü onun istekleri doğrultusunda geçireceğini belirtmiştir. Bunun sonucunda hayatını Allah'ın memnun olacağı bir çizgiden uzak olarak devam ettirecek ve Hakk'tan uzaklaşıp ömrünü verimsiz şekilde sürdürecektir. Vicdânî'ye göre bu durumdan kurtulmanın yolu ise kişinin zikir halkalarına gelerek Allah'ı zikretmesi ve yönünü dünyanın kişiyi sefalete götüren yüzünden Rabb'ine doğru çevirmesidir.

Ey tâbi'-i nefis ü hevâ

Olmaktadır ömrün hevâ

Geçsin de artık masiva

Gel halka-i tevhide gel

Çek masivadan destini

Ol nefes-i her dem mestini

Yak, yık da fikr-i pestini

²⁶⁶ Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s.5.

²⁶⁷ Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s.147.

Gel halka-i tevhide gel

Sâdık Vicdânî, aynı ilâhide kişiye lazım olan esas sevginin Allah sevgisi olduğunu, insanda muhabbetullah duygusunun hâkim olması gerektiğinden bahsetmiştir. Kul gaflet perdesini yırtmalı, kâmil bir mürşidin yardımıyla her daim Allah'ı zikretmeli ve zikir halkalarına dâhil olmalıdır.

Lazım değil Leyla sana

Elzem fakat Mevlâ sana

Evlâ bu yol, evlâ sana

Gel halka-i tevhide gel

Artık uyan Allah için

Aşk-ı Habibullah için

Boş durma Zikrullah için

Gel halka-i tevhide gel

Tut, şeyh-i kâmil destini

Dest-i Huda-peyvestini

Gör sırr-ı vahdet-mestini

Gel halka-i tevhide gel.²⁶⁸

²⁶⁸ Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, Enderun Kitapevi, 1995, s.254(Bu şiir "Lailaheillallah" adında olup H. 1338 tarihinde Bursa Vilayet Matbaası'nda basılmıştır)

Başka bir ilahisinde ise Sâdık Vicdânî, her yerde ve her zaman Allah'ın zikredilmesi gerektiğinden, zikir esnasında kulun Allah aşkıdan gözyaşı dökebileceğinden bahsetmiştir. Allah'ı zikreden kula Rabb'in hususi lütuflarından bahsedeceğini, Hakk'ı zikretmeyen kula ise meleklerin dahi bakmayacağını belirtmiştir.

Allah derim gökyüzüne bakarken

Allah derim gözüm yaşın akarken

Allah derim aşkın beni yakarken

Ulu Tanrım ululukta eşin yok

Kullarının senden dilekleri çok

Allah diyen dili od yalın yakmaz

Allah demeyene melekler bakmaz

Allah demeksizin su bile akmaz

Ulu Tanrım ululukta eşin yok

Kullarının senden istekleri çok.²⁶⁹

Allah'ı anmanın ehemmiyetiyle ilgili olarak Sâdık Vicdânî, "Beni anın ki, ben de sizi anayım."²⁷⁰ "Ey iman edenler Allah'ı çok zikrediniz."²⁷¹ ve "Beni anmak için namaz kıl."²⁷² âyetlerine vurgu yaparak zikrin yapılmasının gerekliliğine ve önemine

²⁶⁹ Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s.160.

²⁷⁰ Bakara, 2/152.

²⁷¹ Ahzap, 33/41.

²⁷² Taha, 20/14.

işaret etmiştir. Aynı zamanda Allah'a kulluk noktasında vazifelerimizin en şerefli olan namazın dahi her zaman kılınmadığı ve belli zaman ile hareketler esas alınarak yapıldığı halde²⁷³ "Onlar ayakta, oturarak ve yanları üzere yatarken Allah'ı anarlar."²⁷⁴ âyetinde bildirildiği gibi her hâl, vakit ve belli bir şekle takılmadan Allah'ı zikretmemizin teşvik edildiğini belirtmiştir. Zikir, bizlerin Allah'a yaklaşma ve rızasına nail olmak için A'lâ-yı İlliyyîn mertebesine ulaşma adına bir müjdedir ve bu zikir çeşitlerinin en üstünü de Kur'ân-ı Kerim'i okuma veya dinlemektir.²⁷⁵ Ü-

Sâdık Vicdânî, kulun Hakk'a ulaşmasının, Allah ile arasındaki perdeleri kaldırıp gönlünü tamamen Rabb'ine açmasının yolunun, bu konuda en önemli vesilelerden olan zikir ve zikre devam etmekten geçtiğini söylemiştir. Aksi halde, yani Allah anılmadığında "Yeryüzünde Allah Allah denildikçe kıyamet kopmayacaktır."²⁷⁶ hadisine binaen kıyametin kopmasının Zikr-i İlahi'ye bağlı olduğunu, Allah'ı anmaktan uzaklaşıldığında ise Rabb'e vâsıl olmanın zorluğunu belirtmiştir.²⁷⁷

Vicdani'ye göre, tarikatlarda zikir çok önemlidir. Zikir, kelime-i tevhid olan "Lâ ilâhe illallâh" veya Allah'ın isimleri olan Esmâ-ül Hüsnâ'dan herhangi birini belli sayıda tekrarlayarak yapılır.²⁷⁸ Allah'ı zikretmenin dört usulünü Hz. Peygamber (sav.)'in ashabının en büyüklerinden olan dört sahabesine öğretmesi ve bizzat uygulamasıyla haberdar olunmuştur.

²⁷³ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul 2014, s. 44

²⁷⁴ Al-i İmran, 3/191

²⁷⁵ Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s.5-6

²⁷⁶ Müslim, İman, 66

²⁷⁷ Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s.5.

²⁷⁸ Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul, 1995, s.120.

1-Tavrı Evvel (Sıddıkiyye): Hz. Muhammed, Mekke'den Medine'ye hicret ederken üç gün kaldıkları mağarada yol arkadaşı olan Hz. Ebu Bekir'e diz üstü çökerek, gözleri kapalı şekilde üç kere tekrar ederek Zikir-i hafiyi (gizli zikri) telkin etmesidir.²⁷⁹ Ayrıca "Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, sabah-akşam sessizce (hafif bir sesle) an."²⁸⁰ âyetine göre bu zikri esas alarak kurulan tarikat hafiyedir. Nakşibendiye mensupları zikri hafiyi benimsemiştir.²⁸¹

2-Tavr-ı Sâni (Kübreviyye): Hz. Peygamberin, Hz. Ömer'e Kelime-i tevhid'i bazı harflerinde medd ve vurguyla okumasını tarif etmesidir.²⁸² Hz. Ömer, zikir esnasında ayakta duramayıp oturmasından dolayı tevhid oturarak zikredilir.²⁸³

3-Tavr-ı Sâlis (Nurbahşiyye): Hz. Peygamber, Hz. Osman'a zihin ve fikirden dünyaya ait her şeyi çıkarmasını söylemiş, harfsiz ve sessiz şekilde "illallah" demeyi telkin buyurarak, Zikir-i kalbi öğretmiştir.²⁸⁴

4-Tavr-ı Râbi (Cehriyye): Hz. Muhammed (sav.) amcasının oğlu Hz. Ali'ye yeryüzünde Allah diyecek kimse kalmayınca kadar zikre devam etmesini tavsiye etmiştir. Hz. Ali, bu zikrin nasıl yapılacağını sorması üzerine "Gözlerini kapa, sus. Ben yapayım sen dinle ve sonra tekrar et" demiştir. Gözler kapalı şekilde başını önce sağa ve sonra sola çevirerek üç kere kelimeyi tevhid olan "la ilahe illallah" zikrinin söylenişini talim etmiştir. Bu şekildeki açık ve sesli olarak dıştan yapılan zikir ise

²⁷⁹ Sâdik Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, ss.6-146

²⁸⁰ Araf, 7/205.

²⁸¹ Mehmet Ali Ayni, *Tasavvuf Tarihi*, sad. Hüseyin Rahmi Yananlı, İstanbul,1992,s.241

²⁸² Sâdik Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, ss.6-146.

²⁸³ Ayni, *age*, s.234.

²⁸⁴ Sâdik Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, ss.7-146.

cehri zikirdir.²⁸⁵ Rifâiyye ve Kâdiriyye tarîkatı mensupları, zikrin bu şeklini benimseyip, cehri zikir yapmaktadır.²⁸⁶

Sâdık Vicdani'ye göre son Peygamber (sav.) başta bu dört büyük sahabeye zikrin çeşitli yollarını öğretmiş, onlardan da kendilerinden sonra gelen Tâbiîn, Tebeitâbiîn ve sonraki nesle intikal etmiştir. Böylece ümmeti Muhammed zikirden istifade etmiş ve onların irşâdına yardımcı olmuştur. Zikir ehli insanlar çoğalarak günümüze kadar gelinmiştir.²⁸⁷

Sonuç olarak Sâdık Vicdânî, kişinin her daim zikirle meşgul olması, özellikle tarîkat ehli zatların zikre devam etmesi, Allah'ın rızasını kazanma adına zikrin önemli bir vesile olduğunun üzerinde durarak zikrin biz kullar açısından önemini belirtmiştir.

2.3. Ölüm

Kelime anlamı mevt, dünya hayatının sona ermesi, ıstılahta ise nefsi arzuların sökülüp atılması, giderilmesidir. Çünkü nefsin hayatı, hevâ ve heves ile dir.²⁸⁸ Kulu maddi hazlara ve bedensel zevklere götüren hevâ ve hevesin yok edilmesi nefsin ölümü anlamına gelir. "Ağzınızın tadını bozan ölümü sıkça hatırlayınız."²⁸⁹ nebevî ifadesinde kulun, ölümü sıkça hatırlayarak dünya imtihanında yanlış yapmaması için bir vesile olması hedeflenmiştir.

Ne semte doğru teveccüh edersin ey zâir

²⁸⁵ Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, ss.7-146.

²⁸⁶ Mehmet Demirci, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 2004, s.37

²⁸⁷ Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, ss.7-8-16-17

²⁸⁸ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay, 2014, s. 334

²⁸⁹ İbn Hibban, IV, 281, 282.

Senin yolun yine semt-i bekâya doğru gider

Bir öyle cîsr-i acib ü garibdir ki cihan

Eder bu kantaradan her kişi sonunda güzer²⁹⁰

Sâdık Vicdânî, oğlunun ve bazı dostlarının mezar taşına yazdığı bu dizelerinde, ziyaretini tamamlayıp giden yolcu misali nereye gidersek gidelim, nerede ve hangi şartlarda ömrümüzü geçirirsek geçirelim bu dünyanın fani olduğunu vurgulamıştır. Bir gün bu ömrün istisnasız herkes için²⁹¹ musalla taşında biteceği ve ebedi kalınacak yer olan âhiret yurduna intikal edileceğini ifade etmiştir.

Çalış rıza-yı Huda-yı hemîşe tahsile

Hevâ vü nefse uyup da hayatı etme heder²⁹²

İnsanoğlunu yoldan çıkaracağına yemin etmiş olan şeytan²⁹³ ve insandaki nefis, onun -kulun- Hakk'ın hoşnut olmayacağı davranışları yapmasını ister, onu sürekli haram yolunda yürüterek âhiret hayatını kaybetmesini arzular. Şeytan, Allah'a isyan etmiştir. Allah'ın yarattığı eşref-i mahlûkat olan insanı da yoldan çıkarmak için çeşitli yollar kullanmaktadır. Nefis de sürekli kötülüğü telkin eder.²⁹⁴ Hz. Peygamber "Senin en büyük düşmanın iki yanın arasındaki nefisindir." buyurarak ümmetini ikaz etmiştir.²⁹⁵ Kulu yaratan Rabb, insandan kendisinin razı olacağı davranışlar ve

²⁹⁰ Sâdık Vicdânî, *Nagamât-ı Vicdâniye*, Kastamonu, 1894, s.71

²⁹¹ Ankebut, 29/57.

²⁹² Sâdık Vicdânî, *Nagamât-ı Vicdâniye*, s.71

²⁹³ Araf, 7/16.

²⁹⁴ Yusuf, 12/53.

²⁹⁵ Serrâc, *el-Lüma, İslâm Tasavvufu*, çev, H. Kamil Yılmaz, Altınoluk Yay, İstanbul, 2012, s. 13.

rızasını kazandıracak fiiller içinde bulunmasını istemektedir. İnsanoğluna düşen vazife, ebedi âleme göçünceye kadar Allah'a kullukta devam etmesidir.²⁹⁶

Bîhude geçirme ömrü eyle

Tahsîl-i rıza-yı Hakk'a gayret²⁹⁷

Ömür, Allah'ın her kuluna taksim ettiği süre kadardır. Kişiyeye düşen görev, bu değerli dünya hayatını iyi geçirerek onu yaratan Rabb'in razı olacağı bir hayat sürmektir.

Değil midir ölmek sonu hayatın ey zâir

Muammer olsa da bin yıl cihanda nev-i beşer

Düşünme lezzet-i zevki, bırak azâb-ı gamı

Bütün safâ vü cefânın neticesi makber²⁹⁸

Sâdık Vicdânî, bu şiirinde, insanların uzun yaşamak istediğini ancak ne kadar yaşarsa yaşasın, hayat süresi bin yıl bile olsa "Her nefis ölümü tadacaktır."²⁹⁹ sırınca kişiyi ölümlle başlayan sonsuz hayat olan âhiretin beklediğini vurgulamıştır. Dünyanın bütün zevklerini de yaşasa, insanın son durağı musalla taşıdır.

Sâdık Vicdânî her insan için mukadder olan ölüm gelmeden, insanların nefislerinin ve şeytanın isteklerine tabi olmadan, Allah'ın memnun olacağı bir hayat yaşaması gerektiğini belirtmiştir.

²⁹⁶ Hicr, 15/99.

²⁹⁷ Sâdık Vicdânî, *Nagamât-ı Vicdâniye*, Kastamonu, 1894, s.73.

²⁹⁸ Sâdık Vicdânî, *Nagamât-ı Vicdâniye*, s.75.

²⁹⁹ Ankebut, 29/57; Âl-i İmran, 3/185.

2.4. Ubûdiyyet

Kulluk anlamına gelen ubûdiyyet tasavvufta ahde vefa, hududa riayet etmek, elde olana razı olmak, elde olmayana da sabretmek, nefsin isteklerine tabi olmaktan sakınarak Allah'ın emrine uymaktır.³⁰⁰ Allah, Kur'an-ı Kerim'de "Yakin (ölüm) gelinceye kadar Rabbine kulluk et."³⁰¹ ve "Ben insanları ve cinleri, Beni tanıyıp ibadet etsinler diye yarattım."³⁰² buyurarak kullarına, insanlığın dünyaya gönderilme gayesi olan ibadeti son nefese kadar yapmayı emretmiştir.

Ebu Ali Dekkâk (ö. 405/1014): Kulluk (kölelik), ibadet (tapınmak)tan daha güzeldir. Kulun öncelikli olarak yapması gereken ibadet, sonra ubûdiyyet, sonra ubûdettir. İbadet ilme'l yakın sahipleri, ubûdiyyet ayne'l-yakin ve ubûdet ise Hakk'al-yakin sahibi kullar içindir.³⁰³ diyerek ubûdiyyeti tanımlamıştır.

Cerîfî (ö. 311/923) kulluk ile ilgili olarak: "Nimetin kulu olanların sayısı çoktur, nimeti verenin kulu olanlar ise nadir bulunur." (Sen asıl nimeti verenin kulu ol) demiştir.³⁰⁴

Sâdık Vicdânî, oruç tutmayarak, malın zekâtını vermeyerek, namazı terk ederek, hacca gücü yeterken gitmeyerek sadece dil ile kelime-i tevhidi zikredip Allah'ı anmanın kişiye faydasının olmayacağını vurgulamıştır. İbadetleri bir bütün olarak değerlendirmek gerektiğini belirterek bize farz olan ibadetlerle zikrin birlikte yapılması gerektiğini söylemiştir.³⁰⁵

³⁰⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay, İstanbul, 2001, ss 357; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., 2014, s. 501

³⁰¹ Hicr, 15/99

³⁰² Zâriyat, 51/56

³⁰³ Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay, İstanbul, 2014, s. 280

³⁰⁴ Kuşeyri, *age*, s. 280

³⁰⁵ Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye: Melâmiyye, Kâdiriyye, Halvetiyye, Sofî ve Tasavvuf*

İslamiyet'te ibadet, Allah ile kulları arasında samimi rabitalar tesis etmek içindir diyen Sâdık Vicdânî, ibadette ihlasın önemine işarette bulunmuştur. Çünkü ibadetler gösterişten uzak, ihlasla yapılırsa Hakk katında makbul olunur. Allah ve abd/kul arasındaki bu rabitalar sayesinde kişi fenalıklardan, kötü fiillerden korunur, dünya ve âhirette rahat etmek için gerekli olan hasenatı kazanır. İbadet insanı kötülüklerden, fuhşiyattan koruduğu gibi, kişiye hudu ve huşu hisleri vermesiyle de güzel ahlâkı kazandırır.³⁰⁶

Sâdık Vicdânî'ye göre, nefsimizi ıslah etmeye kendimiz memur olduğumuzdan nefisle yapılan bu savaşı kazanmak için Allah'ın ve Resul (sav.)'ünün bize farz, vacip ve sünnet olarak emrettikleri ibadetlerin yerine getirilmesini, ehemmiyetini ve lüzumunu vicdanlarımız kabul eder. Bu şüphesizdir. Ancak dini İslâm'da ibadet yalnız her yirmi dört saatte beş vakitte beş defa namaz kılmak, her senenin bir ayında mübarek ramazanda her yirmi dört saatin sahurundan iftarına kadar oruç tutmak gibi bedeni, senede bir kere malının zekâtını vermek, ömründe bir defa hacca gitmek gibi mali ibadetlerden ibaret değildir. Vicdânî'ye göre kulluk aynı zamanda mazluma yardım, hüsn-ü zan, cehd ve gayret, istikamet üzere hareket etmek gibi kulun dünya ve ukba saadeti adına yapması gereken hükümleri de içermektedir.³⁰⁷

Ukbada azabdan rehâ yok

Allah'ımıza edin ibadet³⁰⁸

(*Tarikatlar ve Silsileleri*) haz. İrfan Gündüz, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1995, s.45

³⁰⁶ Sâdık Vicdânî, *Hitâbiyyât*, Hüdavendigâr Vil. Mat., Bursa, 1919, s.6

³⁰⁷ Sâdık Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s.7

³⁰⁸ Sâdık Vicdânî, *Nagamât-ı Vicdâniye*, Kastamonu, 1894, s.73

Bu dizelerinde Vicdânî, kişinin vefat edip âhîret hayatı başladığında hesaba çekileceğini, bu hesaptan kimsenin muaf tutulmayacağını belirtmiştir. Hesap vermede kolaylık yaşamak isteyenlerin ise Allah'a kullukta devam etmesi gerektiğinin üzerinde durmuştur.

Abdiyyeti her dem takın

Terk-i edebden çok sakın

Allah sana senden yakın

Gel halka-i tevhîde gel³⁰⁹

Bu mısralarda ise Sâdık Vicdânî, Allah'ın bize her zaman nigâhban olduğunu, bize bizden daha yakın olduğunu söyleyerek kulun sürekli edep içinde olması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca kul olmanın gereği olarak yaradana sürekli ibadet edilmesi lüzumunu ve bunun içinde Allah'a ibadet yollarından zikri yapmak için zikir halkalarına katılmak gerektiğini vurgulamıştır.

Hz. Peygamber (sav.) önce kuldür. Kelime-i şehadette ilk önce Allah'ın kulu, sonra Resulü olduğu vurgulanır. Hayatının her anında kulluğuyla örnek olan Allah Resulü, her işi ve ibadeti yaparken besmele ile başlamıştır. İslam dininde her işe besmele ile başlamak çok mühimdir. Her hayırlı işe, namaz kılma, Kur'ân-ı Kerim'i okuma vb. ibadetlere başlarken besmele çekilmesinin gerekliliği belirten Sâdık Vicdânî, besmele çekilmemesi durumunda yapılan işin hayırla neticelenmeyeceğini söylemiştir. Ayrıca bizi yetiştiren büyüklerimizin bizlere verdikleri ilk terbiye, besmele çekerek su içmek, yemek yemek, yatarken, kalkarken, her hareket ve fiili

³⁰⁹ Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s.254 (Bu şiir "Lailaheillallah" adında olup H. 1338 tarihinde Bursa Vilayet Matbaası'nda basılmıştır)

yaparken besmele ile başlanmasıdır. Sâdık Vîcdani, besmele çekmemenin olumsuz neticesini örneklendirme mahiyetinde, bismelenin unutulması yüzünden doğacak çocuğun huysuz ve hırçın olmasını göstermiştir.³¹⁰

Sâdık Vîcdânî'ye göre Allah'a hakiki manada kulluk vazifesini yerine getirmek, kişiyi bütün kötülüklerden koruyacaktır. İbadetlerin tamamını yapmak gerekmektedir ve ibadetlere başlarken besmele çekmek önemlidir. Nefsin istememesine rağmen ibadete devam etmek kulun dünyadaki asli vazifesidir.

2.5. Tarîkat ve Şeriat

Arapça yol anlamına gelen tarîkat, şeyh denilen bir öğretmen nezaretinde Müridin Allah'a ulaşma, Allah tefekkür ve bilincini (ihsan) kazanma noktasında takip ettiği yol veya metoda denmektedir.³¹¹

Tarîkatlar, başlangıçta ferdi görünüm arz eden tasavvufî hayatın kolektif bir hâl almasıyla, tasavvufun nazari planda değil de, pratik hayata geçmesiyle oluşmaya başlamıştır. Yaşantısını zühd ve takva yörüngeli götüren örnek şahsiyetlerin sohbetlerine katılanlar, onları taklit etmiş, zikirlerini yapmaya çalışmış ve tavsiyelerine uymuşlardır. Böylelikle h. 3. ve 4. asırda zühdâne yaşayan bu zatların tarîkat kurmak gibi bir niyetleri olmamasına rağmen etrafında müridlerin toplanmasıyla ilk defa tarîkatlar oluşmuştur.³¹² Bugünkü anlaşılan şekilde ortaya

³¹⁰ Sâdık Vîcdânî, *Hitâbiyyât*, Hüdavendigâr Vil. Mat., Bursa, 1919, s.8

³¹¹ Cebecioğlu, *age.*, s. 474 ; Uludağ, *age.*, s. 338

³¹² Osman Tümer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul, 1995, s.98 ; Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, ss.109-110

çıkan ilk tarikatlar Abdulkadir Geylânî (ö. 261/1166) ve Ahmed er-Rıfâî (ö. 575/1179)'nin kurduğu Kâdiriyye ve Rıfâiyye tarikatlarıdır.³¹³

Tarikatlar kaynak itibariyle aynı yerden beslenmesine rağmen, zamanla tarikat kurucularının zikir ve uygulanan usullerde metot değişikliğine gitmesiyle farklı tarikatlar ortaya çıkmış ve onlardan da çeşitli kol ve şubelere ayrılmışlardır.³¹⁴ Tarikatlar, tarikatın kurucusunun ismine nispet edilerek adlandırılmışlardır. Örneğin; Hasan Şazeli'nin (ö. 656/1258) kurduğu tarikat Şazeliyye, Eşref-i Rûmî'nin kurduğu tarikat ise Eşrefiyye olarak anılmaktadır.³¹⁵

Tarikatlar takip ettikleri usule göre şu şekilde tasnif edilmektedir.

1. Tarîk-i ahyâr: İbadet ve amel yoluna önem veren tarikattir. Bu tarikatın mensupları farz ve sünnetleri yerine getirmenin yanı sıra nafîle ibadetlerle de Allah'a yaklaşıma gayret ederler.³¹⁶ Bu yolda, nafîle ibadetlerle ruh güçlenerek nefsi etkisi altına alması hedeflenir. Nakşibendilik böyle bir tarikattir.³¹⁷

2. Tarîk-i ebrâr: Mücadele ve riyazet yoludur. Mürid riyazet ve mücahedeyle gönlünü tezkiye ve kalbini tasfiye etmeye, iç dünyasını imar ve ihyâ etmeye gayret gösterir.³¹⁸ Kâdirilik, Halvetilik ve Rıfâilik gibi tarikatlar bu usulü tercih etmektedir.³¹⁹

³¹³ H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İstanbul, 2014, s. 231

³¹⁴ Mehmet Demirci, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 2004, ss. 68-69

³¹⁵ Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2006, s. 633

³¹⁶ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, MÜİFY., 2011, İstanbul, s. 314

³¹⁷ H. Kamil Yılmaz, *300 Soruda Tasavvufî Hayat*, Erkam Yay., İstanbul, 2010, s. 64

³¹⁸ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul, 2014, s. 216

³¹⁹ Yılmaz, *300 Soruda Tasavvufî Hayat*, s. 64

3.Tarîk-i şuttar: Aşk, muhabbet ve cezbe yoludur. Sâlik, Allah'a varıncaya kadar hareket halindedir.³²⁰ İradi olarak ölmeden önce ölen bu manevi yolcu, tövbe, zühd, Allah'a tevekkül, kanaat, uzlet, sürekli yapılan zikir, Allah'a teveccüh, sabır, murakabe ve rıza esaslarına bağlı kalır.³²¹

Seyr u Sülûk usullerine göre ise tarîkatlar ikiye ayrılır.

a. Ruhani tarîkatlar: Bu yoldaki sâlik kalp tasfiyesi için nafil ibadetler, zikir, teslimiyet, rabita gibi manevi gıdalarla ruhu beslemeye çalışır. Bu tarîkatlarda çile yoktur onun yerine ruhun saflaştırılması için çalışma yapılmaktadır. Zikir ise hafidir. Nakşibendiye bu tarîkatların başında gelir.

b. Nefsani tarîkatlar: Nefsin kişiyi aldatması ve geçici arzulara karşı nefisle yapılan mücahede ve mücadeleyi esas alan tarîkatlardır. Bu tarîkatlarda nefis için yedi mertebe esas alınıp, her biri Allah'ın isimleri olan Esmâ-ül Hüsnâ'dan esma-i seb'a'nın bir tanesiyle terbiye edilerek o isimlerin manasına uygun hareket etmek amaçlanır.³²²

Arapça yol, su kanalı anlamına gelen şeriat, dinin zahiri yönüne ait kaideleri, dinin hukuk kuralları ve insanın bedeni ve dünyasıyla ilgili hususlardır.³²³ Kur'ân'da "Şir'atun" diye geçmiştir. "Her birinize bir şeriat ve bir yol yöntem verdik."³²⁴ Şeriatın üç cüzü vardır ki bunlar yapılmadıkça şeriat tahakkuk etmez. Bunlar ilim, amel ve ihlastır. İlimsiz amelin ve amelsiz ilimin faydalı olmayacağı gibi ihlaslı

³²⁰ Ayni, *age.*, s.234

³²¹ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 217

³²² Yılmaz, *300 Soruda Tasavvufi Hayat*, ss. 233-234

³²³ Cebecioğlu, *age.*, s. 461 ; Uludağ, *age.*, s. 328

³²⁴ Mâide, 5/48

olmadan yapılan amelinde kişiye faydası olamayacaktır, zira bütün ameller ihlas dairesine bağlıdır.³²⁵

Kuşeyrî'ye (ö. 465/1072) göre; Allah'a kulluk ve ibadet yolunda, O'na bağlı kalmak hakkındaki emirlere şeriat denilmektedir.³²⁶

Şeriat ve tarîkatın dine zarar vermek için çıkarıldığını söyleyenlere karşı Necmuddin Kübra (ö. 618/1221) “Şeriatı gemiye, tarîkatı denize, hakikâtı ise inciye benzetmiştir. Her kim inciye ulaşmak isterse, gemiyle denizde yol alır ve onu elde eder. Bu takip sırasına riayet etmeyen inciye ulaşamaz. Mürid için ilk gerekli olan şey, şeriattır. Ondandır maksat, Allah ve Resulünün emirleridir.”³²⁷

Mevlana (Ö. 672/1273) Mesnevisinde; “Şeriat, bir muma benzer, ışık tutar, rehberlik eder. Elde mumu tutmakla yolda gidilemediği gibi, elde mum olmasa da yolda gidilmiş olunmaz. Yola çıktın mı şu gidişin tarîkattır, arzuna ulaştın mı bu hakikâttir. Bunun için, hakikâtlar meydana çıkarsa, şeriatlar batıl olur, demişlerdir. Şeriat, tıp bilgisini öğrenmeye benzer, tarîkat tıp bilgisine göre perhiz yapmak, ilaç içmektir, hakikât ise ebedi olarak sağlık, esenlik bulmaktır.”³²⁸ şeklinde tarif buyurmuştur.

Sâdık Vicedânî, Tomar-ı Turuk-ı Aliyye'de şeriat ve tarîkatı şu şekilde tarif etmiştir. ”Şeriat: Cenab-ı Hak tarafından Peygamberimiz Muhammed Mustafa (sav.) Efendimiz Hazretleri vasıtası ile bizlere tebliğ buyrulan ilahi hükümleri ihtiva eden, mukaddes ilâhi kanundur. Tarîkat: O mukaddes ilâhi kanuna tam bir bağlılıkla, sınıksız sarılan iman ve yakın sahiplerinin, Allah'ın zikrine devam etmeleriyle,

³²⁵ İmam-ı Rabbani, *Mektubat*.

³²⁶ Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay, İstanbul ,2014, s. 176

³²⁷ Necmüddin Kübra, *Risale ile'l-Haim* ,87; Yüce, *age.*, s. 66

³²⁸ Mevlana, *Mesnevi Tercümesi*, Ter. Şefik Can, Ötüken Yay., 2004 ,c. 5

açılması mümkün olan Allah'a vuslat ve O'nun cânib-i izzetine kavuşmasının en büyük yoludur.”³²⁹

Sâdık Vicdânî, şeriat ve tarîkatı; ibrişimle dikilmiş ve işlenmiş yakası, kolları ve etek uçları olan bir gömleğe benzeterek, o gömleğin yüzü; şeriat, tene temas eden iç yüzü; tarîkat, tene teması hakikat, bu temastan meydana gelen lezzet ve hararet de marifettir diyerek örneklendirmiştir. Her Müslümanın bir gömlek sahibi olduğu ve Allah'ın emir ve yasaklarına uyup, Resulünün yolundan gidenlerin şeriat ehli olduğunu ve şeriat gömleğini giyenin de tarîkate girmiş, nefs-i emmare ile yapılan büyük cihâdı kabul etmiş anlamına geldiğini söylemiştir.³³⁰

Sâdık Vicdânî, şeriat ve tarîkatın birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunu ve gömleğin iç ve dış yüzünü birbirinden ayırmanın mümkün olmadığını yine gömlek örneğiyle açıklamıştır. Şeriatta, kulun kendi isteğine göre bazı kuralları uygulayıp bazılarını uygulamamasının gömleğin kollarını kullanmama anlamına geleceği için bu durum insana iç huzursuzluk verecektir. Şeriatın kurallarını tamamen hiçe saymak ve Allah'ın hükümlerine uymamak ise gömleği bedenden çıkarıp atmağa benzemektedir. Şeriatın olmadığı yerde tarîkatın, hakikâtın ve marifetin olamayacağı aşikârdır. Tarîkat ve şeriat hükümlerinin en küçüğüne karşı bile muhalefet etmeden, tamamına uyarak ve onlara sınıksız bağlı kalarak manevi yükselişin gerçekleşeceğini belirten Vicdani, Hakk'a vasıl olmanın yolunun ancak şeriat ve tarîkat birlikteliğiyle olacağını vurgulamıştır.³³¹ Ayrıca "şeriat ve tarîkat ayrı-gayrı olmadığından tarîkattaki kişiler, şeriatın asıl rükünlerinden olan oruç ve namazı değil azaltma, aksine arttırmaktadır. Tarîkat şeyh ve pirleri ile şeriat büyükleri arasında her gün beş

³²⁹ Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s.15

³³⁰ Sâdık Vicdânî, *age.*,s.15

³³¹ Sâdık Vicdânî, *age.*,s.81

yüz rekât namaz kılanlar ve yılın her günü oruç tutanlar görülmüştür."³³² diyerek şeriat tarîkat birlikteliğini vurgulamıştır.

Sâdık Vicdânî, Hz. Peygamber'in (sav.) "Allah'ın eli cemaatin üzerindedir."³³³ hadisi ve "Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir."³³⁴ âyetinin üzerinde durarak, muvaffakiyetin cemaatle harekette olduğunu söylemiştir. Tarîkattaki kişilerin ömürlerinin daha bereketli olduğunu, tek başına hareket edenlere bakıldığında ise bu kişilerin, muvaffakiyet gösteremediklerini ve zamanlarını boş geçirdiklerini belirtmiştir.³³⁵

Sâdık Vicdânî'ye göre, tarîkatlarda sır ve gizliliğin olmaması gerekmektedir. Tarîkate girecek kişilerin kabul edilme şartları ile tarîkatın amaç ve nihai gayesinin ne olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Tarîkatlar şeffaf bir düzende olmalıdır. Tarîkatta sadece iki yerde gizlilik olmalıdır. Birincisi, müridin kendini beğenme ile riyâdan uzak durarak seyr u sülûkündeki yükseliş ve düşüşleri mürşidinden başkasına söylememesidir. İkincisi ise, Bekâ Billah makamına ulaşan kişilerin o makamda aldıkları zevki saklamaları gerekliliğidir. Bu makama ulaşanlar isteler bile bunu açık açık söyleyemeyeceklerdir.

Hakk ile Hakk olunca anlaşılır,

Zevk u şevk-i hakaik-i vahdet

Söylemek isteyen de söyleyemez

³³² Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s.82

³³³ Tirmizi, Fiten 7

³³⁴ Fetih, 48/10

³³⁵ Sâdık Vicdânî, *Hitabiyyât*, Hüdavendigâr Vilâyet Mat. ,1919, s.26

Çünkü sırdır makam-ı hatmiyyet³³⁶

Sâdık Vicdânî bu mısralarında, bu mertebeye erişenlerin, o makamda olduklarını ancak zevk ve hâl ile anlayacaklarını, bunun için de başkalarına beşeri sözlerle anlatamayacaklarını belirtmiştir. Anlatsalar da Hâllac-ı Mansûr gibi yanlış anlaşılacaklarını açıklamıştır.³³⁷

Sâdık Vicdani, "Yüce hükümleriyle, geçmiş şeriatları kısmen veya tamamen ortadan kaldıran ve hükümsüz bırakan (Şeriat-ı Muhammediyye) nasıl bir ise, o üstün şeriata uymakla ve irşâd edici kâmil bir şeyhe manen bağlanmakla girilebilecek tarîkatta birdir. O da (Tarîkat-ı Muhammediyye)'dir."³³⁸ diyerek şeriat ve tarîkatın dayanak noktası olarak Hz. Peygamber (sav.)'i göstermiştir. Rabb'in kullar üzerindeki hükümlerini bildiren ve yaşayışıyla da bize gösteren Hz. Peygamber olduğu için, o kanuna "Şeriat-ı Muhammediyye", Allah'a ulaşma yolunu Muhammedî şeriatın manevi feyziyle ümmetine telkin eyleyen de yine Allah Resulü olduğu için onun yolunu da "Tarîkat-ı Muhammediyye" denilmiştir. Bütün tarîkatların aslı ve kaynağı Muhammediyye tarîkatı olduğunu belirten Sâdık Vicdânî, tarîkatların çıkış yerini belirtmiştir. Ayrıca kaynağı Hz. Peygamber (sav.) olmakla, onun yolundan giden dört büyük halifeden de dört tarîkat Sıddıkiyye, Ömeriyye, Osmaniyye ve Aleviyye meydana gelmiştir. Onları takip eden tarîkat piri evliyaullahın da, ümmeti Muhammedî sıratı müstakime iletmek için takip ettikleri yolların hepsi, Ümmü't-turuk olan tarîkat-ı Muhammediyyedir. Tarîkatların kaynağı ve bize kadar ulaşmasındaki silsilelerini belirten Vicdânî, saadet asrından günümüze

³³⁶ Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s.84

³³⁷ Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s.83-269

³³⁸ Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s. 82

kadar gelen ve mensuplarıyla şu anda da devam eden tüm tarîkatların kaynağı olarak Hz. Muhammed (sav.)'i işaret etmiştir.³³⁹

Tarîkatları caddelere benzeterek, bu caddelerin ulaştıkları ve birleştikleri nihai noktanın Tarîkatı Muhammediyye olduğu, hangi tarîkate mensup olunursa olunsun varılacak noktanın Muhammediyye tarîkatı olacağını söyleyerek tarîkatlar arasında çatışma, fark ve birbirleriyle üstünlük ölçüsünün olamayacağını belirtmiştir. Tarîkatlar arası çekememezlik veya birbirlerinin daha hak dava olduklarını iddia etmenin yanlışlığı ortaya koymuştur.³⁴⁰ Birçok tarîkat ve şubelerinin ortaya çıkışı müşidlerin dönemindeki zaman ve sosyal şartları gereği olarak yapmış oldukları içtihat ve tercihler sonucunda seyr u sülûk ve Allah'ı zikir usulünde yaptıkları değişiklik neticesinde ortaya çıkmıştır.³⁴¹

Şeriatta, tarîkatta muhakkaktır ki , "Vidânî"

Ufak bir laubalilik bile manen hezimettir.³⁴²

Şeriat ve tarîkatta laubaliliğe ve gevşekliğe yer olmadığını, insanın teyakkuzla hareket etmesi gerektiğini vurgulayan Sâdık Vidânî, insanın laubali hareket etmesi neticesinde manevi çöküntüye uğrayacağını belirtmiştir.

Sâdık Vidânî, kendisi de Nakşibendiye'nin Hâlidî koluna bağlı olmasından dolayı tarîkate intisap etmenin ehemmiyetinden bahsetmiş, tarîkatların Muhammedî (sav.) kaynaktan geldiğini ve bize kadar kesintisiz ulaştığını söylemiştir. Tarîkatta sır kavramının olmaması gerektiğini, sadece müşit ile mürit arasında seyr u sülûk

³³⁹ Sâdık Vidânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s.16-17.

³⁴⁰ Sâdık Vidânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s.119.

³⁴¹ Sâdık Vidânî, *age*, s.180.

³⁴² Sâdık Vidânî, *age*, s.26.

noktasında riyâdan uzak durma adına gizliliğin olabileceğini ve özellikle şeriat ile tarîkatın birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ve birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunu vurgulamıştır.

2.6. Tevekkül

Tevekkül; güvenme, bağlanma anlamlarına geldiği gibi kişinin, yapacağı işlerde kendisinin yapması gerekenleri yapıp, her türlü tedbiri aldıktan, yeterli ve gerekli çalışmaları en güzel biçimde yerine getirdikten sonra sonucu Allah'tan beklemesidir.³⁴³ Tevekkül sahibi kişilere mütevekkil ve tevekkül ehli denilmektedir.³⁴⁴ Kur'ân-ı Kerimde altmış dokuz yerde tevekkül kavramına rastlanmaktadır.³⁴⁵ Âyette "(Toplumu ilgilendiren) her konuda müminlerle görüş, onlarla istişare et. Kararını verdiğin zaman da Allah'a tevekkül et. Allah kendisine tevekkül eden kimseleri sever."³⁴⁶ denilmiştir. Tevekkül eden kişinin kalbinde ıstırap olmaması gerekir. İstırap duyan kulda tevekkül olmamaktadır. Kişi ölü yıkayan kişinin elindeymiş gibi olmalıdır.³⁴⁷ "Yalnızca Allah'a tevekkül et. Güvenilecek tek varlık Allah'tır."³⁴⁸

Sehl b. Abdullah (ö. 203/896) şöyle demiştir. "Tevekkül, kişinin kendini murâd-ı İlâhî'ye salıvermesidir."³⁴⁹

³⁴³ Komisyon, *Dini Terimler Sözlüğü* ,s.365

³⁴⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* ,Kabalıcı Yay,İstanbul , 2001,s. 352

³⁴⁵ Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü* , Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.,2006, s.658

³⁴⁶ Âli İmran, 3/159

³⁴⁷ Cebecioğlu, *age.*, s. 495

³⁴⁸ Âli İmran, 3/159

³⁴⁹ Serrâc, *el-Lüma'* ,Haz. H.Kâmil Yılmaz,Erkam Yay.,Ankara,2012,s.51

Ebu Abdullah Kureşî (ö. 599/1202): "Tevekkül, Allah'tan başka bir şeye sığınmamak ve başvurmamaktır."³⁵⁰ demiştir.

Ebu Ali Dekkâk (ö. 405/1014): "Mütevekkilin üç derecesi vardır. Tevekkül, teslim, tefviz. Tevekkül sahibi kişi Allah'ın vaadine güvenip huzur bulur; teslim sahibi Allah'ın ilmi ile iktifa eder; tefviz sahibi kul ise Rabb'in hükmüne rıza gösterir."³⁵¹ diye tarifte bulunmuştur.

Sâdık Vicdânî, Hitâbiyyât adlı eserinde Hz. Peygamber (sav.)'in hayatından örnek vererek tevekkülü açıklamıştır. Bir gün huzuru risalet-penâhiye bir Arabi gelerek selâm vermiş ve "Cenab-ı Hakk'a mütevekkilen, devemi çölde bırakıp da geldim." demesi üzerine, Hz. Peygamber (sav.) "Bağla da tevekkül et."³⁵² buyurarak tedbir ve sebepleri yerine getirmenin lüzumunu ihtar etmiştir. Başka bir örnek de ise: Hz. Ömer, bir gün Medine'nin bir sokağında duvar önüne sıralanmış bir kaç kişiye tesadüf etmiştir. Selâm vererek kendilerine kim olduklarını sorduktan sonra, "mütevekkiliz" demişlerdir. Bu cevaba karşılık Halife Hz. Ömer, şöyle demiştir; "Mütevekkil tarlasını sürer, tohumunu saçar, ondan sonra Allah'ın lütfundan feyz ve bereket bekler. Siz ise mütevekkil değil hazır yiyici, müteekkil kimsesiniz." İmam Şeb-1, bir gün hepsi uyuz bir sürü deveye rastlıyor ve devecilere bu hayvanları neden tedavi etmediklerini soruyor. Onlar da, hanedanları arasında duası kabul olduğuna inandıkları bir ihtiyar kadın olduğundan bahsederek, onun duasını aldıkları için başka tedbire gerek duymadıklarını söylerler. İmam Şib-1 gülerken ve biraz da

³⁵⁰ Kelabazi, *Ta'arruf*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay, İstanbul ,2014, s. 153

³⁵¹ Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay, İstanbul ,2014, s. 252

³⁵² Tirmizi, *Kıyamet*, s. 60

hiddetle "Koca karının duasına biraz da katran karıştırırsanız fena olmaz." demiştir. İslâm'da tevekkül, sebeplere teşebbüs ettikten sonradır.³⁵³

Sâdık Vicdânî'ye göre, tevekkül, tembellikten ve ataletten ibaret değildir. Çünkü Cenab-ı Hakk'a teslim olup, O'ndan gelen her şeye razı olmak demek olan tevekkülde, sebeplere sarılmak lazımdır. "Allah kısmetimi göndersin." diye oturmak tevekkül değildir. Atalet ve teekküldür. Sebepler beni arasın, bulsun diye oturup beklemek ise hastalıklı bir fikirdir.³⁵⁴

Sâdık Vicdânî, Allah'a tevekkül etmeden önce kişinin yapması gerekeni yapması, sebeplere riayet etmesi, sonrasında ise sonucuna teslim olarak rıza göstermesinin gerekliliğini belirtmiştir. Sebepleri yerine getirmeden insanın kendini bırakması ise kolaycılığa kaçmaktır.

3.7. Nübüvvet

Nübüvvet; Hakk'ın zâtı, sıfatları, isimleri ve hükümlerinin bilinmesi için, ilâhi hakikatleri yaymak anlamına gelmektedir.³⁵⁵ Bu vazifeyi ise Allah'ın elçileri olan peygamberler yapmaktadır. Peygamberler insanların en üstünleridir. Derece ve kıymeti ne kadar yüksek olursa olsun bir sıddık, evliya herhangi bir peygamberden faziletçe üstün olamaz.³⁵⁶ Bâyezid-i Bistâmî (ö. 234/848): "Eğer Hz. Peygamber

³⁵³ Sâdık Vicdânî, *Hitâbiyyât*, Hüdavendigâr Vil. Mat., Bursa, 1919, s.17-18

³⁵⁴ Sâdık Vicdânî, *Ceridei Sufiye*, Nr. 118 . s. 217.218

³⁵⁵ Cebecioğlu , *age.*, s.377

³⁵⁶ Kelabazî, *Ta'arruf*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay, İstanbul, 2014, s.105

(sav.)'den ve O'nun manevi azametinden bir zerre halka görünse, arş altında bulunan hiçbir şey bunu taşıyamazdı."³⁵⁷ diyerek peygamberliğin derecesine vurgu yapmıştır.

Sâdık Vicdânî, Hz. Peygamber (sav.)'i sevme ve O'na bağlılığın göstergesi olarak sünnete uygun yaşamının önemi üzerinde durmuştur. Bununla ilgili olarak Ankara'da verdiği bir konferansa besmele ile başlamış ve hatiplerin konuşmaya başlamadan besmele-i şerif tilâvetini itiyat etmelerini tavsiyede bulunmuştur. Böylelikle hatiplerin ve insanlara örnek olma konumundaki kişilerin, sünneti seniyyeyi ihyâya gerekli hassasiyeti göstermelerini ve diğer insanlara da bu konuda hüsn-ü misal olmalarını istemiştir. Sünnete bağlı yaşama ve başkalarının hatipleri örnek alarak o sünneti hatırlayıp hayatlarında tatbik etmeleri, sünnetin ihyâsına gayret açısından ilim ehli için hayati bir vazifedir.³⁵⁸

Hz. Peygamber (sav.)'in sözleriyle ilgili olarak, binlerce belâgatli ve tamamı kayıt altına alınmış olan hadisi şerifleri bir hikmetler bütünü ve mevcudatın hakikatine vakıf hazineler olarak tanımlayan Sâdık Vicdânî, "insan bu hadislerdeki hikmetler karşısında hayrete düşer." ifadesini kullanmıştır. Çünkü Mekke'de doğmuş, orada büyümüş, hiçbir kişiden ders ve talim görmemiş olan Hz. Muhammed (sav.)'in beşeriyetin hazır ve müstakbeldeki ihtiyaçlarına, ruh hallerine nazarının büyüklüğü karşısında insan hayretten hayrete düşer.³⁵⁹ Ayrıca ashabına hitap ederken kendisinden sonra gelecek ümmetine de hitap edip, onları da irşâd etmiş başka birisi tarihte bulunmamaktadır.³⁶⁰ Hz. Peygamber (sav.)'in insan vasıflarının üstünde ve ulûhiyetin altında bir makamda olduğunu ifade etmiştir.

³⁵⁷ Kelabazi, *Ta'arruf*, s. 106.

³⁵⁸ Sâdık Vicdânî, *Hitâbiyyât*, Hüdavendigâr Vil. Mat., Bursa, 1919, s.9.

³⁵⁹ Sâdık Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s.29.

³⁶⁰ Sâdık Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s.26.

Sâdık Vicdânî, "Ben ancak bir beşerim, size dininizden bir şey emrettiğim zaman onu alınız; size kendimden bir şey emrettiğim zaman ise ben sadece bir beşerim."³⁶¹ hadisini ele alarak Hz. Peygamber (sav.)'in ashabına karşı her şeyi ben bilirim demediğini, aksine siz dünyaya ait işlerinizi benden ziyade bilirsiniz diyerek tevazu ile ashabına yaklaştığını ve söylediği her söz için zerre miktar yalandan uzak olduğunu belirtmiştir. Ebu Cehil'in nezdinde de Muhammed-ül Emin olan Allah Resulü (sav.) ümmetine hep tevazu ile yaklaşmıştır.³⁶²

Sünnete tabi olmanın faziletiyle ilgili olarak selâmın dindeki yeri ve önemi üzerinde durmuştur. Vicdânî'ye göre, selâm diğer din ve milletlerde adab-ı muâşeretten olduğu halde, bizim dinimizde dinin esasına ait hükümlerdendir.³⁶³ Nitekim Hz. Peygamber (sav.) "Konuşmaya selâm ile başlayan Allah ve Resul'ünün dostudur." hadisiyle söze, konuşmaya başlamadan evvel selâmlaşmayı tavsiye etmiştir.

Sâdık Vicdânî, selâmı; "Her türlü eksiklik, belâ ve kusurlardan uzak bulunmaktır. Birbirimize karşı alıp verdiğimiz selâm bu manada bir dua şeklidir " diye tarif etmiştir.³⁶⁴ İslam dininde selâm vermek sünnet, selâm almak ise farzdır. Geçmiş hak dinlerde de, selâm mevcuttur. O dinlere mensup olanlar da, bizim gibi selâm alıp verirlerdi. Kur'ân-ı Kerimin on dört on beş suresinde, yirmiden fazla âyetinde, Müslümanların hatta melâike-i kiramın dahi bizim gibi selâmlaşmaları bildirilmektedir.³⁶⁵

³⁶¹ Müslim, Fedâil, 140

³⁶² Sâdık Vicdânî, *Hitâbiyyât*, ss.30-31.

³⁶³ Sâdık Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s.42.

³⁶⁴ Sâdık Vicdânî, *age.*, s.153.

³⁶⁵ Sâdık Vicdânî, *age.*, ss.42-43.

Sâdık Vicdânî'ye göre; Allah Resulü (sav.) beşerin dine ve dünyasına ait her şeyi düşünmüş, buna binâen emir ve tebliğde bulunmuştur. Kişinin dünya ve âhîret adına tereddüde düştüğü veya düşebileceği her konuyla ilgili hükmünü icra etmiştir. Hatta memurun memur oldukları mahalde, ticaretle uğraşmamasıyla ilgili görüş bildirmiş, bunu 1400 yıl öncesinden sahabelere ve kıyamete kadar gelecek tüm insanlığa tavsiye etmiştir. Âhlaktan sosyal hayata, iktisattan siyasi hayata kadar her türlü dünya ve ukbâya ait hususlarla ilgili tebliğde bulunmuş, sünnetini yaşantısıyla da ümmetine göstermiştir. İleride gelecek insanlığın istek ve ihtiyaçlarını nazar-ı dikkate almış, dünyanın sürekli aynı kalmayacağını, çeşitli inkılâplara maruz kalacağını, türlü türlü medeniyet kisvelerine bürüneceğini söylemiştir. Hz. Peygamber, bu insanlık medeniyetine birçok ihtiyaç kapılarının açılacağını ve o ihtiyaçların ilim ve fenle birlikte birçok yenilenmeler yaşayacağını bilerek, onlara şifa olacak şekilde hükümler bildirmiştir.³⁶⁶

Sonuçta Sâdık Vicdânî'ye göre, sünnetin unutulmaması ve ihyâsı adına sünnete uygun yaşamak gerekmektedir. Hz. Peygamber (sav.)'in kendisinden asırlar sonra gelecek ümmetine de, sanki o dönemde onlarla birlikte yaşıyormuş ve yeni irşadda bulunuyormuş gibi güncelliğini koruyan ve Cevâmiu'l-Kelim olan sözleri vardır. O asırları aşan bir tebliğde bulunmuştur.

3.8. Nefs

³⁶⁶ Sâdık Vicdânî, *Hitâbiyyât*, ss.37-38.

Nefs, can, benlik, ruh, akıl, ceset, aşağı duygular anlamına geldiği gibi, kulun kötü huyları ve çirkin vasıfları, kötü his ve huyların mahalli olan latife manasına da gelmektedir.³⁶⁷ Kur'ân'da iki yüzün üzerinde nefis ifadesi geçmektedir.

Sâdık Vicdânî, nefis adlı makalesinde önce insanın mahiyetini, nereden geldiğini ve neden yaratıldığını: "Celali rububiyetini beşerin idrak etmesi için Allah cc. bilinmek istedi. Yoktan mı yaratıldık? Hayır, Yokluk âlemine mi gidiyoruz? Hayır, Âlem-i ezelide mevcut idik. Mevcudiyetimizi hissetmek için bu âlemi his ve şehadete geldik. Mademki ezelde mevcut idik. Mademki yine ruh ezeli olacaktı. Bu âlemde beşeriyet suretinde olmaktadır maksadımız ne idi! İmtihan"³⁶⁸ diye ifade ederek insanların yaradılış gayesi olan imtihan sırrını açıklamıştır.

Sâdık Vicdânî ; "Rabbimiz, mâhlukatı üç sınıf üzere yaratmıştır. 1.Hayvaniyet 2.Melekiyet 3. İnsaniyet. (Hayvaniyet ve melekutiyeti de haiz ve cami olmak üzere.) Hayvan, yer, içer, çekeceğini çeker ve gider. Suâl ve azâptan beridir. Melek ise mâhluk lehinde sebat eder. İnsan yer, içer. Çünkü hayvaniyet yemekle hayata devam edebilir. İnsaniyetini mâhluk -yaratılmışların en hayırlısı- lehinde kullanabilir. Hayvaniyet derekesinde kalırsa mahlûkattan azledilir ve celâl sıfatına mazhar olur. Melekiyet derecesine yükselirse cemâl sıfatına mazhar olur."³⁶⁹ şeklinde tanımlamada bulunarak insanın durumunu açıklamıştır. İnsan yaradılışı itibariyle melekleri kendine hayran bırakacak noktaya da çıkabilir ve bu noktada Rabb'in cemâl sıfatına mazhar olarak mükafat kazanabilir. Ancak hayvaniyet mertebesinde de aşağıya giderek, celâl sıfatının gereği olarak ceza ile karşılaşabilir.

³⁶⁷ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay, 2014, s. 363 ; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yay, İstanbul, 2001, s. 271

³⁶⁸ Sâdık Vicdânî, *Mütalaa*, Nefs, 1315, Nu. 47 . s. 4

³⁶⁹ Sâdık Vicdânî, *Mütalaa*, s. 5

Sâdık Vicdânî, nefisle girişilen savaşın kazanılması gerektiğini belirterek şöyle demiştir. "Nefis öldürülmelidir. Çünkü nefis insanı Mevla'yı tanıyıp, bilmekten, Hakk'a ibadet edebilmekten, insaniyet mertebesine layık hareket etmekten alıkoymas ve hayvaniyet derecesine düşmeye sebep olmasından dolayı nefis bin suretle öldürülmeye layıktır.³⁷⁰

Ey tabi-i nefis ü hevâ

Olmaktadır ömrün hebâ

Geçsin de artık mâsiva

Gel halka-i tevhide gel

Sonuç olarak nefis, insanı dünyaya bağlayıp, insanın ukbâ endeksli yaşamasını engellemeye çalışır. Sâdık Vicdani'ye göre nefis ile amansız mücadele etmek gerekir. Bu mücadele de kul bazen tökezleyebilir ama devrilmemelidir ve son nefese kadar bu nefis ile savaşına devam etmelidir. Çünkü nefis ve şeytan sürekli bir boşluk bularak insanı Rabb'ine kulluktan uzaklaştırmaya çalışır.

3.9. Ahlâk

Arapça bir kelime olan ahlâk; huylar, beşeri davranışlar anlamına gelir. Tasavvufta, kişinin manevi karakterini temyiz eden hususiyetlere denir.³⁷¹ Kul bu hususiyetler -melekeler- sayesinde düşünüp taşınmadan fiilleri, davranışları ortaya koyar. Ahlâk ikiye ayrılmaktadır. Ahlâk-i hamide (örn. sıdk, ihlas, rıza, şükür) güzel

³⁷⁰ Sâdık Vicdânî, *Mütalaa*, Nefs, 1315, Nu. 47 . s. 6

³⁷¹ Cebecioğlu , *age.* , ss. 35-37

ahlâk, ahlâk-ı zemime (örn. haset, riyâ, kibir, cimrilik) ise çirkin ahlâktır.³⁷² Güzel ahlâk muttâkilerin mücahedesinin meyvesi, âbidlerin ziyâzetidir. Kötü ahlâk ise öldürücü zehir, mahvedici rezaletler, Allah'tan uzaklaştırıcı habasetlerdir.³⁷³

Allah cc. en güzel ahlâk sahibi olarak "Şüphesiz ki sen yüksek ahlâk üzeresin."³⁷⁴ sırrınca son nebi Hz. Muhammed (sav.)'i yaratmıştır. Hz. Aişe'ye Allah Resülü (sav.)'nün ahlâkı sorulunca, "O'nun ahlâkı Kur'an'dı."³⁷⁵ diyerek Kur'an'ın ahlâkıyla ahlâklandığını ifade etmiştir. Çünkü O, Allah'ın cc. emirlerine uymuş, yasaklarından ise kaçınmış ve ümmetine bu konuda en güzel örnek olmuştur.

Cüneyd-i Bağdadi (ö. 297/909); "O (sav.)'nun ahlâkı büyüktü, çünkü onun Allah'tan başka hiçbir düşünce ve derdi yoktu."³⁷⁶ ve "Güzel ahlâk imanın kemâlidir."³⁷⁷ diyerek iman ve ahlâk birlikteliğine dikkat çekmiştir.

Kettani (ö. 1962) ahlâkla ilgili; "Ahlâken senden fazla olan, tasavvuf yönünden de senden fazladır."³⁷⁸ demiştir. Yani tasavvuf, güzel ahlâktan ibarettir.

Fudayl b. İyaz (ö. 187/803); "Güzel ahlâklı facir bir kimsenin benimle arkadaşlık yapması, bence kötü ahlâklı bir âbidin arkadaşlığından hayırlıdır."³⁷⁹ diyerek güzel ahlâkın önemini vurgulamıştır.

Sâdık Vicdânî, İslâm dininin insana kazandırdığı güzel ahlâk özelliklerinden bahsettikten sonra "Böyle âli ve kutsi bir dini tesis eden, insanlığa duyuran ve günümüze kadar gelmesine vesile olan son Peygamber Hz. Muhammed'dir." diyerek

³⁷² Uludağ, *age.*, s. 32.

³⁷³ Gâzâli, *İhyau Ulumuddîn*, çev. Ali Arslan, Merve Yayınları, İstanbul, c. 3, s.119-120

³⁷⁴ Kalem, 68/4.

³⁷⁵ Müslim, *Müsafirîn*, 139; Ebu Davud, *Tetavvu'*, 26

³⁷⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, (Gerçek Tasavvuf), çev; Dilaver Selvi, (Semerkant Yay), İstanbul, 2014, s. 298.

³⁷⁷ Gâzâli, *age.*, s.129.

³⁷⁸ Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay, İstanbul, 2014, s.331.

³⁷⁹ Gâzâli, *age.*, s.129.

Allah Resulünün nebevî yönüne işarette bulunmuş, O'nun en güzel ahlâka sahip ve örnek kişi olmasını nazara vermiştir.³⁸⁰

Ahlâk-ı hamide yani güzel ahlâk vasıflarından birisi hilm'dir. Sözlükte ağırbaşlı, sabırlı, yumuşak huylu manalarına³⁸¹ gelen hilm, tasavvufî anlam olarak ise; öfkeli bir zamanda kişinin gücü olmasına rağmen itidâlini ve sükûnetini muhafaza etmesi ve sabrederek oradan uzaklaşmasıdır.³⁸² Kur'ân-ı Kerim'de bir yerde akıl, on bir yerde ise Esmâ-ül Hüsna'dan el-Halim manası olarak geçmektedir.³⁸³

Hilm ile ilgili olarak Hasan Basri (ö. 110/728) ; "İlmi arayınız! Fakat onu vâkar ve hilmle süslendiriniz." Eksem b. Sayf ise ; "Aklın direği ve dayanağı hilm'dir. İşin temeli de sabırdır."³⁸⁴ demiştir.

Cenab-ı Hakk halimdir. Esmâ-ül Hüsna'dan birisi de el-halimdir. Kullarına hilm ile emretmiştir ve hilm gazabın zıddıdır. Sâdık Vicdânî, Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'a "Oğlum, öfkelenmek sıkıntıdır, hilmin memduh olduğu yerde halim ol." dediği nasihati örnek vermiştir. Vicdânî'ye göre kula düşen vazife, öfkesine hâkim olması ama vakâr, temkin ve izzet-i nefsinde de hâlel getirmemesidir. İşte bizim memur olduğumuz hilm bu hilm-i memduhtur.³⁸⁵ Yani kişinin bir maslahat

³⁸⁰ Sâdık Vicdânî, *Hitâbiyyât*, Hüdavendigâr Vil. Mat., Bursa, 1919, s.8

³⁸¹ Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2006, s.260

³⁸² Ethem Cebecioğlu, *age.*, s. 210

³⁸³ Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, ss.260-261

³⁸⁴ Gazali, *İhyau Ulumuddîn*, çev. Ali Arslan, Merve Yayınları, İstanbul, c. 3, s.427

³⁸⁵ Sâdık Vicdânî, *Hitâbiyyât*, Hüdavendigâr Vil. Mat., Bursa, 1919, s.15-16

görmeden, düşünmeden öfkeye kapılmamasıdır.³⁸⁶ Öfkelenmek her zaman kötü bir davranış olmayabilir. Yerine göre öfkelenmemek fazilet değil zillet olur.³⁸⁷

Güzel ahlâka örnek özelliklerden bir başkası da, afv ve müsamahadır. Allah cc. afuv'dur. Esmâ-ül Hüsnâ'sından birisi de el-Afuv'dur. Sâdık Vicdânî, "İnsan, şahsına karşı yapılan kabahat, taksir ve tecavüze karşı öfkelenmez, hiddetini yutar ve kabahati affederse, Allah'ın razı olacağı bir davranış yapmış olur."³⁸⁸ demiştir ve buna misal olarak da İmam Zeynel Abidin ile kölesi arasında geçen olayı vermiştir. Bir gün yemekten sonra kölesi, imamın elini yıkamak için su dökerken dikkatsizlik eseri fazla sıcak su dökmüş ve imamın elini yakmıştır. İmam elinin yanmasından dolayı sudan hızla elini çekmiş, kölesi ise yaptığı hatayı anlamıştır. Köle, İmam'a Kur'ân-ı Kerim'den yardım alarak cevap vermiştir. Aralarındaki konuşma şöyle olmuştur; Köle: "Öfkelerini yutarlar" ; demiş, bunun üzerine İmam: Öfkemi yuttum; Köle: " İnsanları affederler"; İmam: Kabahatini affettim; Köle: "Allah iyilik edenleri sever"³⁸⁹ cevabını vermiş; İmam ise: "Seni azat ettim." diyerek hem kölesini affetmiş, hem de onu azâd etmiştir. Örnekteki gibi, kendi nefsimize ve malımıza ait hususlarda affetmekle memuruz.³⁹⁰

Sâdık Vicdânî, affetmenin öneminden bahsederken kendisiyle ilgili şu örneği vermiştir. "Benim şu gözlüğüme birisi bilerek zarar vermiş, kırmış olsa ben ya o kimseyi affetmeliyim veyahut mahkemeye müracaat ederek zararımın tanzimini ikâme davası açmalıyım. Yoksa ben de, bana yapılanın aynısıyla mukabelede

³⁸⁶ Şah Veliyyullah Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, Ter. Mehmet Erdoğan, İz Yay., İstanbul, 1994, c. 2, s. 265

³⁸⁷ Fetih, 48/29: "O'nunla Hz. Peygamber'le sav. beraber olanlar, kendi aralarında merhametli, kafirlere karşı son derece sert olurlar."

³⁸⁸ Sâdık Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s. 14.

³⁸⁹ Âl-i İmran, 3/134.

³⁹⁰ Sâdık Vicdânî, *Hitâbiyyât*, ss. 13-15.

bulunup, gidip o kişinin gözlüğünü kırmak veya gözlüğe karşılık başka bir zarar vermek hakkına sahip değilim. İslam dini bu şekilde karşılık vermeyi men etmiştir.” diyerek affetmenin önemini belirtmiştir. Hz. Peygamber "Bir kişinin kardeşini üç günden fazla terk edip küs durması, helâl değildir."³⁹¹ buyurmuştur. Sâdık Vicdânî'ye göre, Müslümanlarda insan olması, beşeriyet tabiat ve mizacı gereği inkisar hâli kişide zuhur edebilir. Ancak sadece dargınlığa üç güne kadar müsaade edilmiş fazlası, uygun görülmemiştir.³⁹² Başka bir hadiste Allah Resulü "Müslüman kardeşiyle bir sene dargın durmak onun kanını dökmek gibidir."³⁹³ diyerek Müslümanın başka bir Müslüman kardeşiyle dargın durmaması gerektiğini ifade etmiştir.

Bir diğer ahlâk-ı hamide de hayâdır. Utanma demek olan hayâ, nefsin bir şeyden çekinmesi ve o konuda yerilmekten korkarak terk etmesidir. İki çeşit hayâ vardır. İmâni hayâ, kulun Allah'tan korkarak günah işlemekten utanmasıdır. Nefsâni hayâ ise kişinin edep yerlerinin açılmasından utanmasıdır.³⁹⁴ Hz. Peygamber (sav.) bir hadisinde “Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanın.” gibi üç beş kelime ile insanları dünyevi, uhrevi saadetlere mazhar edecek daha nice toplumsal ve kişinin ahlâkına ait ihtiyaçların en esaslı birçok düsturlarını açıklamıştır. "Hayâ imandandır."³⁹⁵ hadisiyle hayânın imanda olduğunu, iman sahibi birinin hayâ ve edep timsali olabileceği, hayâsız birisinin kalbinde ise imanın yer edemeyeceğini beyan etmiştir.

³⁹¹ Buhârî, Edeb, 62, İsti'zan, 9; Müslim, Birr, 23, 24, 28.

³⁹² Sâdık Vicdânî, *Hitâbiyyât*, ss.22-23.

³⁹³ Ebû Dâvûd, Edeb, 47

³⁹⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay, İstanbul, 2001, s. 161; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay, Ankara, 2014, s. 200

³⁹⁵ Buhârî, İman, s. 16 ; Müslim, İman, s.12

İbn Atâ; "En büyük ilim heybet ve hayâdır. Bir kimsenin kalbinden heybet ve hayâ duygusu gitti mi artık onda hayır kalmaz."³⁹⁶ demiştir. "Hayâ, baştanbaşa hayırdır."³⁹⁷ hadisinde hayânın tamamen hayır olduğunu, "Hayâ, hayırdan başka bir şey getirmez."³⁹⁸ hadisinde ise hayâdan hayırdan başka bir şeyin gelmeyeceği haber verilmektedir. Böylece Allah Resulü, ümmetini zillet ve hakarete müptela olmaktan hayâ emri ile men etmektedir.³⁹⁹

Ahlâk-ı zemime yani kötü ahlâk vasıflarından biri hasettir. Haset çekememek, haset edilen kişinin sahip olduğu maddî, manevî imkân ve hasletlerin yok olmasını istemektir.⁴⁰⁰ Haset kinin meyvelerindendir. Kin de öfkenin neticelerindendir. Yani haset, öfkenin yavrusunun yavrusudur.⁴⁰¹

Hasan Basri (ö. 110/728) ; "Ey Âdemoğlu! Neden kardeşine haset ediyorsun? Eğer ona nimeti veren, ondaki şereften dolayı o nimeti kendisine vermişse, sen Allah'ın cc. ikram ettiği bir kimseye nasıl haset edebilirsin? Eğer böyle değilse sonu ateş olan bir kimseye neden haset ediyorsun?"⁴⁰² diyerek haset eden kişinin nasıl bir kötü hâl içinde kaldığını bildirmiştir. Sûfilerden biri; Hasetçi inkârcıdır. Zira tek olan Mevla'nın takdirine rıza göstermemektir."⁴⁰³ diyerek haset eden kişinin Hakk'ın takdirine razı olmadığı, hasedin böyle bir anlama geldiğini vurgulamıştır. Hadiste, Hz. Peygamber "Sabır denilen acı maddenin balı ifsat ettiği gibi, hasette imanı ifsat eder."⁴⁰⁴ ve "Ateş odunu nasıl yakıp bitiriyorsa, hasette insanın hasenatını öylece

³⁹⁶ Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay, İstanbul, 2014, s. 295

³⁹⁷ Müslim

³⁹⁸ Müslim, 1, 211 İman 61

³⁹⁹ Sâdık Vicdânî, *Hitâbiyyât*, ss.15-16.

⁴⁰⁰ Uludağ, *age.*, s. 161; Cebecioğlu, *age.*, s. 200

⁴⁰¹ Gazali, *İhyau Ulumuddîn*, çev. Ali Arslan, Merve Yayınları, İstanbul, c. 3, s.447

⁴⁰² Gazali, *age.*, c. 3, s.453

⁴⁰³ Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay, İstanbul, 2014, s.242

⁴⁰⁴ Taberânî, Beyhakî.

yiyip bitirir."⁴⁰⁵ diye hasedi açıklamıştır. Sâdık Vicdânî; "Hasedin ve hasetliğin ahlâk-ı zemime'nin en âdileri, pek bayağları maddi ve manevi hasarı cihetiyle en muzırları olduğu izah bırakmaz bir durumdur. Haset ile mâlul olan dindaşlarımızın, derhal nefislerini bundan kurtarmaya çalışmalıdır." diyerek hasedin ne kadar çirkin bir davranış olduğunu, insana birçok güzelliği kaybettirdiğini ve bu hasletten kurtulmak gerektiğini anlatmıştır.⁴⁰⁶

Sâdık Vicdani'ye göre, kişi Allah'ın kendisine vermiş olduğu güzel hasletleri, huyları iyi yolda kullanarak güzel ahlâka sahip olmalıdır. Böylece yaratılışının gereği olarak, hayırlı işler birbirini takip edecek ve sürekli sâlih dairede kalarak dünyayı, âhireti kazanma adına faydalı şekilde değerlendirmiş olacaktır.

⁴⁰⁵ Ebu Dâvud, Edeb, 4903.

⁴⁰⁶ Sâdık Vicdânî, *Hitâbiyyât*, Hüdavendigâr Vil. Mat.,Bursa,1919,ss. 45-46

SONUÇ

Son dönem mutasavvıflarından, şair, yazar ve döneminde devlet kademesinde önemli bir konum olan mektupçuluk vazifesini yapan Sâdık Vicdânî'nin(1866-1939) hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri hakkında bilgi vermeye çalıştık. Sâdık Vicdânî, hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemini görmüş, bir devrin sonuna, yeni devletin ise kuruluşuna şahitlik etmiştir. Devletin önemli kademelerinde ve ülke coğrafyasının farklı şehirlerinde görev yapmış önemli bir şahsiyettir. Dönemindeki eğitim şartlarına ilave olarak sülüs ve nesih hatlarından eğitim de görmüştür. Tasavvufla küçük yaşlardan itibaren bağı olmuş, Nakşi-Halidî gelenekten gelen Kastamonulu Ahmet Mahir Efendi'den icazet almıştır. Çocuk denecek yaşta memuriyet hayatına başlamıştır. Önce adliyede değişik görevlerde bulunmuş, sonra hayatında önemli yer tutan mektupçuluk vazifesini ifa etmeye çalışmıştır. Ömrünün büyük bölümü Kastamonu, Görice, Kosova, Basra, Manastır, Trabzon, Ankara, Bursa ve Aydın gibi ülkenin değişik Vilâyetlerinde görev yapmakla geçmiştir. İdari görevleriyle birlikte, kısa süreliğine de olsa Mülki ve Askeri Rüşdiye'de Hüsn-i Hat ve İmla derslerine girerek hocalık yapmıştır. Milli mücadele yıllarında Ankara ve Bursa'da vali vekilliği gibi kritik görevlerde bulunmuştur.

Mektupçuluk vazifesinden dolayı Kastamonu ve diğer tayin olduğu şehirlerde Vilâyet Gazetelerinin muharrirliğini yapmıştır. Bundan dolayı önemli eserler yazmış ve birçok kitabı tertip ya da tercüme yapmıştır. Sâdık Vicdânî'nin bir ömür süren velûd yazı hayatı olmuştur. Tarikatlar hakkında bilgi sahibi olmak isteyenlerin başvuracağı kaynak eserlerden olan Tomar-ı Turuk-ı Aliyye'de Melamiyye,

Kâdiriyye ve Halvetiyye tarîkatları ile ilgili detaylı bilgiler verilmiştir. Eserde tasavvufa dair bazı kavramların kökenleri de araştırılmıştır. Sâdık Vicdânî, Bayram ve Cuma namazlarıyla alakalı basit ilmihal kitapları yazdığı gibi, Kur'an'dan bir sûre veya âyetin kolaylıkla bulunmasını sağlayacak bir Kur'an fihristini de ilim dünyasına kazandırmıştır. Hz. Muhammed'e (sav.) izdivaçları noktasında yapılan eleştirilere yönelik tepkisini de müstakil bir eserde dile getirmiştir. Toplum ayakta tutan mânevî dinamiklerden olan ahlâkla ilgili düşüncelerini, Hitâbiyyât adlı eserde dile getirmiştir. Ahlâkın kaynağının İslâm Dîni, bu konuda takip edilecek yolun da Kur'an ve sünnet çizgisi olduğunun altını çizmiştir. Milli mücadele yıllarında, askerleri vatani müdafaaya ve şehitliğe teşvik etmek amacıyla eserler yazması Vicdânî'nin vatanseverliğinin bir göstergesidir. Sadece dini eserler değil, aynı zamanda edebi eserler de yazmıştır. Fikirlerini nesirle ifade ettiği gibi, şairlik yönünü kullanarak nazım eserler de vermiştir.

Sâdık Vicdânî, eserlerinde hadis ve âyetlerden atıflar yapmış, ehl-i sünnet çizgisinde hayatını sürdürmüş ve sünnete uygun yaşamının gerekliliği üzerinde durmuştur. Küçük yaşlardan itibaren tasavvuf dairesinin içinde olmuş ve ömrünün sonuna kadar bu çizgide yaşamıştır. Bu çalışmamızda Sâdık Vicdânî'nin tüm eserlerini tarayarak, onun tasavvuf anlayışını yansıtmaya çalıştık. Tasavvuf, tarîkat, şeriat, ölüm vb. konularda tasavvuf görüşlerini duyurmaya gayret ettik. Ayrıca tasavvuf kavramlarının sözlük ve tasavvufî anlamları verilmiş, ilk dönem sûfilerinin görüşleri de ortaya konulmuştur.

Sâdık Vicdânî, tasavvufun başka din veya düşüncelerden etkilenmeden kaynağının sadece Kur'ân ve hadis olduğunu vurgulamıştır. Zikrin kulun Allah'a ulaşma yolundaki öneminden, her zaman Allah'ın zikredilmesinin gerekliliğinden

bahsetmiş ve zikir meclislerine katılmanın faydalarını ifade etmiştir. Ölümü her insanın tadacağı bir durum olduğunu belirten Sâdık Vicdânî, kulun ölümden sonraki hayatını cennetle taçlandırmak için dünya hayatını nefsin isteklerine göre değil de Allah ve Resulünün yolunda iyi değerlendirmesi gerektiğini belirtmiştir. Sâdık Vicdânî'ye göre ibadette ihlas çok önemlidir. Kul Allah'ın emrettiği ve Hz. Peygamber (sav.)'in tatbik ettiği tüm ibadetleri yapmakla mükelleftir. Şeriat ve tarîkat birbirinden ayrılmaz bir bütündür ve kaynağı İslâm'dır.

Sâdık Vicdânî'ye göre, Allah'a güvenmek ve O'na teslim olmak Müslümanın vazifesidir ancak kul önce dünya hayatı adına sebepleri yerine getirip sonra Allah'a tevekkül etmelidir. Aksi takdirde kişi ataletle sevk edilmiş olur. Hz. Peygamberin söz ve davranışlarının sadece ashâbı için olmadığını, bunları kıyamete kadar gelecek insanlığın rehber edinmesi gerektiğini vurgulamıştır. Nefs, insanı Allah'tan uzaklaştırıcı fiiller yapmak için teşvik eder. Ama kişiye düşen ise, nefis ile mücadele ederek Rabb'in rızasını kazanmaya çalışmaktır. Allah insana değişik duygular vermiştir. Kul bu duygularını doğru yolda kullanırsa iyi ahlâk sahibi olur. Sâdık Vicdânî'ye göre İslâm dininin hükümleri kişiyi iyi ahlâk sahibi olmaya sevk etmektedir. Müslümanlara düşen vazife ise en güzel ahlâk sahibi olan Hz. Muhammed (sav.)'i rehber edinmektir.

Şimdiye kadar herhangi bir akademik çalışma yapılmamasından dolayı, bu tezin Sâdık Vicdânî ile ilgili araştırmalar için bir mukaddime olmasını diler, daha kapsamlı çalışmaların yapılmasını umut ederiz.

SÂDİK VİCDÂNÎ HAYATI, ESERLERİ

VE TASAVVUF ANLAYIŞI

ÖZET

Sâdık Vîcdânî, (1866–1939) Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetişmiş önemli mutasavvıf, şair ve yazarlardan biridir. Ülkenin değişik coğrafyalarında, Devletin önemli kademelerinde kritik vazifelerde bulunmuştur. Tarîkatlar ve silsilelerini içeren "Tomar-ı Turuk-ı Aliyye" adlı eseri tarîkatlar hakkında bilgi sahibi olmak isteyenlerin ilk başvurduğu kaynak eserlerdendir. Hz. Peygamber (sav.)'in evlilikleriyle ilgili yazmış olduğu eser de sahasında orijinalliğini korumaktadır. Bu çalışmada edebiyat, din ve tasavvuf alanındaki yazıları incelenerek Sâdık Vîcdânî'nin hayatı, eserleri ve tasavvuf anlayışı istifadeye sunulmaya çalışılmıştır. Tasavvuf anlayışı ele alınırken tasavvufun temel konuları, Kur'ân-ı Kerim, hadis ve ilk dönem mutasavvıfların görüşleriyle birlikte incelenmiştir. Bu bağlamda, Sâdık Vîcdânî'nin tasavvuf, tarîkatlar, zikir, tevekkül, ölüm vb. kavramlara yaklaşımları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sâdık Vîcdânî, tasavvuf, tarîkât, zikir.

**SÂDIK VİCDÂNÎ HIS LIFE, WORKS
AND UNDERSTANDING OF SUFISM**

ABSTRACT

Sâdik Vîcdânî (1866–1939) is one of the important sûfîs, poets and authors of the last period of Ottoman State. He carried out important duties for Ottoman State in the different parts of the country. His book *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye* which includes sects is one of the main resources for people who'd like to know about the history of the sects and his book about the marriages of Prophet Muhammed (p.u.h.) still remains its originality. The purpose of this study is to present Sâdik Vîcdânî's understanding of Sûfîsm by looking into his life, essays and books. The ideas of Vîcdânî about the fundamental issues of Sûfîsm such as Koran and hadith are put forward together with the ideas of the first sûfîs. In this respect, we will go into the concepts of İslamic mysticism, sects, dhikr and death.

Key words: Sâdik Vîcdânî, İslamic mysticism, sects, dhikr.

KAYNAKÇA

ABDULKADİROĞLU, Abdulkerim, - ÖZSOY, Ü. Ayan, *Safranbolu Meşhurları*, (Anıl Matbaası), Ankara, 2000.

_____, TDV Ansiklopedisi, 1989.

_____, "*Mustafa Sâdik Vicdânî'nin Cuma Namazı Risalesi*", *Güncel Yazılar*, Ankara, 1997.

AHMED CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, (Üçdal Neşriyat), İstanbul, 1994.

AKYOL, İbrahim, *Çankırı Araştırmaları*, 2009.

AŞKAR, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, (İz Yayınları), İstanbul, 2006.

ATEŞ, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, (Yeni Ufuklar Neşriyat-Radikal)

AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (Kubbealtı), 2. basım, 2011.

AYNİ, Mehmet Ali, *Tasavvuf Tarihi*, sad. Hüseyin Rahmi Yananlı, (Kitabevi Yayınları), İstanbul, 1992.

BİLİM, Cahit Yalçın, *Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma*, (Anadolu Üniversitesi Yayınları), Eskişehir, 1984.

BİRİNCİ, Ali, Kara, İsmail, "*Mektupçu, Mutasavvıf, Yazar, Şair Sâdik Vicdânî*", (Tarih ve Toplum), Haziran 1990.

_____, *Tarihin Gölgesinde Meşahiri Meçhuleden Birkaç Zat*, (Dergah Yayınları), İstanbul, 2001.

_____, *Tarihin Alacakaranlığında Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat 2*,
(Dergah Yayınları), İstanbul, 2010.

ÇABUK, Vahid, *Kuruluşundan Cumhuriyete Büyük Osmanlı Tarihi*, c. 9, (Emre Yayınları), İstanbul, 1999.

ÇAKIR, İbrahim Etem, “*Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671-1678 Sofya Örneği*”, OTAM, 31/Bahar, 2012.

CEBECİOĞLU, Ethem, “*Prof. Nicholson’ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Târifleri*”,
AÜİFD, c. XXIX.

_____, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Otto Yayınları),
Ankara, 2014.

CEYLAN, Semih, *TDV Ansiklopedisi*.

DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*, (Türkiye Yayınları),
İstanbul.

DEMİRCİ, Mehmet, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Damla Yayınevi),
İstanbul, 2004.

DEMİRCİOĞLU, Aziz, *Kastamonu’da Basılan Eserler 1869-1928*, (Doğrusöz
Matbaası), Kastamonu, 1987.

_____, *100 yıllık Kastamonu Basınında Kim Kimdir*, (Doğrusöz Matbaası),
Kastamonu, 1980.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, (Aydın Kitapevi), Ankara, 2003.

DİHLEVİ, Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, Ter. Mehmet Erdoğan, (İz Yayınları), İstanbul, 1994.

DÜSTUR, İstanbul, 1289.

EL-KELÂBÂZÎ, Ebu Bekir Muhammed İbn İshak, *et-Ta'arruf li Mezhebî ehli't-Tasavvuf*, (*Doğuş Devrinde Tasavvuf*) haz. Süleyman Uludağ, (Dergâh Yayınları) İstanbul, 2014.

EL-MALİKÎ, Hacı Ahmed b. İbrahim b. Allân es-Sıddkî, *Şah-ı Nakşibend*, Müt. Yasin Demirkan, (Semerkand), İstanbul, 2001.

ERAYDIN, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, (MÜİFVY), İstanbul, 2011.

ERCAN, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayri Müslimler: Kurulıştan Tanzimata Kadar Sosyal Ekonomik ve Hukukî Durumları*, Ankara 2001.

ERYILMAZ, Bilal, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, (İşaret Yayınları), İstanbul, 1992.

GAZALÎ, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyau Ulumuddîn*, çev. Ali Arslan, (Merve Yayınları), İstanbul.

GÖLPINARLI, Abdülbâki, *Tasavvuf*, Milenyum Yay., İstanbul, 2010.

GÜRAN, Tevfik, *"Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler 1839-1876"*, 150. Yılında *Tanzimat*, Ankara, 1992.

HAKSEVER, Ahmet Cahit, *Modernleşme Sürecinde Mevlevîler ve Jön Türkler*, H Yay., İstanbul, 2009.

_____,*Ya'kûb-ı Çerhî'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Tesirleri*, İnsan Yay., İstanbul, 2009.

HÜCVİRÎ, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb*, (Hakikat Bilgisi), haz.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 2014.

İBNÜLEMİN Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

İMAM-I RABBÂNÎ, *Mektûbat*, çev. Kasım Yayla, Merve Yay., İstanbul 1999.

İNALCIK, Halil -Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. 2, Ter. Ayşe Berktaş, İstanbul, 2004.

_____, “*Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış*”, Osmanlı, Edi. Güler Eren, Ankara, 1999.

_____, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Phoenix Yayınları), İstanbul, 2006.

İZ, Mâhir, *Tasavvuf*, (Kitabevi) İstanbul 1990.

KARA, Mustafa, *Bursa'da Kırklar Meclisi*, (Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları), 2010.

_____,*Devişin Hayatı Sûfinin Kelamı*, İstanbul, 2005.

_____,*Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, (Dergah Yayınları), İstanbul, 2003.

_____, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*,(Dergah Yayınları), İstanbul, 2014.

_____,*Tekkeler ve Zaviyeler*, (Dergah Yayınları), İstanbul, 1999.

_____,*Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, (Dergah Yayınları), İstanbul, 2010.

KARABULUT, Osman, *İslâm'da Gerçek Tasavvuf ve Edepleri*, Konya,1994.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, (Türk Tarih Kurumu Basımevi), Ankara,1995.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830/1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Ter. Bahat Tırnakçı, İstanbul, 2003.

KOÇAK, Kemal, “*Osmanlıdan Cumhuriyete Tarih Anlayışına Tesir Eden Faktörler*

KOMİSYON, Dini Kavramlar Sözlüğü, (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları), Ankara, 2006.

KOMİSYON,Dini Kavramlar Sözlüğü, (DİB Yayınları), Ankara, 2006.

KOMİSYON,*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, (Dergah Yayınları), İstanbul, 1982.

KUŞEYRÎ, Abdülkerim, *Kuşeyrî Risâlesi*, (haz. Süleyman Uludağ), (Dergah Yayınları), İstanbul, 2014.

KÜBRÂ, Necmüddîn-i, Usûlü Aşere, *Risâle ile'l-Hâim, Fevâihu'l-Cemâl (Tasavvufî Hayat)*, haz.: Mustafa Kara, (Dergah Yayınları), İstanbul, 1996.

LAMBA, Mustafa, “Osmanlı'dan Günümüze Türk Kamu Yönetiminde Merkeziyetçilik-Adem-i Merkeziyetçilik Üzerine Bir İnceleme”,Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 2010.

LAPİDUS, Ira M., *Modernizme Geçiş Sürecinde İslâm Dünyası*, Ter. İ. Safa Üstün, (İFAV) İstanbul, 1996.

MARDİN, Şerif, “*Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye’de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci*”, Ter. Nuran Yavuz, Felsefe Yazıları 5, İstanbul, 1983.

MASSIGNON, Louis - Tahsin Yazıcı, “Tasavvuf”, *İslam Ansiklopedisi*, (Milli Eğitim Basımevi), İstanbul, 1974, c.XII/I

ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, (Hil Yayın) İstanbul, 1987.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, (Kaynak Yayınları), İstanbul, 1983.

_____, “*Türk Osmanlı Aile Yapısı*”, Rekabet Kurumu, Perşembe Konferansları, Haziran, 2001.

ÖNGÖREN, Reşat, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, (İz Yayınları), İstanbul, 2003.

ÖZBİLGİN, Erol, *Bütün Yönleriyle Osmanlı*, (İz Yayınları), İstanbul, 2004.

ÖZCAN, Koray, “*Tanzimat’ın Kent Reformları*”, Osmanlı Bilimi Araştırmaları, VII/2, 2006.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Osmanlıya Veda*, (Yakın Plan Yayınları), İstanbul, 2013.

_____, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (Kültür Bakanlığı Yayınları), Ankara, 1998.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (MEB Yayınları), İstanbul, 1993.

POPOVİC, Alexandre - VEİNSTEİN, Gilles *İslam Dünyasında Tarikatlar*, (Sûf Yayınları), İstanbul,2004.

SAYDAM, Abdullah, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, (Kitabevi), İstanbul, 2014.

SUNAR, Cavit, “*Tasavvuf ve Kur'an*”, AÜİFD, c. 14.

SÜHREVERDÎ, Ebu Hafs Sıhabuddin Ömer, *Avârifü'l- Ma'ârif*, (Gerçek Tasavvuf), çev; Dilaver Selvi, (Semerkant Yayınları), İstanbul, 2014.

ŞEREF, Abdurrahman, *Tarih Söyleşileri (Müşahabe-i Tarihiye)*, Sadeleştiren: Mübeccel Nami Duru, (Sucuoğlu Matbaası), İstanbul, 1980.

TABAKOĞLU, Ahmet, “*Osmanlı İktisat Sistemi*”, Osmanlı Ansiklopedisi.

TAN, Nail -Özdemir Tan, *Gurur Kaynağımız Kastamonulular III.*, (Kültür Ajans),Ankara,2004.

TEZCAN, Tuğrul, *Sâdık Vicdânî ve Dini Eserleri*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2015.

TURAN, Namık Sinan, “*Osmanlı Hilâfetinin 19. Yüzyılda Zorlu Sınarı*”, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Mart, 2008.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi 1*, (Bilgi Yayınevi), 4. Baskı, Ekim 2013.

TÛSÎ, Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma'*,Haz. H.Kâmil Yılmaz,(Erkam Yayınları), Ankara, 2012.

TÜRER, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, (Seha Neşriyat), İstanbul, 1995.

TÜRKÖNE, Mümtaz' er, “*Osmanlılarda Islahat ve Teceddüt*”, Osmanlı Ansiklopedisi.

ULUDAĞ, Süleyman , *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (Kabalıcı Yayınları), İstanbul, 2001.

ÜNLÜ, Nuri, *İslâm Tarihi*, (MÜİFVY), İstanbul, 1994.

YILDIRIM, İsmail, *On dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Elazığ, 2001.

YILMAZ, Hasan Kâmil, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Ensar Yayınları), 17. Basım, 2014.

_____, *300 Soruda Tasavvufî Hayat*, (Erkam Yayınları), İstanbul, 2010.

YILMAZ, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, (Osmanlı Araştırmaları Vakfı), İstanbul, 2007.

YÜCE, Abdülhakim, *Tasavvuf ve Bid'at*, (Nil Yayınları), İstanbul, 2000.

VİCDÂNÎ, Sâdık, *Bayram Namazları*, (Matbaa-i Amire), İstanbul, 1919.

_____, *Berk-ı Fezâ*, (Uhuvvet Matbaası), İstanbul, 1919.

_____, *Cennetmekân Murad Hân-ı Hâmis Hazretlerinin Hapis Hâli Ve Son Vedâi*, İstanbul, 1910.

_____, *Ceridei Sûfiye*, Nu. 118

_____, *Cuma Namazı*, (Matbaa-i Amire), İstanbul, 1919.

_____, *Dâstânnâme-i Vicdânî*, Ankara, 1914.

_____, *Fihrist-i Kur'ân-ı Kerîm*, (Asır Matbaası), İstanbul, 1913.

_____, *Hitâbiyyât*, (Hüdavendigâr Vilâyet Matbaası), Bursa, 1919.

_____, *Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi*, haz. Ahmed Karadut, (DİB Yayınları) Ankara 1992.

_____, *Mahallât Ve Kurâ Hey'ât-ı İhtiyâriyyesinin Bâhusus Muhtarların Kavânîn-i Devlet Ve Evâmir-i Hükûmet İle Muayyen Vezâif-i Umûmiyyesini Câmi Ve Muvazzah Tâlimât-nâmedir*, Ankara, H.1329-1331.

_____, *Mütalaa*, Nefs, 1315.

_____, *Nagamat-ı Vicdâniyye*, (Vilâyet Matbaası), Kastamonu, 1312/1894.

_____, *Parasız*, (Matbaa-i Amire), İstanbul, 1921.

_____, *Perişan*, (Kaspar Matbaası), İstanbul, 1308/1891.

_____, *Tefe'ül-nâme-i İmam Suhreverdi*, İstanbul, 1912.

_____, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye: Melâmiyye, Kâdiriyye, Halvetiyye, Sofî ve Tasavvuf (Tarîkatlar ve Silsileleri)* haz. İrfan Gündüz, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1995.

_____, *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye*, (Evkaf-ı İslamiyye Matbaası), İstanbul, 1338.

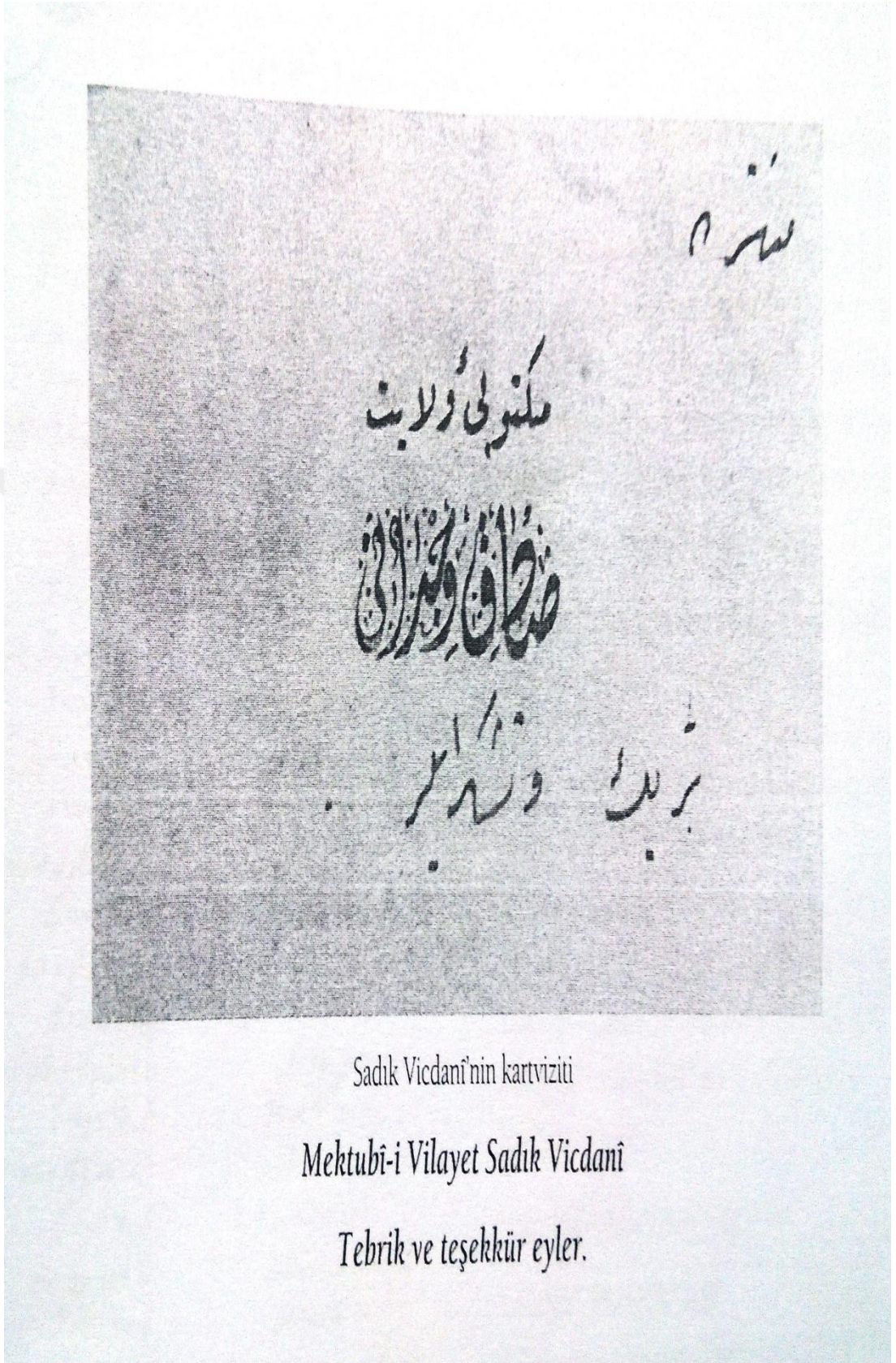
EKLER

RESİM 1 : SÂDIK VİCDÂNİ
119

RESİM 2 : SÂDİK VİCDÂNÎ'NİN MEZARI

Sadık Vîdanî'nin kartviziti

Mektubî-i Vilâyet Sadık Vîdanî

Tebrik ve teşekkür eyler.

RESİM 3 : SÂDİK VİCDÂNÎ'NİN KARTVİZİTİ

طُورُ حَازِرِ طُرُقِ عَلِيَّيَا

برنجی جزء

مَلَامِيْلِك

مندرجات :

- افادہ مخصوصہ : سبب تالیف حقدہ ایصاحات .
- مقدمہ : تصوف اسلامک صورت ترشیحی ، ایلک صوفی ، ایلک ملامی .
- قسم اول : شریعت ، طریقت ، ملامیہ حقدہ تعریفات .
- دورہ اولی - قصاریہ - ملامیلکی و ملامیلری .
- دورہ وسطی - بایرامیہ - ملامیلکی و ملامیلری .
- توحید ، اقسام توحید ، توحید وجدانی ، مسلک العشاق و ذیلی .
- قسم ثالث : دورہ آخری - عرب خوجا افندی - ملامیلکی .
- تراجم احوال ، تدقیقات و مطالعات ، وحدت وجود ، خاتمہ .

محرری

خداوندکار ولایتی مکتوبنجیسی

أبو رضوانه : صادر و جہدانی

مشیخت جلیلہ اسلامیہ تدقیق مصاحف و مؤلفات شرعیہ مجلسنجہ
بعدالتدقیق طبع ایندیشدر

شہزادہ ہاشمی — اوقاف اسلامیہ مطبعہ سہی

۱۳۳۸ — ۱۳۴۰

RESİM 5 : SÂDİK VİCDANİ'NİN HOCASI, AHMED MAHİR EFENDİ
123

خطابیتا

آیات کریمه واحادیث شریفه دن مستنبط اخلاقیات
واجتماعیات اسلامیة دستورلری

مقرر و توسیعه مؤخری
خداوندکار ولایتی مکتوبیحیی

ادب و عیون

صادق و عهدانی

مشپخت جلیله اسلامیة تدقیق مصاحف و مؤلفات شرعیة مجلدنجه
بمدالتدقیق طبع اولشدر

بروسه - مطبعة خداوندکار

۱۳۳۶ - ۱۳۳۸

RESİM 6 : HİTÂBİYYAT ADLI ESERİ